

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

АББАСОВА ДАРІЯ ЛАЗИМІВНА

УДК 343.1:[174:34](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЕТИЧНИХ НОРМ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Д. Л. Аббасова

Науковий керівник:

Тітко Іван Андрійович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Аббасова Д.Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2023.

У роботі здійснено комплексне дослідження проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, зокрема: оглянуто наукові джерела щодо питань застосування етичних норм у кримінальному процесі; детерміновано етику та її роль у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин; систематизовано міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі; виявлено проблематику, пов'язану із дотриманням етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус; охарактеризовано етику кримінального процесуального доказування; визначено проблемні аспекти етики судового розгляду; з'ясовано спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження; надано науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення та практики застосування етичних норм у кримінальному процесі України.

У першому розділі роботи приділено увагу загальнотеоретичним аспектам обраної проблематики. Констатовано фрагментарний характер наукового осмислення питань правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, що актуалізує проведення комплексного дослідження.

Особливу увагу зосереджено на питанні структуризації категорій «етика», «мораль», «моральність» у кримінальному процесуальному контексті. Запропоновано дефініцію етики як філософської категорії, що

охоплює: (а) моральні норми, об'єктивовані у таких зовнішніх формах, як законодавство, релігійні норми, звичаї та традиції (об'єктивна складова); (б) моральні установки суб'єкта, які детермінують вибір варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах (суб'єктивна складова).

Доведено, що у вузькому розумінні етика прирівнюється до норм моралі, а в широкому включає в себе як моральні норми, так і моральні установки суб'єктів. Норми моралі існують незалежно від волі людини. Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі та моральності. З огляду на це, аргументовано, що правове забезпечення етичних норм у кримінальному процесі належить до об'єктивного в етиці, а їх реалізація у кримінальних процесуальних процедурах – до суб'єктивного.

Сформульовано критерії, які стосуються тематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України. Йдеться про ситуації, у яких: (а) кримінальна процесуальна норма містить пряме посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода); (б) кримінальна процесуальна норма не містить прямого посилання на етичні категорії, але наповнена етичним змістом; (в) кримінальна процесуальна норма визначає порядок взаємодії суб'єктів кримінального провадження з позиції етичних категорій; (г) існує імовірна суперечність кримінальної процесуальної норми з етичними категоріями; (д) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або не регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці (пункт «г» – див. роботи Ю. М. Грошевого, В. Т. Нора).

Систематизовано міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі України. Зокрема: (а) стандарт професійної поведінки та етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката; (б) стандарт заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження; (в) стандарт недопустимості безпідставного

обмеження прав і основоположних свобод людини; (г) стандарт заборони застосування обману в кримінальному процесуальному доказуванні.

У другому розділі роботи зосереджено увагу на проблематиці правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальних процесуальних процедурах. Констатовано, що примусове годування осіб, відносно яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою не порушує право, гарантоване ст. 3 Конвенції, якщо воно відповідає критеріям, встановленим практикою ЄСПЛ. Водночас, аргументовано необхідність удосконалення процедури примусового годування та процесуального порядку розгляду клопотань про надання дозволу на застосування таких заходів.

Доведено, що питання евакуації ув'язнених під час воєнного стану є чутливими з позиції етики в розрізі умов транспортування та застосування спеціальних засобів примусу, які можуть входити у конфронтацію з положеннями ст. 3 Конвенції. На підставі аналізу практики ЄСПЛ визначено критерії, які враховує суд при розгляді відповідних скарг.

Розглянуто проблематику соціальної стигматизації як результату застосування запобіжного заходу. Виділено причини цього негативного явища, серед яких: (а) соціальна (низький рівень правової культури у суспільстві, а відтак ототожнення запобіжного заходу із покаранням); (б) медійна (некоректне інформування громадськості про результати розслідування резонансних кримінальних проваджень); (в) юридична (використання некоректної термінології у текстах судових рішень). Акцентовано увагу на тому, що соціальна причина лежить поза завданнями кримінального провадження, у той час як медійна і юридична є результатом відступу від вимог презумпції невинуватості.

Досліджено проблемні аспекти застосування кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу відносно підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка. Доведено, що такі заходи (у тому числі примусове медичне втручання, яке здійснюється з терапевтичною метою або з метою отримання доказів) не порушують право на

свободу від самовикриття за умови, якщо у кримінальних процесуальних процедурах дотримано гарантії, передбачені ст. 3 Конвенції.

У розрізі засади свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї запропоновано на рівні КПК України забезпечити представникам ЛГБТ-спільноти право не свідчити проти реєстрованого партнера як близького родича або члена сім'ї за умови прийняття Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств».

Доведено, що в основі провокації кримінального правопорушення лежать психологічні маніпуляції та обман, що суперечить вимогам етики. Узагальнено маркери для визначення матеріального (змістовного) та процесуального критеріїв провокації кримінального правопорушення. Акцентовано увагу на тому, що законодавча заборона використовувати докази, отримані внаслідок провокації є недостатньою для викорінення цієї проблеми. Запропоновано криміналізацію провокації будь-якого кримінального правопорушення.

У контексті реалізації етичних норм у кримінальному процесі України зосереджено увагу на проблемних аспектах кримінальних процесуальних механізмах захисту: (а) лікарської таємниці; (б) таємниці сповіді; (в) таємниці приватного спілкування захисника і клієнта; (г) таємниці приватного (особистого і сімейного) життя. Розглянуто етичні аспекти залучення адвоката до конфіденційного співробітництва. Сформульовано низку наукових висновків та законодавчих пропозицій.

Окрему увагу приділено проблематиці забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання при здійсненні кримінальних процесуальних процедур, зокрема під час: (а) відбирання біологічних зразків для експертизи, освідування, огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією; (б) обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу та виконання слідчим суддею загальних обов'язків щодо захисту прав людини; (в) інших процесуальних питань (заявлення відводів з релігійних переконань, відкладення судового розгляду у зв'язку з проведенням релігійних свят або обрядів). Аргументовано, що

релігійні переконання мають враховуватись при проведенні слідчих або процесуальних дій, водночас це не наділяє учасників кримінального провадження релігійним імунітетом. У контексті цього питання проаналізовано зарубіжне кримінальне процесуальне законодавство, на підставі чого надано пропозиції щодо удосконалення процесуального порядку проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією.

Низку наукових висновків та рекомендацій сформульовано авторкою для вирішення етико-правових проблем проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, які стосуються: (а) використання фотознімків при проведенні слідчої дії у вигляді пред'явлення для впізнання; (б) залучення таємних агентів для отримання викривальних показань; (в) проведення та фіксації слідчих дій, що супроводжуються оголенням людини. Також доведено обов'язковість участі лікаря при здійсненні особистого обшуку, який передбачає обстеження фізіологічних порожнин тіла людини.

Досліджено проблемні аспекти етики судового розгляду. На підставі аналізу практики ЄСПЛ аргументовано, що сторони мають право коментувати здійснення правосуддя з метою захисту своїх прав, якщо метою таких висловлювань є критика, а не образа. Доведено, що захист доказової інформації, персональних даних сторін або інших учасників кримінального провадження є мотивованою підставою для обмеження права на здійснення відеофіксації судового розгляду або поширення таких матеріалів у публічному просторі. Підтримано доктринальні позиції щодо допустимості відтворення у текстах судових рішень ненормативної термінології, яка має доказове значення для кримінального провадження.

Узагальнено неетичні тактичні прийоми взаємодії учасників кримінального провадження під час судового розгляду, які порушують порядок у залі судового засідання, серед яких: (а) застосування ненормативної лексики і погроз; (б) агресивна поведінка; (в) суперечка з судом; (г) залишення зали судового засідання. Визначено причини неетичної поведінки, а також

належні форми процесуального реагування, однією з яких є відвід з підстав, що викликають сумніви у неупередженості учасника. Зокрема: (а) неетичні висловлювання; (б) притягнення до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з порушенням правил професійної етики за результатами розгляду скарги процесуального опонента; (в) «процесуальні маніпуляції» (вплив на свідка під час судового допиту з метою змінити його показання); (г) «процесуальне ігнорування».

Авторкою також досліджено питання «дружби» в соціальних мережах як підстави для відводу учасника кримінального провадження. Визначено чинники, які здатні породити обґрунтовані сумніви у неупередженості суб'єктів. Водночас, окреслено проблемні питання кримінального процесуального доказування при розгляді заяв про відвід з названих обставин.

Приділено увагу проблематиці порушення Правил адвокатської етики як підстави для відмови захисника від виконання своїх обов'язків (ч.4 ст. 47 КПК України) або відводу, самовідводу захисника, представника (ст. 78 КПК України), визначено критерії їх співвідношення. Доведено, що відмова у задоволенні заяви про відвід захисника з підстав, які не передбачені ст. 78 КПК України допускається, оскільки учасники кримінального провадження не позбавлені права реагувати шляхом звернення з відповідною скаргою до Кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури регіону. У той час як відмова у задоволенні заяви про самовідвід захисника порушує етичні межі здійснення адвокатської діяльності й суперечить інтересам кримінального провадження в цілому.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що авторські висновки та пропозиції можна використати: (а) у науково-дослідницькій сфері – для подальших наукових досліджень проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України; (б) у законотворчій діяльності – для вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства України з позиції етики та інших філософських категорій; (в) у правозастосовній діяльності – для створення методологічного

підгрунтя роботи слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, формування єдиної судової практики з питань реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, а також забезпечення прав та свобод людини у кримінальному провадженні; (г) у навчальному процесі – під час викладання курсу кримінального процесу та інших кримінальних процесуальних дисциплін, а також підготовки навчально-методичних матеріалів з кримінального процесу (підручників, навчальних посібників тощо).

Ключові слова: етика, мораль, честь і гідність, свобода від самовикриття, примус, доказування, слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, провокація, професійна етика, кримінальне провадження, судовий контроль, свобода вираження поглядів, суд, закритий судовий розгляд.

SUMMARY

Abbasova D.L. Legal support and implementation of ethical norms in the criminal process of Ukraine. – The qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 Law. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The work carried out a comprehensive study of the problems of legal support and implementation of ethical norms in the criminal process of Ukraine, in particular: scientific sources on the application of ethical norms in criminal proceedings are examined; ethics and its role in the regulation of criminal procedural legal relations are determined; international standards of legal support of ethical norms in the criminal process are systematized; problems related to the observance of ethical standards of criminal procedural activity during the application of preventive measures involving physical coercion are identified; the ethics of criminal procedural evidence are characterized; problematic aspects of the ethics of judicial proceedings are defined; disputed issues of compliance with the

requirements of professional ethics by individual participants in criminal proceedings are clarified; scientifically based proposals are provided for improving legal support and the practice of applying ethical norms in the criminal process of Ukraine.

In the first chapter of the work, attention is paid to the general theoretical aspects of the chosen problem. The fragmentary nature of the scientific understanding of the issues of legal support and the implementation of ethical norms in the criminal process is stated, which actualizes the conduct of a comprehensive study.

Special attention is focused on the issue of structuring the categories “ethics”, “moral” and “morality” in the criminal procedural context. A definition of ethics is proposed as a philosophical category that includes: (a) moral norms objectified in such external forms as legislation, religious norms, customs and traditions (the objective component); (b) moral attitudes of the subject, which determine the choice of behavior in criminal procedural legal relations (the subjective component).

It is proven that ethics, in a narrow sense, is equated with moral norms, and in a broad sense, it includes both moral norms and moral attitudes of subjects. Moral norms exist independently of human will. Ethicality is revealed only through the interaction of moral and morality. Taking this into account, it is argued that the legal provision of ethical norms in the criminal process belongs to the objective part of ethics, and their implementation in criminal procedural procedures belongs to the subjective part.

The criteria related to the subject of legal support and the implementation of ethical norms in the criminal process of Ukraine are formulated. These are situations in which: (a) the criminal procedural norm contains a direct reference to ethical categories (honor, dignity, justice, freedom); (b) the criminal procedural norm does not contain a direct reference to ethical categories, but is filled with ethical content; (c) the criminal procedural norm determines the order of interaction of the subjects of criminal proceedings from the standpoint of ethical categories; (d) there is an alleged conflict between the criminal procedural norm and ethical categories; (e) the

criminal procedural norm grants the subject of law enforcement the right to choose a variant of behavior in criminal procedural legal relations or does not regulate relations that may arise in law enforcement practice (paragraph “e” – see the works of Yu.M. Hroshevyi, V.T. Nora).

International standards of legal enforcement of ethical norms in the criminal process of Ukraine are systematized. In particular: (a) the standard of professional behavior and ethical interaction of a judge, prosecutor, investigator, lawyer; (b) the standard against torture or inhuman or degrading treatment; (c) the standard of inadmissibility of groundless restriction of human rights and fundamental freedoms; (d) the standard of prohibition of deception in criminal procedural evidence.

In the second chapter of the work, attention is focused on the issues of legal support and the implementation of ethical norms in criminal procedural procedures. It is established that forced feeding of persons subject to a preventive measure in the form of detention does not violate the right guaranteed by Art. 3 of the Convention, if it meets the criteria established by the practice of the ECHR. At the same time, the need to improve the procedure for forced feeding and the procedural order of consideration of requests for permission to use such measures is argued.

It is proven that the issues of evacuation of prisoners during martial law are sensitive from the standpoint of ethics in the context of the conditions of transportation and the use of special means of coercion, which may be in conflict with the provisions of Art. 3 of the Convention. Based on the analysis of the practice of the ECHR, the criteria taken into account by the court when considering the relevant complaints are determined.

The problem of social stigmatization as a result of the application of a preventive measure is considered. The reasons for this negative phenomenon are highlighted, including: (a) social (low level of legal culture in society and therefore the identification of preventive measures with punishment); (b) media (incorrectly informing the public about the results of the investigation of high-profile criminal proceedings); (c) legal (use of incorrect terminology in the texts of court decisions). Attention is focused on the fact that the social reason lies outside the tasks of

criminal proceedings, while the media and legal ones are the result of a departure from the requirements of the presumption of innocence.

The problematic aspects of the application of criminal procedural coercion in the collection of evidence in relation to the suspect, the accused, the victim, the witness are investigated. It was proved that such measures (including compulsory medical intervention carried out for therapeutic purposes or for the purpose of obtaining evidence) do not violate the right to freedom from self-disclosure, provided that the guarantees provided for in Art. 3 of the Convention.

In terms of the principle of freedom from self-disclosure and the right not to testify against close relatives and family members, it is proposed at the level of the CPC of Ukraine to provide representatives of the LGBT community with the right not to testify against a registered partner as a close relative or family member, subject to the adoption of the Law of Ukraine “On the Institute of Registered Partnerships”.

It is confirmed that the basis of the provocation of a criminal offense is psychological manipulation and deceit, which is contrary to the requirements of ethics. Generalized markers to determine the material (substantive) and procedural criteria for the provocation of a criminal offense. Attention is focused on the fact that the legislative ban on the use of evidence obtained as a result of provocation is not enough to eradicate this problem. The criminalization of the provocation of any criminal offense is proposed.

In the context of the implementation of ethical norms in the criminal process of Ukraine, attention is focused on problematic aspects of criminal procedural protection mechanisms: (a) medical confidentiality; (b) secrets of confession; (c) secrets of private communication between the defense counsel and the client; (d) secrets of private (personal and family) life. The ethical aspects of involving a lawyer in confidential cooperation are considered. A number of scientific conclusions and legislative proposals are formulated.

Special attention is paid to the issue of ensuring the right to freedom of opinion and religion in the implementation of criminal procedural procedures, in particular during: (a) the selection of biological samples for examination, recognition,

examination of a corpse associated with exhumation; (b) selection, modification or cancellation of a measure of restraint and the performance by the investigator judge of the general duties of protecting human rights; (c) other procedural issues (rejection on religious grounds, adjournment of court proceedings in connection with the holding of religious holidays or ceremonies). It is argued that religious beliefs should be taken into account when conducting investigative or procedural actions, but this does not give participants in criminal proceedings religious immunity. In the context of this issue, foreign criminal procedural legislation is analyzed, on the basis of which proposals are made to improve the procedural procedure for conducting an examination of a corpse related to exhumation.

A number of scientific conclusions and recommendations are formulated by the author to solve the ethical and legal problems of conducting investigative (detective) and covert investigative (detective) actions, which relate to: (a) the use of photographs during an investigative action in the form of presentation for identification; (b) using undercover agents to obtain revealing evidence; (c) carrying out and fixing investigative actions accompanied by the exposure of a person. It is also proven that a doctor must participate in a personal search, which involves an examination of the physiological cavities of the human body.

The problematic aspects of the ethics of judicial proceedings are investigated. Based on the analysis of the practice of the ECHR, it is argued that the parties have the right to comment on the administration of justice in order to protect their rights, if the purpose of such statements is criticism, not insult. It is proven that the protection of evidentiary information, personal data of the parties or other participants in criminal proceedings is a motivated basis for restricting the right to video recording of the trial or dissemination of such materials in the public space. Doctrinal positions regarding the admissibility of reproduction in the texts of court decisions of non-normative terminology, which has evidentiary value for criminal proceedings, are supported.

Unethical tactical methods of interaction between the participants in criminal proceedings during the trial, which violate the order in the courtroom, are

summarized, including: (a) the use of profanity and threats; (b) aggressive behavior; (c) a dispute with a court; (d) leaving the courtroom. The reasons for unethical behavior are identified, as well as the appropriate forms of procedural response, one of which is a challenge on grounds that raise doubts about the impartiality of the participant. In particular: (a) unethical statements; (b) bringing to disciplinary responsibility in connection with the violation of the rules of professional ethics based on the results of consideration of the complaint of the procedural opponent; (c) “procedural manipulation” (influence on a witness during a judicial interrogation with the aim of changing his testimony); (d) “procedural disregard”.

The author also explored the issue of “friendship” in social networks as a basis for disqualifying a participant in criminal proceedings. Factors that can give rise to reasonable doubts about the impartiality of subjects are identified. At the same time, problematic issues of criminal procedural proof are identified when considering applications for challenge from the named circumstances.

Attention is paid to the problem of violation of the Rules of Advocate Ethics as a reason for the refusal of the defender to fulfill his duties (part 4 of Article 47 of the CPC of Ukraine) or recusal, self-recusal of the defender, representative (Article 78 of the CPC of Ukraine), the criteria for their correlation are determined. It is proved that the refusal to satisfy the application for the removal of the defense counsel on the grounds not provided for by Art. 78 of the CPC of Ukraine is allowed, since the participants in criminal proceedings are not deprived of the right to respond by filing a corresponding complaint with the Qualification and Disciplinary Commissions of the Regional Bar. While the refusal to satisfy the application for self-withdrawal of the defense counsel violates the ethical boundaries of advocacy and is contrary to the interests of criminal proceedings as a whole.

The practical significance of the obtained results is that the author's conclusions and suggestions can be used: (a) in the scientific and research field - for further scientific research of the problems of legal support and the implementation of ethical norms in the criminal process of Ukraine; (b) in legislative activities - to improve the norms of criminal procedural legislation of Ukraine from the standpoint

of ethics and other philosophical categories; (c) in law enforcement activities - to create a methodological basis for investigators, prosecutors, lawyers, judges, to form a unified judicial practice on the implementation of ethical norms in the criminal process of Ukraine, as well as to ensure human rights and freedoms in criminal proceedings; (d) in the educational process - during the teaching of the criminal process and other criminal procedural disciplines, as well as the preparation of educational and methodological materials on the criminal process (textbooks, training manuals, etc.).

Keywords: ethics, morality, honor and dignity, freedom from self-disclosure, coercion, evidence, investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, provocation, professional ethics, criminal proceedings, judicial control, freedom of expression, court, closed trial.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Аббасова Д. Л. Провокація кримінального правопорушення під час проведення контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2021. Вип. 90. С. 3–10. DOI: 10.32837/apdp.v0i90.3200.

2. Аббасова Д. Л., Тітко І. А. Проблемні питання забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання при відбиранні біологічних зразків, проведенні освідування та екстумації // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 349–353. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/83> (дата звернення: 09.08.2023).

3. Аббасова Д. Л. Взаємодія учасників кримінального провадження під час судового розгляду: етико-правовий аспект // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 546–549. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/130> (дата звернення: 09.08.2023).

4. Аббасова Д. Л. Свобода вираження поглядів та поширення інформації про судовий розгляд: етико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2023. № 98. С. 3–9. DOI: 10.32782/apdp.v98.2023.1.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Аббасова Д. Л. Провокація при проведенні контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. *Етика правника* : тези доп. та повідомл. учасників круглого столу, 23 квіт. 2021 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. С. 115–119.

2. Аббасова Д. Л. Примусове відібрання біологічних зразків для проведення експертизи і право на свободу від самовикриття : етично правова дилема. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу, 11 черв. 2021 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ, Ін-т права. Львів, 2021. С. 141–146.

3. Аббасова Д. Л. Використання ненормативної (образливої) лексики у текстах кримінальних процесуальних документів: етико-правовий аспект. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. семінару, 8 жовт. 2021 р. / Держ. ун-т «Житомир. політехніка». Житомир, 2021. С. 63–66.

4. Аббасова Д. Л. Свідоцький імунітет священнослужителя в кримінальному процесі України: етико-правовий аспект. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : III Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 90-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 10 листоп. 2021 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. С. 97–100.

5. Аббасова Д. Л. Застосування заходів примусового годування до осіб, які тримаються під вартою: етико-правовий аспект. *Адаптація правової системи України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., 29 верес. 2022 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Полт. юрид. ін-т. Полтава, 2022. С. 25–27.

6. Аббасова Д. Л. Інститут відводу як механізм забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання учасників кримінального провадження. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці набуття чинності Кримін. процес. кодексу України (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2022. С. 48–52.

7. Аббасова Д. Л. Застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого: етико-правовий аспект. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : IV Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф. С. А. Альперта, «Пів століття служіння науці та освіті» (м. Харків, 24 берез. 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. С. 33–36.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ЕТИЧНІ НОРМИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	13
1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку	13
1.2 Поняття етики та її роль у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин.....	26
1.3. Міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі.....	42
РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТИЧНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРОЦЕДУРАХ	52
2.1. Дотримання етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус	52
2.2. Етика кримінального процесуального доказування.....	67
2.2.1. Кримінальний процесуальний примус при збиранні доказів.....	67
2.2.2. Провокація кримінального правопорушення.....	87
2.2.3. Кримінальні процесуальні механізми захисту таємниць.....	95
2.2.4. Забезпечення поваги до релігійних переконань під час здійснення кримінального процесуального доказування	119
2.3 Проблемні питання етики проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.....	139
2.4. Етика судового розгляду	162
2.5. Спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження.....	182
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	214
ДОДАТКИ.....	285

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВС – Верховний Суд
- ВС КАС – Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду
- ВАКС – Вищий антикорупційний суд
- ВКДКА – Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
- ВРУ – Верховна Рада України
- ВРП – Вища рада правосуддя
- ВС – Верховний Суд
- ВСУ – Верховний Суд України
- ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень
- ЄСПЛ або Суд – Європейський суд з прав людини
- ЗМІ – засоби масової інформації
- ЗУ – Закон України
- ІТТ – Ізолятор тимчасового тримання
- КДКА – Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатів
- КДКП – Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів
- КК України – Кримінальний кодекс України
- Конвенція або ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
- КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
- КСУ – Конституційний Суд України
- КУ, Конституція або Основний Закон – Конституція України
- КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- НАБУ – Національне антикорупційне бюро України
- НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії
- ПАЕ – Правила адвокатської етики
- РАУ – Рада адвокатів України
- СБУ – Служба безпеки України
- СІЗО – Слідчий ізолятор
- СРД – слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Забезпечення прав та свобод людини у сфері кримінальної юстиції було визначено одним із пріоритетних напрямків реформи кримінального процесуального законодавства 2012 року. Втім, правозастосовній практиці все ще відомі випадки безпідставного обмеження, порушення прав людини при здійсненні кримінальних процесуальних процедур. Це пов'язано з тим, що: (а) окремі положення кримінального процесуального законодавства, попри його гуманістичну спрямованість, не враховують приватні інтереси під час виконання завдань кримінального провадження, суперечність між якими може викликати етико-правові дилеми; (б) суб'єкти правозастосування подекуди викривлено сприймають кримінальні процесуальні норми, демонструючи позитивістську концепцію розуміння права (яка ігнорує зміст закону, обмежуючись лише текстуальним виразом) або мають широкі дискреційні повноваження щодо прийняття процесуальних рішень у кримінальному провадженні, які передбачають втручання у приватну сферу життя людини.

Відзначимо, що окремі аспекти обраної нами проблематики (як в кримінальному процесуальному ракурсі, так і в контексті інших галузей права і теорії права) вже стали предметом наукового осмислення таких вчених як С.В. Андрусенко, В.А. Бортник, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.С. Городецька, К.Г. Горелкіна, Ю.М. Groшевий, О.П. Горпинюк, М.І. Демура, О.М. Дроздов, В.А. Завтур, О.В. Капліна, І.О. Крицька, О.П. Кучинська, А.В. Лапкін, С.Л. Лисаченко, В.О. Лозовий, В.І. Маринів, Т.С. Мартьянова, Т.М. Мирошніченко, В.Т. Нор, С.В. Оверчук, О.О. Овсяннікова, В.М. Парасюк, Г.В. Перетятко, О.В. Петришин, В.В. Рогальська, Ф.М. Сокиран, М.В. Сироткіна, А.А. Страшок, К.В. Тарасенко, О.І. Тищенко, І.А. Тітко, В.В. Трофименко, А.Р. Туманянц, Н.М. Фешик, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило, Д.О. Шингарьов, М.О. Янковий.

Більш предметно цю проблематику досліджували: Л.П. Бартащук, І.О. Билиця, О.О. Варченко, Л.М. Гуртієва, С.О. Коропецька, Н.В. Маращук, О.В. Мельник, Н.М. Таварткіладзе, І.І. Цилюрик, А.О. Шульга, Д.В. Ягунов.

Водночас, комплексне дослідження проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України не було проведено. Більшість наукових праць рівня дисертації або монографії, які пов'язані з обраною проблематикою, побачили світ до набрання чинності КПК 2012 року, а відтак відображені у них положення потребують перегляду з урахуванням вимог нового кримінального процесуального закону та викликів правозастосовної практики, що актуалізує це дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 20 листопада 2020 року (протокол № 4).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є отримання нових результатів у формі наукових висновків щодо правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, виявлення проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також надання обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення. Мета дослідження забезпечується виконанням таких завдань:

- здійснити огляд наукових джерел щодо питань застосування етичних норм у кримінальному процесі;
- детермінувати етику та її роль у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин;
- систематизувати міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі;

- виявити проблематику, пов’язану із дотримання етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус;
- охарактеризувати етику кримінального процесуального доказування;
- визначити проблемні аспекти етики судового розгляду;
- з’ясувати спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження;
- надати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення правового забезпечення та практики застосування етичних норм у кримінальному процесі України.

Об’єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають і розвиваються у взаємозв’язку з етичними нормами.

Предметом дослідження є правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. Звернення до *історичного методу* було обумовлено необхідністю охарактеризувати стан наукового осмислення обраної проблематики та окреслити перспективи подальшого дослідження. *Діалектичний метод* забезпечив розгляд етичних норм у взаємозв’язку з категоріями філософії та права і, водночас, дозволив виявити їх суперечність на прикладі етико-правових дилем. *Порівняльно-правовий метод* був використаний для вивчення зарубіжного досвіду з метою удосконалення національного законодавства та правозастосовної практики у межах об’єкта дослідження. *Метод спостереження* дозволив виявити недоліки правового забезпечення етичних норм та проблеми їх реалізації у кримінальних процесуальних процедурах, а *метод описання* – зафіксувати ці результати. *Метод аналізу* дав змогу визначити моральні норми та моральнісні установки як складові етики, а *метод синтезу* – структурувати поняття етика, мораль і моральність у кримінальному процесуальному контексті. *Метод узагальнення* дозволив сформулювати висновки за

результатами проведеного дослідження. *Логіко-юридичний метод* було застосовано для розробки пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення національного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики. *Метод соціальних досліджень у формі анкетування* надав змогу врахувати думку фахівців у галузі кримінального судочинства з питань, які входять до предмету дослідження. У рамках цього методу також застосовувався *метод експертних оцінок*, який полягав у виявленні професійного погляду фахівців у сфері кримінального процесу на сформульовані авторкою позиції. Комплексне використання вказаних методів забезпечило достовірність отриманих результатів.

Нормативно-правову та інформаційну основу дослідження складають Конституція України, міжнародно-правові акти, рішення ЄСПЛ, КПК, КК, інші закони України, інтерпретаційні акти вищих судових інстанцій України, проєкти законів України, законодавство зарубіжних країн.

Теоретичну основу дисертації становлять наукові праці національних і зарубіжних правників у галузі кримінального процесу та інших галузей права, а також загальної теорії права.

Емпіричним підґрунтям дослідження стали рішення ЄСПЛ, КСУ, ВС, матеріали узагальнення судової практики (проаналізовано судові рішення, розміщені у ЄДРСР), постанови пленуму ВСУ, рішення та роз'яснення РАУ, рішення ВРП, ВКДКА, КДКП, КДКА регіонів. Також у межах дослідження проведено анкетування, під час якого опитано 545 фахівців у галузі кримінальної юстиції, зокрема 23 судді, 37 прокурорів, 242 слідчих, 118 адвокатів, 125 правників-науковців.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним науковим дослідженням проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі. До найбільш важливих положень, які містять наукову новизну, варто віднести такі.

Уперше:

– доведено, що відсутність чіткої нормативної підстави для врахування релігійних переконань осіб, до яких застосовуються запобіжні заходи, призводить до компенсаторного використання суддями етичних (однак не юридичних) аргументів для обґрунтування окремих процесуальних рішень у цих питаннях. З огляду на це запропоновано необхідні зміни до ч. 1 ст. 178 та ч. 1 ст. 201 КПК;

– аргументовано доцільність запровадження судового контролю при вирішенні питання проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, у випадках, коли родичі померлого заперечують проти проведення цієї слідчої дії;

– запропоновано поширити право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на представників ЛГБТ-спільноти, які оформили реєстроване партнерство (за умови прийняття ЗУ «Про інститут реєстрованих партнерств») шляхом доповнення п.1 ч.1 ст.3 КПК України в частині визначення реєстрованого партнера як близького родича або члена сім'ї;

– констатовано, що спірним з позиції дотримання етичних норм є використання у кримінальному провадженні при проведенні впізнання фотознімків людей (фотографій із акаунтів у соціальних мережах або із інших кримінальних проваджень) без отримання згоди особи, яка зображена на фотознімку, на таке використання. Запропоновані можливі варіанти вирішення цієї проблеми, зокрема шляхом застосування стороною обвинувачення штучного інтелекту (програмного забезпечення) для генерування фотографій-статистів;

– обґрунтовано, що якщо під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення, має здійснюватися безперервна, але роздільна відеофіксація: відеофіксація обшуку житла та іншого володіння не має перериватися, однак відеофіксація особистого обшуку має здійснюватися в окремій кімнаті на окремий відеофіксуючий пристрій з подальшим записом інформації на окремому

матеріальному носії (який зберігається в опечатаному вигляді і може надаватися лише суду під час судового розгляду).

Удосконалено:

– наукові підходи до структуризації категорій етика, мораль і моральність у кримінальному процесуальному контексті. Аргументовано, що етика належить до філософської категорії, яка охоплює моральні норми (об’єктивна складова) та моральні установки (суб’єктивна складова);

– концепцію, відповідно до якої застосування запобіжного заходу всупереч презумпції невинуватості може призводити до соціальної стигматизації особи. Виділено причини соціальної стигматизації (соціальну, медійну, юридичну). Запропоновано шлях усунення (мінімізації впливу) вказаних причин;

– позицію, згідно із якою критеріями використання інформації приватного характеру для виконання завдань кримінального провадження є: (а) мета, яка не суперечить етичним категоріям честі та гідності; (б) доказове значення інформації; (в) спосіб інформування, який не порушує принцип презумпції невинуватості;

– підхід, відповідно до якого право на свободу світогляду і віросповідання має бути забезпечено при здійсненні кримінальних процесуальних процедур, однак це не наділяє учасників кримінального провадження релігійним імунітетом. З метою досягнення бажаного балансу в цьому питанні запропоновані нормативні корекції до ч. 3 ст. 223 КПК України;

– наукову аргументацію позиції, відповідно до якої працівники органів досудового розслідування та оперативних підрозділів не можуть виступати таємними агентами для отримання викривальних показань при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень, коли їх процесуальний статус вже відомий учасникам кримінального провадження;

– погляд згідно із яким застосування кримінального процесуального примусу під час відбирання біологічних зразків не порушує право на свободу від самовикриття. Констатовано допустимість застосування примусу (не лише

до підозрюваного, обвинуваченого, а й до свідка та потерпілого) при збиранні доказового матеріалу, якщо при цьому дотримані гарантії, передбачені ст. 3 Конвенції;

– систему критеріїв, які необхідно враховувати при оцінці впливу факту «дружби» учасників кримінального провадження у соціальній мережі на професійну неупередженість таких учасників.

Набули подальшого розвитку:

– позиція, відповідно до якої примусове годування осіб, які тримаються під вартою, відповідно до практики ЄСПЛ, не порушує право, гарантоване ст. 3 Конвенції, якщо воно відповідає низці критеріїв. Водночас, «слабкими місцями» застосування примусового годування в Україні є те, що: (а) процедура примусового годування на сьогодні залишається технологічно недосконалою; (б) процесуальний порядок розгляду відповідних клопотань є спірним з позиції забезпечення гарантій дотримання права на повагу до людської гідності;

– підхід, згідно із яким альтернативою скасуванню або зміні запобіжного заходу та гарантією права на безпеку в умовах воєнного стану є евакуація ув'язнених. Встановлено, що це питання є етично чутливим в розрізі умов транспортування та застосування спеціальних засобів примусу, які можуть входити у конфронтацію з положеннями ст. 3 Конвенції. З огляду на це, виокремлено критерії, на які варто зважати під час евакуації ув'язнених;

– аргументація та алгоритм реалізації позиції, відповідно до якої існує необхідність передбачити кримінальні процесуальні механізми захисту таємниць, отриманих священнослужителем не лише під час сповіді, а й при виконанні інших релігійних обов'язків;

– обґрунтування доцільності скасування заборони допиту лікаря як свідка щодо відомостей, які становлять лікарську таємницю, якщо дозвіл на такий допит буде надаватися слідчим суддею, судом із можливістю проведення допиту в закритому судовому засіданні;

– пропозиції щодо шляхів вирішення проблеми, яка полягає в тому, що КПК України не встановлює обов'язкової участі лікаря при проведенні особистого обшуку, який передбачає обстеження фізіологічних порожнин тіла людини. Аргументовано, що як з позиції етики, так і з позиції дотримання медико-санітарних умов (оскільки такі процедури можуть викликати у особи болісні відчуття, фізіологічні травми, інфікування тощо) такого роду маніпуляції мають проводитися виключно медичним працівником із дотриманням санітарно-гігієнічних умов;

– теоретичні розробки щодо використання ненормативної термінології у текстах судових рішень. Зокрема, підтримано заборону використання ненормативної термінології у процесуальних документах, за винятком фіксації інформації, яка має доказове значення, а також запропоновано досліджувати такі матеріали у закритому судовому засіданні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що авторські висновки та пропозиції можна використати: (а) у науково-дослідницькій сфері – для подальших наукових досліджень проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України; (б) у законотворчій діяльності – для вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства України з позиції етики та інших філософських категорій; (в) у правозастосовній діяльності – для створення методологічного підґрунтя роботи слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів, формування єдиної судової практики з питань реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, а також забезпечення прав та свобод людини у кримінальному провадженні; (г) у навчальному процесі – під час викладання курсу кримінального процесу та інших кримінальних процесуальних дисциплін, а також підготовки навчально-методичних матеріалів з кримінального процесу (підручників, навчальних посібників тощо).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним комплексним дослідженням, яке відображає особистий здобуток авторки. В оприлюдненій у співавторстві з І.А. Тітком статті «Проблемні питання забезпечення права на

свободу світогляду і віросповідання при відбиранні біологічних зразків, проведенні освідчування та екстумації» відображено результати проведеного дисертанткою дослідження релігійно-етичної проблематики застосування кримінального процесуального примусу до осіб, релігійні переконання яких суперечать проведенню слідчих дій.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертацію підготовлено на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорено на засіданні кафедри, схвалено і рекомендовано до захисту. Основні положення дисертації оприлюднювалися і були предметом обговорення на наукових та науково-практичних конференціях: «Етика правника» (23 квітня 2021 р., м. Харків), «Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи» (11 червня 2021 р., м. Львів), «Правова політика України : історія та сучасність» (8 жовтня 2021 р., м. Житомир), «Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції» (10 листопада 2021 р., м. Харків), «Адаптація правової системи України до права ЄС» (29 вересня 2022 р., м. Полтава), «Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності» (9 грудня 2022 р., м. Одеса), «Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції» (24 березня 2023 р., м. Харків).

Структура та обсяг дисертації визначені відповідно до мети, завдань, а також особливостей об'єкта і предмета дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, які налічують 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг рукопису дисертації становить 312 сторінок, із яких основний текст 213 сторінок, список використаних джерел (555 найменувань) – 71 сторінка, додатки – 28 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЕТИЧНІ НОРМИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Етичні норми у кримінальному процесі як предмет наукового осмислення: стан дослідження та перспективи подальшого розвитку

Питання правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України стали об'єктом дослідження цілої плеяди як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Огляд наукових джерел дозволяє констатувати, що основну увагу було зосереджено на: 1) категоріях «етика», «мораль» і «моральність», їх співвідношенні та значенні у праві в цілому, та кримінальному процесі зокрема; 2) етичних аспектах кримінальних процесуальних принципів; 3) професійній етиці суб'єктів кримінального провадження; 4) реалізації етичних стандартів у кримінальних процесуальних процедурах.

Тож, з метою надання оцінки стану дослідження реалізації етичних норм у кримінальному процесі та визначення перспектив подальшого розвитку обраної проблематики, постає необхідність у проведенні аналізу наукових доробків за названими блоками питань.

1. Категорії «етика», «мораль» і «моральність», їх співвідношення та значення у праві в цілому, та кримінальному процесі зокрема. Дослідження питань реалізації етичних норм у кримінальному процесі розпочинається із спроб вчених детермінувати «етику», «мораль» та «моральність», встановити спершу їх співвідношення між собою, а вже потім із кримінальними процесуальними нормами. Наприклад, Л.М. Гуртієва аналізувала етичні основи діяльності слідчого [90], О.В. Мельник досліджувала моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України [156], А.О. Шульга звертав увагу на моральність кримінальних процесуальних відносин [472].

Законодавство не детермінує етику, мораль і моральність. У доктрині також відсутня одностайність щодо дефініції цих категорій.¹ Водночас, більшість науковців визнають взаємозв'язок етики, моралі та моральності з нормами права, зокрема кримінальними процесуальними нормами [20; 31; 85; 90; 115; 152; 153; 156; 274; 275; 472]. Наприклад, на думку Ю.М. Грошевого та В.Т. Нора, обов'язковість дотримання законності носить не тільки юридичний, але й моральний характер. Це пояснюється тим, що порушення правових норм не є морально схвалюваним вчинком, а тому прирівнюється до порушення вимог моралі та моральності [85, с. 58].

Цю позицію підтримує також В.М. Трофименко, зазначаючи, що моральні норми у кримінальному процесі: 1) слугують гарантією дотримання правових норм; 2) становлять сутність професійної етики суб'єктів кримінального провадження; 3) впливають на кримінальну процесуальну форму, визначаючи особливості її окремих правових процедур. Як приклад, В.М. Трофименко звертає увагу на взаємозв'язок норм моралі з правилами, що визначають обрядність кримінального провадження, оскільки вони сприяють підвищенню авторитету судової влади; забезпеченню порядку у судовому засіданні; здійсненню виховного впливу судового процесу; підвищенню моральної відповідальності учасників кримінального провадження за неналежне виконання покладених на них процесуальних обов'язків. Йдеться про норми, які закріплюють порядок звернення сторін і учасників кримінального провадження до суду (ч. 3 ст. 329 КПК України), зміст присяги свідка (ч. 2 ст. 352 КПК України), експерта (ч. 1 ст. 356 КПК України), присяжного (ст. 388 КПК України) тощо [274, с. 149].

Аналогічно Н.В. Маращук вказує на необхідність з'ясувати моральний зміст кожної норми кримінального процесуального закону, адже ефективне правозастосування неможливе без етичного тлумачення, тобто визначення

¹ Підходи до визначення категорій «етика», «мораль», «моральність» проаналізовані у п. 1.2 дисертації. У межах цього підрозділу авторка не деталізує питання дефініції та значення етичних норм для регламентації кримінальних процесуальних правовідносин.

моральних принципів, якими керувався законодавець, відносячи правила поведінки до правових [152, с. 86]. Підтримуючи науковців, Т.С. Мартянова також зауважує, що між категоріями «право», «мораль» і «справедливість» не повинно бути розбіжностей, однак у реаліях сьогодення вони зустрічаються. Наприклад, мораль може суперечити праву, а законодавство не завжди відповідає нормам моралі. Основним завданням етики є боротьба зі злом, а не з людьми, як соціальними носіями моральних цінностей. З огляду на це, перемога добра забезпечується шляхом пошуку нових способів вирішення протистояння добра зі злом, рішучим втіленням ідеалів добра, протиставляючи їх примусу, брехні, насильству, які чинять зло. Право прагне обмежити зло, поширюючи сферу дії на суспільні відносини. Завдяки наданню загальнообов'язкового характеру моральним критеріям, право обмежує свавілля уповноважених суб'єктів. Це досягається шляхом законодавчого закріплення таких категорій як «сумлінність», «розумність», «справедливість» та «гуманність», що забезпечують високі соціальні цінності правозастосування [153, с. 29–30].

Привертає увагу також дисертація Г.В. Перетятко, яку було присвячено дослідженню впливу моралі на правове регулювання та правозастосування в Україні. Варто зробити застереження, що приклади, які наводить вчена стосуються здебільшого взаємозв'язку норм моралі з цивільними або цивільними процесуальними нормами. Втім, визначені Г.В. Перетятко загальнотеоретичні аспекти впливу норм моралі на правозастосування [182], взято нами за основу при побудові блоків питань, які будуть досліджені у межах другого розділу цієї дисертації.²

2. *Етичні аспекти кримінальних процесуальних принципів.* У доктрині кримінального процесу налічується не один десяток доробків, присвячених етичним аспектам кримінальних процесуальних принципів [18; 31; 152; 155; 274; 472]. Відразу зауважимо, що вчені визнають етичний зміст засад

² У межах цього підрозділу авторка не зупиняється на поясненні такого вибору, оскільки це буде висвітлено у п. 1.2 дисертації.

кримінального процесу та вплив етики на розвиток кримінальної процесуальної форми.

Наприклад, О.В. Мельник вважає, що в основі засад кримінального провадження лежать моральні принципи, які в сукупності утворюють гуманістичну складову кримінальної процесуальної форми та кримінального процесу загалом [156, с. 61]. І. Козьяков також звертає увагу на те, що загальні засади кримінального провадження визначають морально-етичний зміст сучасного кримінального процесуального закону. Вони сприяють поєднанню як моральних, так і правових категорій у кримінальному провадженні [120, с. 95].

Водночас, варто відзначити, що дослідження етичних аспектів кримінальних процесуальних принципів відбувається «нерівномірно». Зокрема, (і це досить очікувано), спостерігається підвищений науковий інтерес до такої засади кримінального провадження, як повага до людської гідності (ст. 11 КПК України) [16; 25; 31; 138; 151; 158].

У першу чергу привертає увагу дисертація О.О. Варченко «Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні» [31]. Це пояснюється актуальністю роботи³ та її дотичністю до предмету нашого дослідження, адже гідність є категорією, що нерозривна із питаннями етики. О.О. Варченко досліджує реалізацію засади поваги до людської гідності у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду, враховуючи при цьому етичні аспекти здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Слід відзначити наукову новизну висновків авторки щодо взаємозв'язку названого принципу із такими засадами як верховенство права, забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами. У контексті реалізації засад кримінального

³ Захист дисертації відбувся у 2022 році (Харків).

провадження О.О. Варченко дослідила питання, що є суперечливими як з позиції права, так і етики: 1) некоректне інформування громадськості про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення; 2) використання у процесуальних документах формулювань, які призводять до порушення презумпції невинуватості, приниження людської гідності та репутаційних втрат; 3) принизливі умови тримання особи під вартою та в залі суду; 4) недопустимість натуралізації опису кримінального правопорушення у процесуальних документах, що підлягають публічному оголошенню; 5) відтворення у судових рішеннях нецензурної лексики із подальшим розміщенням таких рішень у ЄДРСР [31].

Попри дотичність дисертації О.О. Варченко до предмету нашого дослідження, відразу варто визначити деякі відмінності. О.О. Варченко дослідила реалізацію однієї етичної категорії у кримінальних процесуальних процедурах – гідності. У той час як у межах нашого дослідження: 1) розглянуто систему етичних категорій – честі, гідності, справедливості, свободи, їх впливу на правотворчість (об'єктивний підхід) та правозастосування (суб'єктивний підхід); 2) проаналізовано етичні аспекти взаємодії суб'єктів кримінального провадження; 3) структуровано у кримінальному процесуальному контексті взаємозв'язки категорій «етика», «мораль», «моральність».

Науковий інтерес викликає також робота В.М. Трофименка «Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі» [274]. Вчений наводить приклади впливу засад кримінального провадження, які наповнені етичним змістом, на розвиток кримінальної процесуальної форми. Наприклад, свобода від самовикриття та право не свідчити проти себе впливає на кримінальну процесуальну форму у частині визначення порядку проведення допиту під час досудового розслідування (ч.ч. 4, 8 ст. 224 КПК України) і в судовому провадженні (ст. ст. 351, 352 КПК України) [274, с. 145–147]. Засада поваги до людської гідності знаходить прояв у процесуальному порядку проведення освідування (ст. 241 КПК України), кримінальних

процесуальних механізмах захисту інформації, яка не використовується у кримінальному провадженні (ст. 255 КПК України), процесуальній забороні провокації під час контролю за вчиненням злочину (ч. 3 ст. 271 КПК України) [274, с. 148].

Привертає увагу і монографія А.О. Шульги «Моральні основи кримінальних процесуальних відносин» [472], один із розділів якої присвячений питанню взаємозалежності засад суспільної моралі й принципів кримінального провадження. На думку вченого, «загальновідомі моральні цінності (справедливість, свобода, чесність, відкритість, доброта, людяність) дають підстави законодавцю створити певну правову фундацію щодо організації всього кримінального провадження.... У самому понятті права закладено моральні чинники, які втілені у закон завдяки формальним вимогам, порушення яких, вже саме по собі, призводить не тільки до моральних, але і до правових санкцій. І тому можна зробити висновок, що засади кримінального процесу побудовані на моральних соціальних цінностях, втілених у закон». Тобто, А.О. Шульга розглядає етичні категорії (справедливість, свобода, чесність, відкритість, доброта, людяність) як морально-правові підстави формування засад кримінального провадження. При цьому кожен із принципів кримінального провадження, на думку А.О. Шульги, має етико-змістовне наповнення [472, с. 68–69].

3. Професійна етика суб'єктів кримінального провадження. Допоки норми права існують незалежно від правозастосовника, вони а priori є моральними.⁴ Втім, для того, щоб визначити етичність або неетичність норми права у правозастосовній практиці, необхідно проаналізувати ставлення суб'єкта правозастосування до норми права. Тобто моральність людини та її зв'язки з іншими суб'єктами правозастосування.

⁴ Тут ми беремо ідеальну ситуацію, коли норми права не конфліктують із невід'ємними правами людини і концепцією верховенства права, розуміючи при цьому, що норми законів можуть бути й неправовими (несправедливими).

У цьому контексті В.О. Лозовий та О.В. Петришин зазначають, що морально-етичні⁵ принципи є загальними для всього суспільства і особливо важливими для суб'єктів правозастосування. Будь-які дії мають відповідати закону, його суті, а тому і моральним цінностям, на яких базується закон. Перекручення закону, відхід від нього, неадекватне його тлумачення і застосування є аморальним за своєю суттю. До того ж, аморальним, науковці вважають, не лише свідоме порушення закону, а й неправильні, протизаконні дії і рішення, обумовлені поверхневими знаннями, некомпетентністю, неорганізованістю, відсутністю поваги до права, внутрішньою недисциплінованістю чи неохайністю [146, с. 19–22].

Цю позицію поділяє також М.С. Городецька у монографії «Предмет відання у кримінальному процесі» [83], зазначаючи про те, що законодавець може приймати ефективні закони, але несумлінний виконавець завжди знайде спосіб звести їх нанівець. Як приклад, вчена описує випадки, коли прокурори беруть участь у судовому засіданні, будучи взагалі необізнаними з обставинами справи та не готовими до виконання своїх обов'язків, через що стають героями комічних відеосюжетів, викладених в інтернет-мережі [83, с. 203].

Прибічником такого підходу виступає Р.В. Зварич. Науковець вважає, що представники влади, здійснюючи свої повноваження в процесі реалізації правових норм, окрім правових підстав власної діяльності, повинні керуватись також певними морально-етичними критеріями. Разом з цим, вчений акцентує увагу на тому, що саме діяльність працівників юридичної професії, як основних суб'єктів правозастосування, повинна базуватись на загальних моральних і морально-правових принципах гуманізму, справедливості, патріотизму, незалежності та відкритості [109, с. 66].

⁵ Застереження: у межах цього підрозділу з метою збереження автентичності наукового тексту інших авторів, ми не змінюємо словосполучення, які містять прикметник «морально-етичний» і похідні від нього. Водночас, у п. 1.2 дисертації авторкою буде наведено розмежування «етичного» і «морального» у кримінальній процесуальній діяльності.

Тож, визнаючи важливість етичних вимог до суб'єктів, які здійснюють кримінальну процесуальну діяльність, науковці зосереджують увагу на дослідженні питань професійної етики суддів [68; 72; 129; 145; 170; 175; 267; 465]; прокурорів [20; 21; 98; 120; 140; 183; 186]; слідчих [22; 90; 115; 156; 181]; детективів [545], адвокатів [23; 174; 264; 460]. Разом з цим, досліджуються етичні аспекти взаємодії суб'єктів кримінального провадження під час здійснення кримінальної процесуальної діяльності [470], зокрема прокурора і слідчого [20; 88], адвоката і суду [128; 460] тощо. Науковий інтерес викликає стаття О.Г. Шило, А.В. Панової, Н.В. Скідан «"Дружба" правників у Facebook: pros and cons», у якій сформульовано критерії, що дозволяють визначити наявність або відсутності упередженості суб'єктів кримінального провадження через імовірний зв'язок у соціальних мережах [470].

Повертаючись до огляду доктринальних доробків, присвячених професійній етиці, проаналізуємо стан дослідження по кожному із суб'єктів. У контексті професійної етики судді привертає увагу наукова стаття О. Кравчука, І. Остапчука «Образ судді в правовій культурі». Вчені досліджували, як виконання суддею етичних вимог у професійній діяльності та приватному житті впливає на здійснення правосуддя, яке має бути реальним, а не ілюзорним; а також як дотримання вимог професійної етики зміцнює авторитет органів судової влади [129]. Науковий інтерес викликає також доробок Г.П. Гавера, який аналізував моральний вибір судді при здійсненні правосуддя на підставі неправових законів [72].

У контексті професійної етики прокурора привертають увагу монографії І.О. Билиці та А.В. Лапкіна [21; 140]. Наприклад, І.О. Билиця досліджував: 1) етичні аспекти спілкування прокурорів між собою, з громадянами, суддями, ЗМІ; 2) проблеми наповнення органів прокуратури кадрами, які наділені відповідними моральними якостями; 3) проблеми подолання професійної

деформації в органах прокуратури⁶ [21]. У свою чергу А.В. Лапкін звертав увагу на етичні вимоги до обвинувального акту, моральну складову прийняття прокурором процесуального рішення у кримінальному провадженні тощо [140].

У контексті професійної етики слідчого привертає увагу дисертаційне дослідження Л.М. Гуртієвої «Етичні основи діяльності слідчого» [90]. Науковий інтерес підсилюють позиції вченої щодо розмежування категорій «етика», «мораль», «моральність». Водночас, не применшуючи наукову цінність доробку, варто зауважити, що окремі положення потребують перегляду у зв'язку із зміною кримінального процесуального законодавства.

У контексті професійної етики захисника передусім привертає увагу дисертація Н.М. Таварткіладзе «Етичні основи діяльності адвоката-захисника», окремі положення якої також потребують перегляду у зв'язку з втратою актуальності [264]. Наразі науковці зосереджують увагу на таких етичних аспектах здійснення адвокатської діяльності, як: 1) уникнення конфлікту інтересів [174]; 2) незалежність адвокатури [460]; 3) пріоритет інтересів клієнта [23].

4. Реалізація етичних стандартів у кримінальних процесуальних процедурах. Огляд доктринальних доробків за цим блоком дозволяє додактивно виявити об'єктивовані прояви наукового інтересу у таких питаннях:

1) реалізації етичних стандартів під час проведення СРД [115; 156; 467; 479] та НСРД [13; 14; 155; 277; 473].

У свою чергу доктринальне осмислення питань реалізації етичних стандартів під час проведення СРД здійснювалось у таких напрямках:

⁶ Ці проблеми було сформульовано І.О. Билицею в описі до монографії «Професійна етика прокурора» (Одеса, 2015).

(а) збирання доказового матеріалу із застосуванням кримінального процесуального примусу [86; 164; 271].⁷ Зокрема, привертають увагу наукові праці, присвячені етико-правовим проблемам примусового відбирання біологічних зразків для експертизи [24; 32; 75; 82; 127; 215; 266; 549].

У контексті процесуального примусу, принагідно варто зазначити також про наукові дослідження, присвячені забороні катування при здійсненні кримінальної процесуальної діяльності. У цьому контексті привертають увагу роботи Д.В. Ягунова та О.О. Варченко, які проаналізували практику ЄСПЛ щодо відповідності окремих кримінальних процесуальних процедур (наприклад, під час застосування запобіжних заходів, евакуації або транспортування, проведення слідчих дій тощо) гарантіям, передбаченим ст. 3 Конвенції [477; 32]. Разом з цим, не можливо оминати увагою наукові праці, присвячені етико-правовим проблемам застосування заходів примусового годування [100];

(б) використання результатів поліграфу під час досудового розслідування кримінальних правопорушень⁸ [222; 223; 110];

(в) використання під час проведення слідчих дій тактичних прийомів, які б відповідали моральним засадам суспільства і, водночас, сприяли б виконанню завдань кримінального провадження. Наприклад, заміна класичного допиту процесуальним інтерв'ю внаслідок чого зміщується фокус з отримання викривальних показань на з'ясування усіх обставин справи. Це мінімізує вплив органу досудового розслідування на учасника слідчої дії [26; 73; 108; 135; 147; 148];

(г) зберігання доказового матеріалу [84; 549]. О.П. Горпинюк торкалась проблем захисту персональних даних (зразків ДНК) [84]. Науковий інтерес викликає також праця О.В. Капліної, О.Г. Шило, І.А. Тітка. Науковці

⁷ Застереження. У межах цього блоку авторка також згадує наукові праці, присвячені застосуванню кримінального процесуального примусу у інших кримінальних процесуальних процедурах (відмінних від СРД). Йдеться про застосування заходів примусового годування до осіб, які тримаються під вартою.

⁸ Результати перевірки з використанням поліграфу не використовуються у кримінальному процесуальному доказуванні. Втім, відзначимо, що були спроби легалізувати дослідження з використанням поліграфу як джерело доказів у кримінальному провадженні.

дослідили питання: медичного втручання без згоди особи; обов'язковості відбирання біологічних зразків для проведення експертизи та вибору клінічних методів, які не суперечитимуть міжнародним стандартам захисту прав людини; необхідності формування баз даних профілів ДНК та забезпечення права особи на нерозголошення медичної інформації [549].

У розрізі наукового осмислення етичних стандартів СРД привертає увагу дисертація В.В. Вапнярчука «Теоретичні основи кримінального процесуального доказування» [30]. Науковець: 1) класифікував правову позицію суб'єктів доказування у кримінальному провадженні за ступенем взаємозв'язку з моральними установками суспільства на моральну й аморальну; 2) дослідив соціальний аспект внутрішнього переконання у процесі доказування, складовою якого є морально-етичні норми; 3) розглянув моральну повинність надавати доказові матеріали; 4) аналізував порушення етичних норм при збиранні доказового матеріалу як підставу для визнання доказів недопустимими; 5) визначив морально-етичні причини, за яких матеріальні об'єкти (наприклад, трупи або частини людського тіла) не можуть фігурувати у провадженні як речові докази [30].

Доктринальне осмислення питань реалізації етичних стандартів під час проведення НСРД представлено у дослідженнях, присвячених: (а) етико-правовим проблемам зняття інформації з електронних комунікаційних мереж [155]; (б) етичним аспектам залучення осіб до конфіденційного співробітництва [13; 265]; (в) етико-правовим проблемам провокації кримінального правопорушення під час контролю за вчиненням злочину [14; 87; 473];

2) реалізації етичних стандартів під час застосування запобіжних заходів [276; 544; 547]. У цьому контексті привертає увагу наукова стаття А.Р. Туманянц та І.О. Крицької «Проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою щодо осіб, які мають вади зору», де вчені, з урахуванням правових позицій ЄСПЛ за ст. 3 Конвенції, надали рекомендації щодо утримання таких осіб [276];

3) реалізації етичних стандартів під час захисту таємниць у кримінальному провадженні. Йдеться про етико-правові проблеми допиту осіб, які наділені правом не свідчити з питань, що становлять професійну таємницю. У доктрині кримінального процесу неодноразово обговорювалось питання доцільності збереження свідоцького імунітету лікаря [136; 160], священнослужителя [261], захисника [471]. У цьому контексті, зокрема, привертає увагу дисертація Д.О. Шингарьова «Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування». Науковець розглянув процесуальні можливості допиту захисника, представника, нотаріуса, лікаря, священнослужителя як свідків з питань відомостей, що становлять професійну таємницю та відповідність такої процедури (скасування свідоцького імунітету) етичним міркуванням [471]. Зауважимо, що привілеї та імунітет свідка теж досліджувались у дисертації А.А. Страшок «Процесуальне становище суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню» [261].

У цьому контексті також не можна обійти увагою дослідження С.Л. Лисаченка «Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні», де автор приділив значну увагу кримінальним процесуальним механізмам захисту таємниць [142].

Привертає увагу також наукова стаття І.В. Гловюк «Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «Sellami v. France»)), де вчена надала рекомендації щодо удосконалення процесуального порядку розголошення відомостей досудового розслідування з позиції дотримання прав та основоположних свобод людини [79];

4) реалізація етичних стандартів у особливих порядках кримінального провадження. Наприклад, йдеться про етико-правові аспекти досудового розслідування кримінальних правопорушень та судового розгляду у провадженнях відносно:

(а) неповнолітніх. Наукові статті присвячені деяким проблемам допиту малолітніх та неповнолітніх свідків у кримінальному провадженні [548]; порушенню права на перехресний допит під час воєнного стану у зв'язку з неможливістю допитати неповнолітнього у суді через етичні міркування [74; 80]; освідуванню неповнолітнього та отримання зразків для експертизи [77];

(б) осіб, до яких можуть застосовуватись примусові заходи медичного характеру [71; 270; 554]. В.Я. Тацій, О.І. Тищенко, І.А. Тітко у науковій статті «Mental health of a person as a criterion of personal participation in the trial during criminal proceedings» («Психічне здоров'я особи як критерій особистої участі в судовому розгляді під час кримінального провадження») пропонують визначати одним із критеріїв правомірності обмеження особи на особисту участь у судовому розгляді – поведінку, що принижує честь і гідність особи, яка страждає на психічний розлад [554, с. 2741]. У доктрині також аналізувались проблеми тривалості примусової госпіталізації, оскільки інколи час примусового лікування може перевищувати, встановлений санкцією статті строк відбування основного покарання [71];

(в) у кримінальних провадженнях на підставі угод [118; 252]. А.А. Ковальчук наголошує, що при укладенні угоди у кримінальному провадженні, зокрема угоди про примирення, має враховуватись не тільки правовий, а й моральний аспект, який передбачає реальне, а не уявне прощення з боку потерпілого і каяття з боку обвинуваченого [118]. Зауважимо, що питання етики також можуть постати під час укладення угоди про визнання винуватості. У цьому контексті привертає увагу дисертація М.В. Сироткіної «Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України», де авторка, відповідаючи на питання наскільки етичною у разі вчинення кримінального правопорушення є домовленість між жертвою, винною особою та державою, зазначає, що «мораль може превалювати над імперативом норм щодо юридичної відповідальності за скоєне, навіть у кримінальному провадженні, у випадку прояву винною особою щирого

розкаяння, оцінки скоєного та бажання добровільно заглидити свою провину перед особою, відшкодувати останній шкоду» [252, с. 189–190].⁹

Отже, огляд наукових джерел, присвячених питанням реалізації етичних норм у кримінальному процесі, дає змогу оцінити стан дослідження обраної проблематики та визначити перспективи подальшого розвитку. Доктринальне осмислення відобразилось у чотирьох блоках: 1) категорії «етика», «мораль», «моральність», їх співвідношення та значення у праві в цілому, та у кримінальному процесі зокрема; 2) етичні аспекти кримінальних процесуальних принципів; 3) професійна етика суб'єктів кримінального провадження; 4) реалізація етичних стандартів у кримінальних процесуальних процедурах.

Водночас, наразі відсутнє комплексне дослідження правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України. Положення окремих наукових доробків потребують перегляду у зв'язку з втратою їх актуальності. Наукове осмислення категорій «етика», «мораль», «моральність», їх співвідношення та значення у кримінальному процесі носить фрагментарний характер. У доктрині відсутні критерії етичного, морального та моральнісного наповнення кримінальної процесуальної норми. Це окреслює перспективи подальшого дослідження поняття етики та її ролі у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин, яке буде представлено у наступному підрозділі дисертації.

1.2 Поняття етики та її роль у регламентації кримінальних процесуальних правовідносин

Сучасні законодавчі тенденції та виклики правозастосовної практики у сфері кримінальної юстиції, з орієнтиром на європейську систему цінностей,

⁹ Застереження. Доктрині кримінального процесу також відомі праці, присвячені реалізації етичних стандартів під час судового розгляду. Здебільшого вони стосуються проблемних питань професійної етики суб'єктів кримінального провадження, їх ефективної взаємодії у кримінальних процесуальних процедурах. Ці доробки оглядались у межах блоку № 3 підрозділу, у зв'язку з чим авторка не повторюється.

зміщують фокус доктринального осмислення кримінальних процесуальних процедур із позитивістської концепції праворозуміння на природно-правову. На відміну від позитивізму, який ототожнює право із законом, юснатуралізм розглядає його як ідею справедливості, включаючи також інші етичні категорії. Варто зауважити, що природно-правова концепція праворозуміння вже була застосовна КСУ:

1) у справі № 1-8/2008 від 01 квітня 2008 року № 4-рп/2008: «верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовчу діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені його історично досягнутим культурним рівнем» [240];

2) у справі № 1-33/2004 від 02 листопада 2004 року № 15-рп/2004: «право не тотожне закону, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна із основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права» [238];

3) у справі № 1-25/2010 від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010: «одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки» [241];

4) у справі № 1-17/2005 від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005: «із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога

визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [239];

5) у справі № 1-11/2012 від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012: «одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який означає, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети і мають бути співмірними з нею» [236] та інших рішеннях КСУ [243–248].

Підтримуючи юснатуралістський підхід до розуміння права, авторка акцентує дослідження на етико-змістовному наповненні кримінальної процесуальної норми.

Аналіз наукових доробків, присвячених етичним аспектам кримінальних процесуальних правовідносин, вказує на відсутність однаковості у дефініції таких категорій як етика, мораль, моральність. Кожен із вчених пропонує авторське бачення поняття етики. Водночас спільним є те, що більшість науковців розглядають його як узагальнююче відносно моралі та моральності (Ю.М. Грошевий, В.Т. Нора [85, с. 59], Л.М. Гуртієва [91, с. 580], А.О. Шульга [472, с. 44–45] та інші). Наприклад, на думку Ю.М. Грошевого і В.Т. Нора, «вивчення ролі (функцій) моралі, (зокрема інформаційної, орієнтуючої, інтегративної, мотивуючої, регулюючої, контрольної) у правотворчості та правозастосуванні входить до предмету такої галузі наукового знання, як етика» [85, с. 59]. Це вказує на те, що поняття етики є ширшим за поняття моралі.

Відразу зауважимо, що доктрині кримінального процесу також відомий діаметрально протилежний підхід, за якого категорії «етика» і «мораль» розглядаються як синоніми. Його було описано у дисертаційному дослідженні Л.М. Гуртієвої. Науковець зазначала, що Ю.С. Кузьмічов, Ю.Є. Левєєв, О.В. Мельник, А.Н. Халіков, Ю.М. Черноус ототожнюють поняття «етичні основи» та «моральні основи» кримінального провадження [91, с. 580–581]. У

свою чергу Л.М. Гуртієва розмежовує вже згадані категорії. На думку вченої, мораль має суб'єктивний характер, оскільки міститься у свідомості людини, є проявом її внутрішньої свободи. Моральність наділена об'єктивністю, бо виражає загальноприйняті у суспільстві цінності та ідеали (справедливість, гуманізм тощо). Обидві категорії є вужчими, за поняття етики, оскільки складають її зміст [89, с. 8].

Не заперечуючи визначення етики як узагальнюючого, А.О. Шульга займає іншу позицію щодо детермінування моралі та моральності. Науковець визначає мораль як статичне та об'єктивне поняття. Її норми існують в соціумі у вигляді звичаїв, традицій, записані в етичних кодексах посадових осіб тощо. У той час як під моральністю А.О. Шульга розуміє динамічне та суб'єктивне поняття, властиве конкретній особі, завдяки якому оточуючі можуть зробити висновок про моральні якості цієї людини [472, с. 44–45].

Авторка підтримує позиції науковців, які визнають неправильним ототожнення етики, моралі та моральності у зв'язку з тим, що останні дві є вужчими за поняття етики і входять до предмету її дослідження як філософської категорії. Етичні норми і норми моралі співпадають лише у вузькому розумінні етики, про що йдеться далі. Втім, дефініція не може зводитись виключно до «науки про мораль» або «узагальнюючого моралі та моральності». Поняття етики вимагає комплексного підходу, а тому розглянемо кожен з її складових.

Перш за все етику пов'язують із категорією «мораль». Підтримуючи раніше висловлену А.О. Шульгою позицію, авторка розуміє під мораллю сукупність норм, які визначають правила поведінки у суспільстві з позиції філософських, зокрема етичних (справедливості, честі, гідності, свободи, тощо) і релігійних (вірування) категорій. Мораль є зовнішньою формою етики і об'єктивується у: (а) нормативно-правових актах (КПК України; законодавстві України, що визначає засади професійної діяльності судді, прокурора, адвоката) шляхом прямої вказівки у нормі на етичну категорію або без такої (коли норма права не містить етичних категорій, але наділена

етичним змістом);¹⁰ (б) локальних актах (кодексах або правилах органів самоврядування, які встановлюють етичні стандарти поведінки професійних суб'єктів кримінального провадження); (в) релігійних нормах; (г) звичаях і традиціях.

У свою чергу моральність – внутрішня форма етики, їй притаманний суб'єктивний характер. Якщо мораль встановлює для людини бажаний, з позиції етичних і релігійних категорій, варіант поведінки у суспільстві, то моральність демонструє вже ставлення самої людини до таких категорій, детермінує вибір варіанту поведінки, який не завжди може бути моральним.

Визначаючи поняття етики, авторка виходить з вузького і широкого розуміння цієї філософської категорії. У вузькому розумінні етика ототожнюється з мораллю, тобто розглядається як об'єктивне відображення відповідних правил поведінки у зовнішніх формах. Це дозволяє поставити знак рівності між етичними нормами і нормами моралі. Наприклад, правове забезпечення етичних норм у кримінальному процесі належить до об'єктивного в етиці, оскільки вказує на моральний характер кримінальних процесуальних правовідносин.

Водночас, для реалізації етичних норм у кримінальних процесуальних процедурах не достатньо лише зовнішньої об'єктивації відповідних правил поведінки. Необхідно також враховувати моральнісну установку (суб'єктивний критерій), тобто розглядати етику у широкому розумінні. Наприклад, сама по собі норма права (з позиції законодавчої техніки), може вважатись етичною, але через аморальність суб'єкта правозастосування, вона не реалізується або реалізується з викривленнями (зловживання правами або зловживання повноваженнями). Можливий і протилежний варіант: норма права спірною з позиції етики, а моральнісні установки не дозволяють суб'єкту застосувати її так, як цього прагнув законодавець, що викликає етико-правові дилеми.

¹⁰ Приклади наводяться далі.

Отже, етика – це філософська категорія, яка охоплює мораль як сукупність об’єктивованих у зовнішніх формах правил поведінки у суспільстві з позиції справедливості, честі, гідності, свободи (які належать до етичних категорій) і релігії (відокремленої від етики філософської категорії) та моральність як суб’єктивне усвідомлене ставлення людини до цих категорій і вибір нею відповідного варіанту поведінки. При цьому авторка: 1) не ототожнює поняття «філософія» і «філософська категорія», «етика» і «етична категорія», які співвідносяться як частина (наприклад, етична категорія) та ціле (наприклад, етика); 2) розглядає етику і релігію,¹¹ як філософські категорії, враховуючи також те, що і етика, і релігія мають власні категорії; 3) розглядає етичні категорії (справедливість, честь, гідність, свобода тощо) як один із критеріїв визначення етичних аспектів кримінальної процесуальної діяльності (власне предмету етики кримінального процесу); 4) розміщує етичні категорії в одній площині з категоріями «мораль» і «моральність». Етику утворює синтез моралі та моральності, динамічність яких забезпечують етичні категорії.

Теза про моральну обумовленість кримінального процесу та необхідність наповнення його норм етичним змістом підтримана більшістю науковців [20, с. 7; 152, с. 86; 153, с. 29–30; 156, с. 13; 274, с. 147], що дозволяє визначити предмет етики кримінального процесу.

Ю.М. Грошевий і В.Т. Нор зазначали, що допустимість застосування будь-якого тактичного прийому при здійсненні кримінальної процесуальної діяльності, в першу чергу, варто розглядати з позиції вимоги закону, а потім надавати оцінку етичному наповненню. З огляду на це, науковці пропонували визначити предметом етики правоохоронної діяльності ситуації, які не передбачені кримінальним процесуальним законом, або у яких суб’єкт

¹¹ У межах дисертаційного дослідження релігія, як філософська категорія входить в коло наукового інтересу авторки за умови, якщо моральні норми або моральнісні установки мають релігійне підґрунття (наприклад, обумовлені певним видом вірування).

кримінальної процесуальної діяльності наділений правом вибору поведінки [85, с. 63].

Розвиваючи пропозиції Ю.М. Грошевого і В.Т. Нора, для визначення етичних аспектів кримінальної процесуальної діяльності (власне предмету етики кримінального процесу) авторка застосовує наступні критерії:

1) кримінальна процесуальна норма містить пряме посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода). Наприклад: (а) повага до людської гідності (ст. 11 КПК України); (б) забезпечення права на свободу та особисту недоторканість (ст. 12 КПК України); (в) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (ст. 18 КПК України); (г) запобігання розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставини, які принижують гідність особи як підстава для здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні) (п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України); (г) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження як підстава для визнання доказів недопустимими (п. 2 ч. 1 ст. 87 КПК України); (д) процесуальний порядок проведення освідування, який забороняє дії, що принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я (ч. 3 ст. 241 КПК України); (е) право на справедливий розгляд у контексті доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень як принципу кримінального провадження (ч. 1 ст. 21 КПК України) тощо;

2) кримінальна процесуальна норма не містить прямого посилання на етичні категорії, але наповнена етичним змістом. Наприклад: (а) кримінальні процесуальні механізми захисту професійної таємниці (п. 1–5 ч. 2 ст. 65 КПК України, ч. 3 ст. 140 КПК України, ст. ст. 161, 162 КПК України, ч. 2 ст. 275 КПК України); (б) заборона провокувати (підбурювати) особу на вчинення злочину під час проведення НСРД у вигляді контролю за вчиненням злочину (ч. 3 ст. 271 КПК України); (в) заборона участі осіб протилежної статі під час проведення освідування, яке супроводжується

оголенням (ч. 3 ст. 241 КПК України); (г) обов'язок зберігати в опечатаному вигляді і надавати лише суду під час судового розгляду зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи (ч. 3 ст. 241 КПК України); (г) заборона проведення СРД у нічний час (з 22 години до 6 години) (ч. 4 ст. 223 КПК України) тощо;

3) *кримінальна процесуальна норма визначає порядок взаємодії суб'єктів кримінального провадження з позиції етичних категорій.* Наприклад: (а) відмова захисника від здійснення захисту (ст. 47 КПК України), (б) відводи / самовідводи (параграф 6 глави 3 КПК України) тощо;

4) *імовірна суперечність кримінальної процесуальної норми з етичними категоріями.* Наприклад: (а) застосування кримінального процесуального примусу при проведенні особистого обшуку (ч. 5 ст. 236 КПК України), освідуванні (ч. 2 ст. 241 КПК України), залученні до проведення медичної або психіатричної експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК України), відбиранні біологічних зразків (ч. 3 ст. 245 КПК України); (б) втручання у приватне спілкування та дезінформація під час залучення таємних агентів для отримання викривальних показань (ч. 1 ст. 275 КПК України, ст. 260 КПК України) тощо;

5) *кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або не регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці.*¹² Наприклад: (а) межі застосування кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу; (б) безперервність відеофіксації СРД, які передбачають оголення особи; (в) заміна складу учасників СОГ і понятих під час проведення СРД на осіб іншої статі, якщо виникає необхідність проведення процесуальних процедур, де стать учасників має юридичне значення; (г) використання фотознімків статистів для пред'явлення для впізнання без отримання згоди особи, яка на фотознімку зображена; (г) тривалість зберігання біологічних зразків як

¹² Цей критерій вже пропонувався у роботі Ю.М. Грошевого та В.Т. Нора «Мораль и уголовно-процессуальная деятельность» (Проблемы социалистической законности. 1984. Вып. 17.).

доказового матеріалу; (д) використання ненормативної термінології у текстах кримінальних процесуальних документів; (е) заявлення відводів з підстав, що не передбачені нормами КПК України з посиланням на локальні акти, які визначають етичні стандарти поведінки професійних суб'єктів кримінального провадження тощо.

Спираючись на вказані критерії, авторкою виділено три ключових вектори для визначення кола питань, які в кримінальному процесі мають етичне забарвлення, а відтак будуть детально розглянуті у межах другого розділу дисертаційного дослідження: 1) етичний зміст кримінальної процесуальної норми (норма – процедура); 2) вплив етики на правозастосування (суб'єкт – процедура); 3) взаємодія суб'єктів кримінального провадження (суб'єкт + суб'єкт – процедура).

1. Етичний зміст кримінальної процесуальної норми. У межах цього блоку питань розкривається вузьке розуміння етики, яке охоплює лише норми моралі. Враховуючи попередньо визначені критерії етичних аспектів кримінальної процесуальної діяльності, авторка аналізує морально орієнтовану / дезорієнтовану кримінальну процесуальну норму з точки зору законодавчої техніки і визначає її вплив на кримінальну процесуальну процедуру.

Одним із прикладів морально орієнтованої норми є ч. 3 ст. 271 КПК України, яка встановлює заборону під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила. Здобуті в такий спосіб речі і документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні. Це пов'язано з тим, що провокація завжди містить елементи обману, а тому проведення НСРД у такий спосіб суперечить етиці.

Прикладом морально дезорієнтованої (спірної з точки зору етики) кримінальної процесуальної норми є ч. 1 ст. 239 КПК України, відповідно до якої ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Законодавець

не враховує думку родичів або близьких осіб ексгумованого, для яких проведення такої СРД може бути неприйнятним, завдати душевні переживання тощо. До того ж, на стадії досудового розслідування особи позбавлені права оскаржити огляд трупа, пов'язаний із ексгумацією, що робить їх права ще більш вразливими з позиції етики.

2. *Вплив етики на правозастосування.* У межах цього блоку питань розкривається широке розуміння етики, яке охоплює моральні норми (об'єктивне) та моральнісні установки (суб'єктивне). Як вже було зазначено, об'єктивовані у зовнішніх формах норми моралі, впливають на кримінальну процесуальну процедуру, втім, визначити етичність або неетичність останньої можна лише шляхом взаємодії таких норм з моральнісними установками суб'єкта правозастосування. Вплив суб'єктивного критерію на реалізацію етичних норм у кримінальній процесуальній діяльності проявляється у: (а) наявності у слідчій та судовій практиці діаметрально протилежних підходів до аналогічних процедурних питань; (б) використанні етичної аргументації при правозастосуванні (наприклад, під час побудови мотивувальної частини судового рішення).

Наявність у слідчій та судовій практиці діаметрально протилежних підходів до аналогічного процедурного питання. Наприклад, поширення свободи від самовикриття (ст. 18 КПК України) на відмову від добровільного надання біологічних зразків для експертизи (ч. 3 ст. 245 КПК України). В одному випадку суди надають дозвіл на застосування кримінального процесуального примусу, мотивуючи тим, що свобода від самовикриття охоплює лише вербальний доказовий матеріал [375]. В іншому випадку суди відмовляють у наданні дозволу на застосування кримінального процесуального примусу, демонструючи діаметрально протилежну позицію [399].

Використання етичної аргументації при правозастосуванні (на прикладі побудови мотивувальної частини судового рішення). Положення ст. 370 КПК України встановлюють вимоги щодо законності, обґрунтованості

та вмотивованості судового рішення. Законодавчі дефініції цих ознак вказують на необхідність використання правової аргументації. Втім, як вже було зазначено раніше, у правозастосовній практиці можуть виникнути ситуації, за яких застосування кримінальної процесуальної норми є суперечливим з позиції етичних категорій або кримінальна процесуальна норма, яка б мала регулювати відповідні кримінальні процесуальні відносини, відсутня. Це спонукає суб'єктів кримінального провадження надавати не тільки правову, а й етичну оцінку кримінальним процесуальним процедурам.

Постає питання чи застосовувати етичну норму, надавши їй пріоритет над кримінальною процесуальною, яка не завжди може бути правовою, тобто справедливою? Г.В. Перетятко відповідає на це питання ствердно, зазначаючи, що у такому випадку норма моралі (етична норма у вузькому розумінні) санкціонується і набуває ознак правової, втілюючи принцип верховенства права [182, с. 126]. До того ж, відповідно до п. 7 Постанови Пленуму ВСУ «Про незалежність судової влади» від 13.06.2007 № 8 постановлення рішень, які порушують моральні засади суспільства не допускається [225].

Правозастосовній практиці відомі випадки використання етичної аргументації для обґрунтування процесуальних, зокрема судових рішень у кримінальних процесуальних правовідносинах етичного характеру (фактично йдеться про вплив норм моралі на правозастосування). С.П. Рабіновичем та М.І. Тарнавською, було запропоновано наступну класифікацію впливу норм моралі на правозастосування:¹³ 1) моральна аргументація виражається у формі правової (оціночне поняття у нормі права тлумачиться через етичні категорії); 2) моральна аргументація використовується як основне чи додаткове обґрунтування процесуального рішення; 3) моральна аргументація неявно відображена у тексті процесуального рішення, втім, існують достатні підстави

¹³ Цю позицію також було підтримано у дисертаційному дослідженні Г.В. Перетятко «Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти» (Львів, 2018. С. 111).

вважати, що обрати обґрунтування спонукали міркування морального характеру [231, с. 75].¹⁴

Використання етичної аргументації у формі правової має місце за наявності у кримінальній процесуальній нормі оціночного поняття, яке тлумачиться через етичні категорії. Наприклад, сумніви у неупередженості професійного суб'єкта кримінального провадження є підставою для його відводу (щодо суду – п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України). Правозастосовній практиці відомі випадки, коли упередженість судді проявлялась у неетичній поведінці відносно інших учасників процесу. Задовольняючи відвід у справі № 305/1215/21, суд застосував етичну аргументацію, роз'яснивши, що погрози на адресу обвинуваченого, які викликають у нього реальні побоювання відносно слів судді, а також систематичні грубі неетичні висловлювання вказують на наявність упередженості суду [415].

Використання етичної аргументації як основного обґрунтування процесуального рішення. Прикладом слугує мотивувальна частина ухвали у справі № 439/1099/21: «... така подія як реєстрація шлюбу за традиційними християнськими звичаями є важливою частиною сімейного життя кожного українця. Підозрюваний, як батько єдиного сина, який одружується, є одним із важливих учасників такого традиційного християнського обряду вінчання... суд вважає за можливе надати дозвіл для залишення житла з метою участі у обряді та церемонії, які становлять частину сімейного життя» [311]. Попри те, що норми КПК України не регламентують процесуальний порядок надання такого дозволу, суд розглянув заявлене клопотання і посилаючись на норми моралі, які об'єктивовані у звичаях і традиціях задовольнив останнє.

Використання етичної аргументації як додаткового обґрунтування процесуального рішення. Наприклад, КПК України не зобов'язує сторону обвинувачення отримати згоду потерпілого для огляду трупа, який пов'язаний з ексгумацією. Аналогічним чином КПК України не покладає на суд обов'язок

¹⁴ Застереження: далі по тексту ми змінюємо словосполучення «моральна аргументація» на «етична аргументація», що відповідає попередньо визначеному широкому розумінню поняття етики.

враховувати думку потерпілого під час розгляду клопотання експерта про ексгумацію трупа для проведення судово-медичної експертизи. Втім, якщо питання про ексгумацію вирішується судом,¹⁵ позиція потерпілих є вирішальною.

У справі № 751/8937/18 експертом було заявлено клопотання про проведення ексгумації трупа для проведення комісійної судово-медичної експертизи [449]. Потерпіла категорично заперечила, вважаючи таку дію глумлінням над останками та пам'яттю її сина. Позиція обумовлена виключно етичною складовою: нормами моралі, які об'єктивувались у Святому Письмі, зокрема Біблії та моральнісними установками цієї людини. Жодного посилення на положення КПК України не було. У свою чергу сторона захисту просила задовольнити клопотання, посилаючись на те, що відповідно до КПК України для ексгумації трупа думка інших учасників судового розгляду не потрібна. Водночас, суд відмовив у задоволенні клопотання експерта про ексгумацію трупа з огляду на наступне: 1) норми чинного законодавства хоч і не передбачають отримання згоди на ексгумацію трупа в родичів загиблого, втім українське законодавство містить норми про шанобливе ставлення як до самого тіла, так і до місця поховання людини (ст. 298 ЦК України), а тому суд врахував думку потерпілої; 2) недоліки¹⁶, які мали місце у вже проведеній судово-медичній експертизі, могли бути усунуті у інший спосіб, ніж ексгумація трупа [449]. Аналогічним чином судом було побудовано аргументацію у справі № 472/1088/17 та відмовлено у задоволенні клопотання експерта про ексгумацію трупа. Суд врахував: 1) думку потерпілої, яка зазначала, що проведення слідчої дії заподіє їй моральних страждань;

¹⁵ У рамках розгляду клопотання сторони про призначення повторної судово-медичної експертизи або клопотання експерта, яке обумовлюється неможливістю у інший спосіб надати відповіді, поставлені в ухвалі про призначення експертизи.

¹⁶ «...судово-медичний експерт допустив помилку у висновку та помилково зазначив, що проводив дослідження сьомого ребра, однак насправді досліджував дев'яте ребро, таким чином у висновку судово-медичної експертизи допустив описку та замість правильного – переломів з 9 по 12 ребер, записав невірно з 7 по 12 ребро» – цитата з ухвали Чернігівського районного суду Чернігівської області від 11 лютого 2021 р. у справі № 751/8937/18.

2) можливість проведення судово-медичної експертизи за матеріалами кримінального провадження [320].

Отже, суд мав право не з'ясовувати думку учасників кримінального провадження, зокрема родичів померлого, і прийняти процесуальне рішення за результатами розгляду клопотання про ексгумацію трупа, спираючись на власне переконання. Втім, виходячи з етичних міркувань, думка потерпілого вважалась пріоритетною у побудові аргументації для обґрунтування судового рішення. Це також підтверджується правозастосовною практикою, де суди задовольняли клопотання про ексгумацію трупа, посиляючись на надання згоди родичів чи близьких померлого [417; 418].

Етична аргументація неявно відображена у тексті процесуального рішення, але вибір обґрунтування обумовлений етичними міркуваннями. Наприклад, у справі № 466/593/14-к обвинувачений, якому було змінено запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на цілодобовий домашній арешт, заявив клопотання про надання дозволу на поїздку до іншого населеного пункту [456]. Мотивував тим, що за час перебування під вартою у нього померли батьки, які поховані на території вказаного села, а тому просив надати можливість відвідати будинок та могили батьків. Суд вирішив, що клопотання підлягає задоволенню з підстав, передбачених ст. ст. 177, 331 КПК України, оскільки це жодним чином не вплине на забезпечення виконання обвинуваченим процесуальних обов'язків. Втім, вказані положення не визначають процесуальний порядок розгляду судами відповідних клопотань. За правилами КПК України (зокрема ст. 331 КПК України), суд може виконати дії щодо обрання, скасування, зміни або продовження запобіжного заходу, чого у цій справі не відбулось. Це вказує на відсутність правової аргументації. Задовольняючи клопотання обвинуваченого, суд виходив з етичних міркувань (наприклад, прояв поваги до родинних цінностей, пам'яті батьків тощо), які не знайшли відображення у тексті процесуального рішення [456].

3. *Взаємодія суб'єктів кримінального провадження.* Почнемо з того, що суддя, прокурор, адвокат, слідчий, детектив, дізнавач зобов'язані

дотримуватись етичних вимог як у професійній діяльності, так і у приватному житті. Порушення таких правил кваліфікується як дисциплінарний проступок і є підставою для притягнення особи до відповідальності. Незважаючи на те, що КПК України не регламентує етичні стандарти поведінки суб'єктів кримінального провадження, питання професійної етики не можуть досліджуватись ізольовано (тобто за рамками здійснення кримінальної процесуальної діяльності), а мають розглядатись як один із проявів реалізації етичних норм у кримінальному процесі. Це пояснюється тим, що будь-яка кримінальна процесуальна процедура проводиться за участі людини (наявність суб'єктивного чиннику).

Кожна людина має різний світогляд (наприклад, діаметрально протилежні моральні, релігійні, політичні переконання; неоднакове розуміння етичних категорій тощо), який може (хоч і не повинен) безпосередньо або опосередковано впливати на виконання суб'єктами їх професійних обов'язків. З огляду на це, у межах даного блоку авторка включає до предмету етики кримінальної процесуальної діяльності питання, які розглядаються у другому розділі дисертаційного дослідження. Зокрема, йдеться про: 1) взаємодію учасників у кримінальних процесуальних процедурах; 2) конфлікт інтересів професійних суб'єктів кримінального провадження; 3) позапроцесуальну поведінку і спілкування судді, адвоката, прокурора та інших учасників кримінального провадження. При цьому етичні аспекти діяльності слідчого, які авторка розглядатиме у межах дисертації, стосуватимуться також проблемних питань професійної етики детектива та дізнавача.

Отже, етика у кримінальному процесі являє собою філософську категорію, яка охоплює: 1) моральні норми, об'єктивовані у таких зовнішніх формах, як законодавство (наприклад, кримінальні процесуальні норми), локальні акти (кодекси і правила органів самоврядування, які визначають етичні стандарти здійснення професійної діяльності суб'єктів кримінального провадження), релігійних нормах, звичаях і традиціях; 2) моральнісні установки суб'єкта, які детермінують вибір варіанту поведінки у

кримінальних процесуальних правовідносинах. При цьому у вузькому розумінні етика прирівнюється до моральних норм, а в широкому – охоплює як моральні норми, так і моральні установки учасників процесу.

Категорії «етика», «мораль» і «моральність» є взаємообумовленими, але не тотожними (Л.М. Гуртієва). Етичні норми співпадають з моральними лише у межах вузького розуміння етики. Абсолютне ототожнення цих категорій нівелювало б суб'єктивну складову, яка є вирішальною у визначенні етичної або неетичної поведінки учасника кримінальних процесуальних правовідносин. Це пояснюється тим, що норми моралі існують незалежно від волі людини. Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності, які є рівними між собою і вужчими за поняття «етика».

Етичні аспекти кримінальної процесуальної діяльності визначаються за критеріями: 1) наявність у кримінальній процесуальній нормі прямого посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода); 2) етико-змістовне наповнення кримінальної процесуальної норми; 3) визначення кримінальною процесуальною нормою порядку взаємодії між суб'єктами з позиції етичних категорій; 4) існування суперечностей між кримінальною процесуальною нормою і етичними категоріями; 5) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або прогально (неповно) регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці (п'ятий критерій – див. роботи Ю.М. Грошевого, В.Т. Нора). Ці критерії надають можливість встановити три ключових вектори для визначення кола питань, які в кримінальному процесі мають етичне забарвлення, а відтак будуть детально розглянуті у межах другого розділу дисертаційного дослідження: 1) етичний зміст кримінальної процесуальної норми; 2) вплив етики на правозастосування; 3) взаємодія суб'єктів кримінального провадження.

1.3. Міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі

Євроінтеграційні процеси вимагають удосконалення національного законодавства у сфері кримінальної юстиції з орієнтиром на нову (для пострадянських держав) систему цінностей, центром якої є людина, її права і свободи. У свою чергу міжнародні стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі, як загальновизнані, уніфіковані орієнтири для здійснення кримінальної процесуальної діяльності, сприяють вирішенню цього завдання.

Аналіз міжнародно-правових актів, практики європейських судових інституцій, попередніх наукових досліджень цього питання надає можливість виділити чотири найбільш загальні стандарти: 1) стандарт професійної поведінки та етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката; 2) стандарт заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження; 3) стандарт недопустимості безпідставного обмеження прав і основоположних свобод людини; 4) стандарт заборони застосування обману у кримінальному процесуальному доказуванні. Вони втілені у джерелах права, зокрема міжнародно-правових актах і міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВРУ (ст. 9 Конституції України) та практиці ЄСПЛ, яку зобов'язані використовувати національні суди під час розгляду справ (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»¹⁷ [550]).

Втім, перш ніж аналізувати окремо кожен стандарт правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі, варто виокремити їх значення і взаємозв'язок з національною правовою системою:¹⁸ 1) міжнародні стандарти пов'язують з «м'яким правом» (soft law), якому притаманна

¹⁷ У цьому контексті привертає увагу наукова стаття О.В. Капліної, А.Р. Туманянц «Рішення ЄСПЛ, які змінили кримінальний процес України» (Access to Justice in Eastern Europe. 2021. Vol. 4, Iss. 1).

¹⁸ Ці критерії вже застосовувались у доктрині кримінального процесу для опису значення міжнародних стандартів етики прокурорів. Втім, з огляду на їх універсальність можуть поширюватись і на інші стандарти правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі.

відсутність юридичних наслідків за невиконання приписів (тобто санкцій);

2) міжнародні стандарти мають рекомендаційний характер, вони є орієнтиром або зразком, який національний законодавець застосовує з огляду на доцільність та загальновизнаність на міжнародному рівні, а не обов'язковість;

3) водночас, імплементація міжнародних стандартів у національне законодавство необхідна для правової держави, оскільки: (а) міжнародні стандарти використовуються як один із основних критеріїв оцінки зарубіжними партнерами загального стану національної правової системи; (б) слугують універсальним індикатором рівня ефективності кримінальної юстиції; (в) визначають дороговказ для реформування сфери кримінальної юстиції [98, с. 63–64].

1. Стандарт професійної поведінки та етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката. Як вже зазначалось авторкою у попередніх підрозділах дисертації, кримінальні процесуальні процедури відбуваються за участі суб'єктів кримінального провадження. Натомість загальна етичність кримінальної процесуальної діяльності прямо залежить від етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката і професійної поведінки кожного з них.

Міжнародні стандарти етики суддів втілені у низці міжнародно-правових актів, зокрема: Банлагорських принципах поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 6 [15], Основних принципах незалежності судових органів, схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 року [177], Загальній (Універсальній) хартії судді, ухваленій 17 листопада 1999 р. Центральною радою Міжнародної асоціації суддів в Тайпеї (Тайвань) від 17 листопада 1999 року [101], Європейській хартії про статус суддів від 10 липня 1998 року [99]. Ці акти визначають правила дотримання етичних норм, доступу до професії судді на засадах доброчесності, незалежність судових органів, професійну таємницю та імунітет, чесність і непідкупність, рівність до всіх сторін судового засідання, компетентність та старанність судді.

Наприклад, дотримання етичних норм є четвертим показником Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 року, схвалених Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27.07.2006 № 6. Цей показник (принцип) передбачає: 1) заборону некоректної поведінки при здійсненні будь-якої діяльності, яка пов'язана з посадою судді; 2) добровільне і охоче прийняття обмежень, які можуть здаватись обтяжливими пересічному громадянину; 3) заборону вчиняти дії, які є несумісними з неупередженістю і незалежністю судових органів; 4) заборону розголошувати конфіденційну інформацію, яка стала відома судді в силу його посади тощо [15].

Окрім міжнародно-правових актів, міжнародні стандарти етики судді втілені також у практиці ЄСПЛ. Йдеться про дотримання ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) в частині розгляду справи незалежним і безстороннім судом, яке забезпечує інститут відводу у кримінальному провадженні. ЄСПЛ розглядає «безсторонність суду» з позиції двох підходів [509; 518]. Суб'єктивний підхід застосовується для того, щоб визначити переконання та особисту поведінку конкретного судді в конкретній обстановці. Суд не повинен суб'єктивно виявляти будь-яку упередженість або особисті переконання. Особиста безсторонність судді не ставиться під сумнів, доки не буде доведено протилежне. Об'єктивний підхід застосовується з метою переконатись, чи надає суд необхідні гарантії, щоб зняти сумнів щодо його упередженості [509, п. 117].

Варто зауважити, що міжнародні стандарти етики судді активно імплементуються у національне законодавство. Наприклад, в рамках Меморандуму про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором, ратифікованим 25.08.2020, Україна взяла на себе зобов'язання щодо створення Комісії з питань етики з міжнародною участю, яка мала б повноваження: 1) здійснювати одноразову оцінку доброчесності та етичності членів Вищої ради правосуддя та рекомендувати їх звільнення органам обрання (призначення) у випадках виявлення їх невідповідності стандартам; та 2) створення переліку попередньо

відібраних кандидатів у Вищу раду правосуддя, з якого органи обрання (призначення) членів Вищої ради правосуддя, будуть висувати свої кандидатури [157]. У результаті було створено Етичну раду.

Міжнародні стандарти етики прокурорів втілені у Керівних принципах ООН щодо ролі обвинувачів, прийнятих 8-м Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками 1990 р. [117]; Стандартах професійної відповідальності та викладі основних обов'язків та прав прокурорів, прийнятих Міжнародною асоціацією прокурорів 1999 р. [258]; Рекомендаціях Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалених Комітетом Міністрів Ради Європи 2000 р. [232]. Цікавим також є Висновок № 13 (2018) Консультативної Ради Європейських прокурорів «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів», згідно якого: 1) прокурори повинні бути неупередженими у своїх рішеннях, прозорими, уникати конфліктів інтересів або неналежного впливу, а також не сприяти жодній стороні внаслідок будь-яких зв'язків з нею (п. 54); 2) прокурори повинні прагнути, щоб розслідування проводилось незалежно та відповідно до закону і гарантувати, що будь-які обмеження особистих свобод є необхідними, адекватними та пропорційними до законної мети, яка переслідується (п. 57); 3) прокурори не повинні використовувати докази, отримані внаслідок істотного порушення прав людини (п. 58); 4) під час розслідування та судового розгляду прокурори повинні виявляти обачність і стриманість, утримуватись від висловлення політичних, філософських або релігійних переконань, особистої ворожнечі або проявів презирства або насильницького ставлення до будь-якої людини через антипатію (п. 61) [169].

Міжнародні стандарти етики слідчого втілені у Резолюції 690 (1979) ПАРЄ «Декларація про поліцію» [92]; Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятому Резолюцією 34/169 Генеральної асамблеї ООН 1979 р. [119]; Рекомендації (2001) 10 про Європейський кодекс поліцейської етики, ухваленій Комітетом міністрів Ради Європи 2001 р. [234].

Аналіз цих міжнародно-правових актів дозволяє виділити наступні стандарти етичної поведінки слідчого: 1) уникнення неправомірного застосування примусових заходів (йдеться про заборону катування, нелюдського або такого, що принижує гідність поводження або покарання); 2) відповідальність (працівники поліції зобов'язані утримуватись від виконання явно незаконних наказів, інструкцій та мати можливість доповідати про методи незаконного впливу на них, не побоюючись санкцій); 3) справедливість (працівники поліції зобов'язані утримуватись від упередженості і дискримінаційного підходу); 4) юридична обгрунтованість тощо [216, с. 27–31].

Міжнародні стандарти етики адвоката втілені у Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р. [176], Загальному Кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, прийнятому делегацією 12-ти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. [104]; Рекомендації R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів, ухваленій Комітетом Міністрів Ради Європи у 2000 р. [233]. Наприклад, Загальний Кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства серед загальних положень здійснення адвокатської діяльності визначає незалежність, довіру і особисту порядність, конфіденційність, обмеження щодо неприпустимих видів діяльності, пріоритет інтересів клієнта [104].

Стандарти професійної поведінки судді, прокурора, слідчого, адвоката визначають правила їх етичної взаємодії при здійсненні кримінальної процесуальної діяльності. Йдеться про: (а) процесуальне та позапроцесуальне спілкування учасників кримінального провадження; (б) вибір тактичних прийомів під час проведення слідчих дій або стратегії захисту, які не повинні суперечити етичним нормам; (в) форми реагування на порушення професійної етики. Авторка не зупиняється на окремих особливостях етичної взаємодії

учасників кримінального провадження, оскільки ці питання будуть досліджені у наступних підрозділах дисертації

2. *Стандарт заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження* втілено у Загальній декларації прав людини, прийнятій і проголошеній резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (ст. 5) [102], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 1976 р. (ст. 7) [161], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 р. (ст. 3) [122], Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 1984 р. [123] та практиці ЄСПЛ.

Україна активно імплементує стандарти заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження. Наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1344-р схвалено Стратегію протидії катуванням у системі кримінальної юстиції, яка спрямована на забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ. Це пояснюється тим, що катування має широкий спектр негативних наслідків, зокрема: завдання фізичного болю та моральних страждань, страх та недовіра до правоохоронних органів (для жертви), упереджене ставлення суспільства, підтримання агресивного робочого середовища, втрата кваліфікованих кадрів, деградація професійних навичок, моральна деградація (для працівників правоохоронних органів), ризик засудження невинуватих, втрата працездатності населення, витрати бюджету на лікування та реабілітацію жертв катувань, відшкодування коштів за рішеннями ЄСПЛ, погіршення інвестиційного клімату та іміджу країни, замовчування проблеми та локальна легітимність культури насильства в правоохоронних органах, концентрація в правоохоронних органах людей, схильних до насильства, домашнє насильство у сім'ях працівників правоохоронних органів, відчуття незахищеності та вразливості перед правоохоронними органами та системою правосуддя (для суспільства) [260].

У кримінальному процесі заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження є своєрідним мірилом етичності кримінальної процесуальної процедури і як наслідок допустимості її проведення. Особливої вагомості дотримання даного стандарту набуває у ситуаціях, коли законодавець змушений дозволяти тимчасове обмеження прав і основоположних свобод людини для виконання завдань кримінального провадження (тобто, коли кримінальний процесуальний примус передбачено законом).¹⁹ Наприклад, застосування процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу, зокрема біологічних зразків для проведення експертизи.

Практика ЄСПЛ також не забороняє звертатись до медичних процедур всупереч волі особи: (а) з метою надання необхідної медичної допомоги, оскільки захід, який є терапевтично необхідним з точки зору встановлених принципів медицини, не може вважатись нелюдським або таким, що принижує гідність (п. 69) і (б) з метою отримання доказів причетності особи до вчинення кримінального правопорушення (п. 70) [500]. Цей підхід застосовується також у інших рішеннях ЄСПЛ, зокрема у справах «Саундерс проти Сполученого Королівства» (заява № 19187/91) [526], «Шмідт проти Німеччини» (заява № 32352/02) [528]. Водночас, суд формує критерії примусового медичного втручання, одним із яких є спосіб. Процедура не повинна нести загрозу тривалої шкоди здоров'ю або серйозного фізичного болю чи страждання. Тобто, ЄСПЛ допускає таке обмеження прав людини за умови, якщо при цьому не порушується ст. 3 Конвенції [500; 526].

Аналогічне правило поширюється також на проведення особистого обшуку [517; 536], застосування заходів примусового годування [490; 515; 540], евакуації осіб, які тримаються під вартою [530]. Авторка не зупиняється на детальному аналізі критеріїв співвідношення процесуального примусу у кримінальних процесуальних процедурах з вимогами ст. 3

¹⁹ Ситуації, коли кримінальний процесуальний примус не передбачено законом, але органи правопорядку все рівно застосовують його у кримінальних процесуальних процедурах (наприклад, під час допиту) не розглядається, оскільки вони є неправомірними, а тому а ргіогі неетичним.

Конвенції, оскільки ці питання будуть досліджені у наступних підрозділах дисертації.

3. *Стандарт недопустимості безпідставного обмеження прав і основоположних свобод людини.* Міжнародно-правові акти декларують необхідність неухильного дотримання прав і основоположних свобод людини. Втім, не кожне право є абсолютним. Деякі права підлягають обмеженням, які є необхідними у сучасному суспільстві, зокрема для виконання завдань кримінального провадження.

Стандарт недопустимості безпідставного обмеження прав і свобод людини знайшов своє відображення у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., згідно якої при здійсненні своїх прав і свобод людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Такий підхід втілено також у практиці ЄСПЛ, який при тлумаченні Конвенції 1950 р. застосовує трискладовий тест визначення пропорційності обмеження прав людини: (а) обмеження має бути передбачено законом; (б) обмеження має переслідувати легітимну мету; (в) обмеження має бути необхідним у демократичному суспільстві.

Цей стандарт вимагає пошуку запобіжника дисбалансу публічних і приватних інтересів, конкуренція яких викликає етико-правові проблеми. Йдеться про випадки співвідношення застосування процесуального примусу, прихованих тактик розслідування кримінальних правопорушень із свободою від самовикриття (ст. 6 ЄКПЛ) [488; 500; 520], проведення слідчих дій із правом на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 ЄКПЛ) [529], професійними обов'язками суб'єкта кримінального провадження із правом на свободу думки, совісті і релігії (ст. 9 ЄКПЛ) [493], правом на свободу вираження поглядів [509; 514]. Авторка не зупиняється на детальному аналізі,

оскільки окреслені етико-правові дилеми досліджуються у наступних підрозділах дисертації.

4. *Стандарт заборони використання обману при збиранні доказового матеріалу.* Обман у кримінальному процесуальному доказуванні являє собою повідомлення особі неправдивих відомостей під час проведення слідчих, процесуальних дій з метою отримання доказів її причетності до вчинення кримінального правопорушення. Застосування цього тактичного прийому є суперечливим з позиції етики, оскільки він протистоїть справедливості як етичній категорії. Обман змінює волевиявлення особи проти її волі, фактично створює обстановку, за відсутності якої, особа б не здійснила ті чи інші дії.

Міжнародно-правові акти не регламентують заборону використання обману при збиранні доказового матеріалу. Ця теза знайшла своє підтвердження у практиці ЄСПЛ, де обман може розглядатись як порушення права на свободу від самовикриття, тобто ст. 6 Конвенції. Йдеться про ситуації залучення таємних агентів для отримання викривальних показань, коли конфідент вступає у довірливі відносини з особою, яка повідомляє інформацію, що може бути використана проти неї як доказ у суді [484; 488]. Ще одним прикладом застосування обману у кримінальному процесуальному доказуванні, який може порушити право на свободу від самовикриття (ст. 6 Конвенції), є застосування провокації кримінального правопорушення під час контролю за вчиненням злочину [487; 520].

Водночас, оскільки право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції) не є абсолютним (тобто дезінформація особи не завжди тотожна порушенню права на свободу від самовикриття), ЄСПЛ формує критерії співвідношення прихованих технік розслідування із свободою від самовикриття, застосовуючи трискладовий тест визначення пропорційності обмеження права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції). Авторка не зупиняється на детальному аналізі критеріїв, оскільки ці питання досліджуються у наступних підрозділах дисертації.

Отже, міжнародно-правові акти та практика ЄСПЛ задають тенденції правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі України. Інтегруючись у європейський простір, національний законодавець активно імплементує міжнародні стандарти: 1) професійної поведінки та етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката; 2) заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження; 3) недопустимості безпідставного обмеження прав і основоположних свобод людини; 4) заборони застосування обману у кримінальному процесуальному доказуванні. Ці стандарти виступають: (а) орієнтиром для реформування сфери кримінальної юстиції у концепції юснатуралізму, за якої право не тотожне закону, а поєднує в собі також мораль, справедливість, звичаї та традиції; (б) показником ефективності кримінальної процесуальної діяльності, що зміцнює авторитет України на міжнародній арені, як правової демократичної держави, у якій людина, її права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТИЧНИХ НОРМ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРОЦЕДУРАХ

2.1. Дотримання етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус

Авторка досліджує етико-правові проблеми дотримання етичних стандартів кримінальної процесуальної діяльності під час застосування запобіжних заходів, які передбачають фізичний примус у питаннях: 1) примусове годування осіб, які тримаються під вартою; 2) евакуація осіб, які тримаються під вартою; 3) соціальна стигматизація як результат запобіжного заходу. Обрання цих питань для розгляду зумовлено декількома чинниками, зокрема: а) питання недостатньо досліджені у науці кримінального процесу; б) питання викликають складнощі у правозастосуванні. Тож, розглянемо їх детальніше.

1. Примусове годування осіб, які тримаються під вартою. Однією з новел кримінального процесуального законодавства є легалізація примусового годування осіб, які тримаються під вартою²⁰ [132; 133]. КПК України було доповнено ст. 206-1, що дозволяє застосувати цю процедуру відносно підозрюваного, обвинуваченого на підставі ухвали слідчого судді або суду.

Ініціатори Закону України від 19.07.2022 № 2429-ІХ, яким було внесено відповідні зміни до КПК України, аргументували, що легалізація примусового годування: 1) вплине на покращення стану здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, які з різних причин свідомо відмовляються від прийняття їжі; 2) сприятиме виконанню рішень і застосуванню практики ЄСПЛ у

²⁰ Раніше застосування примусового годування було передбачено лише відносно засуджених (ч. 3 ст. 116 Кримінально-виконавчого кодексу України).

національній правовій системі (справи «Невмережицький проти України» (заява № 54825/00), «Чорап проти Молдови» (заява № 12066/02), які стосувались порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з примусовим годуванням) [213].

Водночас, у юридичній спільноті дозвіл на примусове годування викликає дискусію:²¹ турбота про здоров'я чи інструмент стримування протестів проти неналежних умов тримання або інших порушень прав людини [100; 150; 463]. Це пояснюється тим, що особи відмовляються від їжі з метою привернути увагу суспільства до певної проблеми, а не для вчинення самогубства²² [81; 551; 482; 137].

Варто зауважити, що відповідно до п. 23 Мальтійської декларації щодо осіб, які оголосили голодування (1991) примусове годування не є етично прийнятним, незалежно від мети, що переслідується [555]. Примус при здійсненні кримінальних процесуальних процедур завжди супроводжується застосуванням фізичної сили та психологічного тиску. Примусове введення в організм людини сумішей, які є заміниками їжі, відбувається проти волі особи. У такий спосіб обмежується право людини на самовираження.

Втім, у практиці ЄСПЛ сформовано підхід: захід, що є терапевтично необхідним з точки зору встановлених принципів медицини не може вважатися нелюдським і таким, що принижує гідність²³ [500]. У справі «Чорап

²¹ Результати анкетування: відповідаючи на запитання «Як Ви оцінюєте запроваджену в КПК можливість застосовувати примусове годування осіб, які тримаються під вартою?» 53, 8% респондентів відповіли «позитивно (це є прогресивний підхід, спрямований на захист інтересів осіб, які тримаються під вартою). Натомість 46, 2 % респондентів оцінили такі новели «негативно (як такі, що не виправдано обмежують свободу людини, принижують її честь та гідність). (див. додаток В.2, пит. 2). Показовим також є те, що по цьому питанню результати анкетування відрізнялись за професійним критерієм. Примусове годування підтримали 70,2 % прокурорів, 65,2% суддів, 60,7 % слідчих. У той час як проти примусового годування проголосували 60,2% адвокатів та 53,6% правників-науковців (див. додаток В.3, пит.1).

²² На підтвердження цієї тези авторка наводить декілька прикладів:

- 1) голодування лідера кримськотатарського народу Мустафи Джемілеєва, який намагався, у такий спосіб, привернути увагу світової спільноти до проблеми кримських татар і беззаконня в СРСР;
- 2) голодування в'язнів табору «Гуантанамо» (США) як вид протесту проти неналежних умов тримання та інших правил поведінки з ув'язненими;
- 3) голодування «суфражисток» – членів активістської жіночої організації, яка виборювала право жінок на голосування у 20-х рр. ХХ ст. у Великій Британії;
- 4) голодування на знак протесту проти неналежних умов тримання у «Замковій колонії» (Україна).

²³ Цей підхід сформовано ЄСПЛ у справі «Ялох проти Німеччини». Згодом зазначений підхід знайшов своє відображення у низці судових рішень, у т.ч. і у справах «Невмережицький проти України», «Чорап проти Молдови», «Яковлев проти України».

проти Молдови» (заява № 12066/02) ЄСПЛ визнав, що цей підхід також поширюється на примусове годування (п. 77) [490], яке має відповідати критеріям²⁴ [515]: 1) наявності медичної необхідності для примусового годування, спрямованого на захист життя особи, а не на те, щоб перешкодити їй продовжувати протест (п. 79); 2) дотримання процесуальних гарантій при прийнятті рішення про примусове годування (роз'яснення особі причин початку та припинення примусового годування, зазначення складу і кількості прийнятої їжі) (п. 86); 3) способу примусового годування, який не повинен бути не виправдано болісним і принизливим, а також таким, що має на меті придушити бажання особи продовжувати протест (п. 89) [490].

ЄСПЛ підтвердив ці критерії у справі «Яковлев проти України» (заява № 42010/10). Заявник оголосив про голодування на знак протесту проти умов тримання в «Замковій колонії»²⁵ [162]. Через декілька днів після цього адміністрація колонії, провівши медичний огляд заявника, звернулась до суду з клопотанням про надання дозволу на примусове годування, яке було задоволено. Заявника годували шляхом введення рідкої поживної суміші через зонд у присутності лікаря. У разі опору застосовувалась фізична сила, кайданки, розширювач рота з подальшим вставленням гумової трубки. Враховуючи систематичні конфлікти засуджених з адміністрацією колонії, численні протести, ЄСПЛ оцінив застосування примусу при здійсненні примусового годування як намагання придушити опір з боку утримуваних. При цьому ЄСПЛ зауважив, що медична необхідність у примусовому годуванні має враховуватись з огляду на тривалість між оголошенням голодування і медичним оглядом особи. У цій справі проміжок часу не був тривалим (декілька днів), що свідчить про відсутність медичної необхідності для застосування примусу (п. 47) [540].

²⁴ Попередньо ці критерії були відображені ЄСПЛ у справі «Невмережицький проти України» (заява 54825/00) (п. 94).

²⁵ Голодування на знак протесту проти неналежних умов тримання відбувається у Замковій колонії щозими. Це пов'язано з тим, що приміщення колишнього монастиря, яке переробили під в'язницю, складно опалювати.

З позиції етики постає дилема. З одного боку, обов'язок зберегти життя та здоров'я підозрюваному, обвинуваченому, які залучаються до проведення слідчих і процесуальних дій, участі у судових засіданнях. З другого боку, право людини на приватність. При вирішенні цієї дилеми варто виходити з усвідомлення особою, яка оголошує про голодування, значення своїх дій та передбачення настання можливих наслідків (наприклад, погіршення стану здоров'я, загрози смерті тощо).

У випадку, якщо людина свідомо обирає голодування, має превалювати право на приватність. Це пояснюється тим, що застосування примусового годування жодним чином не впливає на процес доказування у частині здобуття доказів від підозрюваного, обвинуваченого, оскільки останні завжди можуть реалізувати своє право на свободу від самовикриття (ст. 18 КПК України).

До того ж, примусове годування осіб, які тримаються під вартою є сумнівним з позиції етики. Варто погодитись з О.В. Харитоновою, яка зазначає, що ці заходи не мають нічого спільного з повагою до людської гідності. Вчену не переконують критерії щодо легітимності примусового годування, встановлені практикою ЄСПЛ, оскільки процедура практично ніяк технологічно не вдосконалена з часу її першого застосування²⁶ [463]. Наразі затверджено Порядок примусового годування і умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту... (далі – Порядок № 385), який не деталізує процедуру примусового годування у частині меж і способу фізичного примусу, критеріїв вибору виду примусового годування, що безальтернативно визначається на розсуд лікаря. Водночас, положення цього нормативно-правового акту викликають питання співвідношення фізичного примусу з гуманним

²⁶ Одним із перших випадків вважається примусове годування суффражисток – активісток, які виборювали право жінок на голосування у 20-х рр. ХХ ст. у Великобританії. У своєму дописі О.В. Харитонova згадує розповідь Мурі Річардсон – однієї із голодуючих суффражисток, 1914 рік: «Вони годували мене п'ять тижнів через ніс, і наприкінці цього періоду мій ніс, як вони сказали, «прокусив» трубку, і вона не проходила в горло, навіть якщо вони її згинали та скручували у всілякі форми. Натомість трубка піднялася до верхівки мого носа і, здавалося, проколола мені очі... Тоді вони змусили мене відкрити рота, вставивши пальці та розідравши мені ясна.. та слизові оболонки щоки... коли ж я засліпла і збожеволіла від болю, вони прискорювали її за допомогою двох великих кляпів. Потім, щоб трубка пішла, вони притиснули мій язик своїми пальцями та затиснули ніс, щоб послабити природний та цілеспрямований опір мого горла» (Facebook, Олена Харитонova. 2022, 19 лип.).

ставленням до особи, яка відмовляється від прийняття їжі, дотримання її прав, зокрема на повагу до честі, гідності, та недопущення будь-якого приниження чи тортур [187].

Аргументи О.В. Харитонові заслуговують на увагу також тому, що передбачений ст. 206-1 КПК України порядок застосування примусового годування до осіб, які тримаються під вартою є процесуально слабким. На підтвердження цієї тези В.А. Завтур вже навів декілька аргументів [100].

По-перше, видається нелогічною відсутність у переліку учасників розгляду клопотання лікаря, під наглядом якого перебував підозрюваний, обвинувачений, оскільки саме цей учасник судово-контрольного провадження здатен надати максимально повну інформацію про стан здоров'я свого пацієнта та обґрунтувати необхідність примусового годування [100, с. 169–170].

Окрім цього, положення ч. 3 ст. 206-1 КПК України не перешкоджають розглядати клопотання про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого без їх участі. В.А. Завтур та І.В. Гловюк вже піддали критиці такі положення [100, с. 168–169; 167, с. 378]. Аналогічним чином це стосується лікарів, які надавали висновок про стан здоров'я особи. В.А. Завтур пропонує визнати їх участь обов'язковою, якщо надані ними медичні висновки суперечать один одному в частині наявності очевидної загрози життю підозрюваного, обвинуваченого або рекомендованого виду примусового годування [100, с. 170].

По-друге, право підозрюваного, обвинуваченого викликати іншого лікаря для встановлення його стану здоров'я є прогресивним та необхідним кроком задля забезпечення балансу інтересів при вирішенні питання про примусове годування. Втім, відповідна процедура матиме формальний характер, оскільки законодавець встановив достатньо короткий строк для залучення іншого лікаря (24 години) [100, с. 169].

По-третє, вид примусового годування визначає лікар з урахуванням поточного та прогнозованого стану здоров'я і несе персональну

відповідальність за правильність такого вибору [187]. Втім, В.А. Завтур зауважує, що вид примусового годування має визначати суд. Це виключить можливість зловживань з боку персоналу установ попереднього ув'язнення та закладів охорони здоров'я у питанні про спосіб виконання відповідного судового рішення. Разом з цим, науковець піддає критиці ухвали суду, якими було задоволено клопотання про примусове годування підозрюваного без визначення виду примусового годування [100, с. 170; 321; 384].

Отже, вирішуючи етико-правову дилему, пов'язану з примусовим годуванням осіб, які тримаються під вартою, варто виходити з індивідуальних прав людини (у тому числі права на самовираження шляхом голодування), за умови усвідомлення такою особою значення своїх дій та передбачення настання можливих наслідків. Це зумовлено тим, що: 1) примусове годування підозрюваного, обвинуваченого жодним чином не впливає на процес доказування; 2) процедура примусового годування на сьогодні залишається технологічно недосконалою і з технічної точки зору подекуди межує із тортурами; 3) процесуальний порядок розгляду відповідних клопотань є сумнівним з позиції забезпечення гарантій дотримання права на повагу до людської гідності [3].

2. *Евакуація осіб, які тримаються під вартою.* Питання безпеки осіб, відносно яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, стають чутливими в умовах воєнного стану. Це пов'язано з відсутністю у кримінально-виконавчих та судових органах бомбосховищ²⁷ [143]. З позиції етики сумнівно утримувати особу в умовах, які є небезпечними для її життя та здоров'я. Аналіз судової практики демонструє значний масив клопотань сторони захисту про зміну запобіжного заходу з тримання під вартою на домашній арешт [159]. Адвокати мотивують тим, що підозрюваний,

²⁷ У соціальній мережі «Facebook» захисники почали оприлюднювати відповіді адміністрації слідчих ізоляторів на адвокатські запити. На балансі державних установ, у яких утримуються підозрювані або обвинувачені, відсутні захисні споруди цивільного захисту, а тому забезпечити укриття осіб взятих під варту неможливо. У свою чергу адвокатська спільнота зазначає про неспівмірність запобіжного заходу з ризиками, які існують для підозрюваного, обвинуваченого, що у подальшому може стати підставою для подання численних скарг до ЄСПЛ про порушення ст. 2 Конвенції.

обвинувачений мають право перебувати у бомбосховищі як і інші особи, відносно яких не застосовано запобіжний захід. Втім, суди відмовляють у задоволенні таких клопотань, виходячи з того, що умови тримання, які впливають на безпеку життя та здоров'я підозрюваного або обвинуваченого, не можуть бути вирішальною підставою для зміни запобіжного заходу [298; 448].

Відразу зауважимо, що судовій практиці відомий також діаметрально протилежний підхід. У справі № 646/12397/14-к захисник обвинуваченої заявив клопотання про зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на домашній арешт. Адвокат обґрунтовував тим, що його клієнтка має низку хронічних захворювань, які в умовах тримання під вартою загострюються та суттєво впливають на погіршення стану здоров'я, можуть призвести до стійкої інвалідизації та смерті. Задовольняючи клопотання сторони захисту, суд виходив з того, що в кримінально-виконавчій установі, де утримується особа, не створено умов, необхідних для фактичного надання їй лікування та запобігання ускладненню хвороби, а не лише усунення симптомів. Продовження строку тримання під вартою, з урахуванням незадовільного стану здоров'я та наявності хвороби, що прогресує і ставить під загрозу життя, не може бути виправдане необхідністю виконання завдань кримінального провадження. При цьому суд відійшов від положень ч. 5 ст. 176 КПК України, яка не передбачала застосування будь-яких альтернативних запобіжних заходів, аніж тримання під вартою [381].

Безперечно, звільнення особи з-під варти лише у зв'язку з відсутністю у слідчих ізоляторах безпечних умов тримання суперечить публічним інтересам. Водночас, логіка сторони захисту також цілком зрозуміла. Тримання під час повітряної тривоги у камері нівелює право на безпеку, яке в умовах воєнного стану можна розглядати як складову права на життя²⁸ [172].

²⁸ «В'язні Харківського слідчого ізолятора стверджують, що адміністрація установи відмовляється вивести їх в укриття. Сигнали повітряної тривоги переживають у тисних приміщеннях, де виконати правило двох стін неможливо, та й від уламків скла сховатися не вийде. У них немає вибору, чи нехтувати правилами

Відтак, необхідний пошук альтернативного рішення, яким може стати евакуація. З позиції етики це питання привертає увагу в розрізі умов транспортування і допустимості застосування спеціальних засобів примусу, що можуть входити в конфронтацію з гарантіями, передбаченими ст. 3 Конвенції²⁹ [477; 32].

Відразу зауважимо, що у практиці ЄСПЛ сформовано критерії транспортування з позиції заборони катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність покарання або поводження:³⁰ 1) простір, доступний ув'язненому під час перевезення (наприклад, низька висота стелі, яка змушує людину схилитися, може посилити фізичні страждання та втому) [505, п. 118; 533, п.125]; 2) кількість осіб у камері [257, п. 108, 110; 497, п. 103; 523, п. 78]; 3) освітлення та вентиляція в камерах [257, п.109]; 4) захист від зовнішніх температур (якщо камери для перевезення недостатньо опалюються або мають погану вентиляцію, за винятком коротких або нечастих перевезень) [531, п. 77]; 5) забезпеченість харчуванням, питною водою та спальним місцем під час тривалих перевезень [257, п. 111; 531, п. 78; 533, п. 127]; 6) кількість поїздок [257, п. 112; 505, п. 119]; 7) наявність ременя безпеки або спеціальних умов транспортування для осіб з особливими потребами [491, п. 28; 532, п. 112–117].

Наприклад, у справі «Яковенко проти України» (заява № 15825/06) заявник стверджував, що умови перевезення між Сімферопольським СІЗО і Севастопольським ІТТ були нелюдськими і такими, що принижують гідність. Відділення залізничних вагонів – переповнені, з відсутністю доступу до природного світла та повітря. Відсутність їжі та питної води під час транспортування, яке здійснювалось двічі на місяць від 36 до 48 годин протягом 2 років і 8 місяців, тобто приблизно 64 поїздки. Неналежні

безпеки під час загрози ракетного удару. Цей вибір за них зробили люди з шевронами» (Права людини в Україні : інформ. портал Харків. правозахис. групи. 2022, 15 серп.).

²⁹ Ці питання також розглядали Д.В. Ягунов та О.О. Варченко.

³⁰ Справи, які наводяться далі стосувались здебільшого транспортування заявників з кримінально-виконавчих установ до суду.

матеріально-побутові умови транспортування підтверджувались також висновками СРТ.³¹ Як наслідок, ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції [257].

Привертають увагу також справи «Енджел проти Угорщини» (заява № 46857/06) та «Тарарієва проти Росії» (заява № 4353/03), які стосувались транспортування осіб з особливими потребами. ЄСПЛ зазначив, що відсутність ременів безпеки при перевезенні само по собі не може вважатись нелюдським поведженням і має розглядатись комплексно з іншими обставинами. Наприклад, у справі «Енджел проти Угорщини» (заява № 46857/06) ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції, оскільки у зв'язку з відсутністю ременів безпеки візок паралізованого заявника залишався незакріпленим під час руху транспортного засобу [491]. Аналогічних висновків суд дійшов у справі «Тарарієва проти Росії» (заява № 4353/03), у якій заявника транспортували з лікарні до кримінально-виконавчої установи на матрацах, попри розрив швів, що вимагав подальшого хірургічного втручання [532].

Цікавим для наукового осмислення у контексті евакуації також є рішення «Старенький проти України» (заява № 71848/13), яке стосувалось застосування спеціальних засобів примусу під час евакуації³² [173; 530]. Принагідно зауважимо, що питання застосування спеціальних засобів примусу вже досліджувалось О.О. Варченко у контексті забезпечення права на повагу до людської гідності під час застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження. Вчена виділяла такі критерії: а) спосіб; б) тривалість; в) стан здоров'я особи; г) публічна демонстрація [31, с. 73–76].

³¹ Європейський Комітет із запобігання катуванню і нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню і покаранню.

³² Науковий інтерес пов'язаний, зокрема, з появою у медіапросторі інформації про порушення прав людини під час евакуації. – «Один із найбільш висвітлених випадків – побиття засуджених під час евакуації із Запоріжжя на Кіровоградщину. Воно відбулося після прибуття засуджених до нового місця відбування покарання. Як наслідок, багато осіб отримали тілесні ушкодження. Побиття мали ті ж самі ознаки, що й у справі Мушинського – безпідставність, масовість, жорстокість» (JustTalk. 2022, 10 листоп.).

Однак зазначене рішення ЄСПЛ («Старенький проти України») надає можливість дещо розширити вказаний перелік критеріїв.

Тож, у справі «Старенький проти України» (заява № 71848/13) 16 заявників скаржились на порушення ст. 3 Конвенції. Внаслідок пожежі, яка сталась на території Сокольської виправної колонії, засудженим до довічного позбавлення волі було наказано залишити камери. При цьому брати з собою будь-які особисті речі заборонялось. За рішенням адміністрації кримінально-виконавчої установи до заявників застосовано кайданки і залишено у низьких температурах за відсутності відповідного одягу, їжі, води доступу до туалету. Після чого їх було виведено з колонії через «живий коридор» військовослужбовців, які застосували гумові кийки, палиці, електричні кабелі, а також удари руками та ногами, що призвело до заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. При цьому заявники не чинили супротив. У свою чергу медичний персонал Львівського слідчого ізолятора, до якого було евакуйовано заявників, відмовився задокументувати тілесні ушкодження і скарги засуджених [530]. Як наслідок, ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції, оскільки: 1) відсутня необхідність у застосуванні фізичної сили та спеціальних засобів відносно заявників. Під час евакуації через «живий коридор» засуджені впорядковано вийшли зі своїх камер та виконували всі накази адміністрації виправної колонії, не намагаючись втекти. Тож, раптове застосування насильства викликало у заявників шок (п. 117, 119); 2) заявники були змушені чекати на евакуацію щонайменше 6 годин в особливо стресових умовах. Вони були фізично і психологічно виснажені (п. 118) [530].

Отже, евакуація під час воєнного стану осіб, які тримаються під вартою є альтернативою скасуванню або зміні запобіжного заходу та гарантією права на безпеку. Водночас, умови транспортування та застосування спеціальних засобів примусу можуть входити у конфронтацію з положеннями ст. 3 Конвенції (Заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження або покарання). З огляду на це, під час евакуації осіб, які

тримаються під вартою пропонується враховувати критерії, сформовані у практиці ЄСПЛ: 1) простір, доступний ув'язненому під час перевезення; 2) кількість осіб у камері транспортного засобу; 3) освітлення та вентиляція в камерах для транспортування; 4) захист від зовнішніх температур; 5) наявність харчування, питної води та спального місця під час тривалих перевезень; 6) кількість поїздок; 7) наявність ременя безпеки або спеціальних умов транспортування для осіб з особливими потребами; 8) необхідність застосування спеціальних засобів примусу.

3. *Соціальна стигматизація як результат запобіжного заходу.* Етичний зміст презумпції невинуватості, як однієї із засад кримінального провадження, полягає у тому, що поведження з особою, вина якої не встановлена вироком суду, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Це узгоджується з етичною категорією справедливості. Саме тому недопустимо ототожнювати інститут запобіжних заходів з інститутом покарання. Водночас, правозастосовній практиці відомі випадки, коли затримання і подальше тримання під вартою призвели до поведження з особою як винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, незважаючи на відсутність обвинувального вироку суду.³³ Серед причин стигматизації як результату запобіжного заходу можна виділити наступні: а) соціальна; б) медійна; в) юридична.

А) Соціальна причина полягає у нерозумінні суспільством правової природи запобіжних заходів. Фактичне затримання ототожнюється із встановленням вини особи у вчиненні кримінального правопорушення, а тримання під вартою з покаранням. Прикладом слугують коментарі у

³³ Приклади наводяться далі.

соціальних мережах до судових засідань щодо обрання запобіжного заходу³⁴ [254; 112] або масові заворушення після затримання³⁵ [111].

Б) Медійна причина полягає у некоректному інформуванні населення правоохоронними органами про проведення досудового розслідування через ЗМІ. Тобто коли затримання або взяття під варту інтерпретують як доведення вини особи. Прикладом слугують брифінги правоохоронних органів щодо розслідування резонансних кримінальних проваджень³⁶ [154; 27].

У цьому контексті привертає увагу практика ЄСПЛ щодо співвідношення свободи вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) із правом на справедливий суд в частині дотримання принципу презумпції невинуватості (ч. 2 ст. 6 Конвенції). Наприклад, у справі «Шагін проти України» (заява № 20437/05), заявник скаржився на те, що після його затримання прокуратура організувала прес-конференцію. Як наслідок, у друкованих ЗМІ почали з'являться статті, назви³⁷ яких були сумнівними з позиції презумпції

³⁴ На підтвердження цієї тези авторка наводить деякі коментарі:

1) до трансляції судового засідання щодо обрання запобіжного заходу у справі ексголови Верховного Суду: «вкрасти майже 3 ляма доларів, і тільки застава 150 млн гривень? ... Якщо таке сталося, значить і в минулому крав!!!! Конфіскація майна всієї сім'ї!!!!», «він краде зараз у всієї України», «ця нечисть краде роками», «я вважаю, в таких справах покарання має нести і адвокат паскуди», «Знову застава? Цей корупціонер накрив мільйони», «коли у в'язницю кинуть» (YouTube, Суспільне Новини. 2023, 18 мая.).

2) після задоволення судом клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту: «Ну як так!!! Вона дитину збила!!!! Посадити її, в неї є чоловік хай дитину виховує, а її посадити» (YouTube, Суспільне Полтава. 2019, 9 січ.).

³⁵ 27 серпня 2016 року, після вбивства 8-річної дівчинки, в с. Лощинівка Одеської області відбулися масові заворушення, оскільки затриманий за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення – наполовину ром. Обурені вбивством дитини, понад 150 місцевих розгромили декілька будинків, де жили ромські сім'ї, а один з них спалили. Натовп ламав паркани, кидав каміння у вікна та двері будинків, руйнував стіни. Для контролювання ситуації в Лощинівку направили десятох поліцейських. Жодного протоколу того вечора вони не склали та нікого не затримали. Наступного дня в центрі села відбулося «народне віче». На зібранні місцеві мешканці вирішили виселити ромів, давши їм можливість зібрати свої речі та добровільно покинути домівки. За результатом зібрання було вкладено рішення «Про вимогу мешканців села Лощинівка про подальше непроживання представників ромської національності на території села». Рішення людей підтримали місцеві депутати, а голова сільради підписав звернення та засвідчив його печаткою (Суспільне Новини. 2021, 30 берез.).

³⁶ Наприклад, висловлювання Екс-генерального прокурора України: «Мені здається, що в країні дуже мало людей вірили в те, що такий злочин міг бути розкритий. І от власне дуже добре, що ті колеги, як тільки що доповідали перед вами вони власне в це вірили. І це вдалося. Хотілося б сказати ще, що насправді це тільки свого роду перші кроки у розкритті злочину. Оскільки було встановлено лише тих осіб, які планували і власне вчинили вбивство і насправді країна ще має почути відповідь на те, хто ж був ініціатором чи організатором цього жакливого злочину. Я сподіваюсь, що країна отримає відповідь на це запитання також» (Sense Consulting. 2020, 12 трав.).

³⁷ У рішенні ЄСПЛ наведені назви деяких статей: «...у столиці заарештовано банду кілерів» (п. 32), «...вперше в Києві заарештовано організовану групу вбивць, яка виконувала замовлення на усунення державних чиновників» (п. 33) та інші .

невинуватості [256]. У справі «Корбан проти України» (заява 26744/16) заявник скаржився, що високопосадовці стверджували про його вину за відсутності вироку суду,³⁸ вплинувши, таким чином, на громадську думку та передчасно вирішивши його справу [255]. У справі «Тур'єв проти Росії» (заява 20758/04) заявник скаржився, що під час інтерв'ю прокурор назвав його вбивцею, чим порушив принцип презумпції невинуватості [534].

Намагаючись віднайти баланс між свободою вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) та дотриманням принципу презумпції невинуватості як складової права на справедливий суд (п. 2 ст. 6 Конвенції), ЄСПЛ сформував підхід: п. 2 ст. 6 Конвенції забороняє оголошувати особу винною до винесення їй вироку судом. Посадові особи можуть інформувати громадськість про розслідування у кримінальних справах, наприклад, розкриваючи інформацію про вручення повідомлень про підозру, затримання та зізнання, якщо вони роблять це розсудливо та обачно [255, п. 230; 256, п. 83].

У свою чергу інформування суспільства не може вважатись розсудливим та обачним, якщо: 1) заяви посадових осіб зроблені поза межами кримінального провадження, тобто адресовані громадськості через ЗМІ [255, п. 231]; 2) заяви містили констатації фактів або ідентифікацію заявника [534, п. 20]; 3) заяви спонукали громадськість до думки про вину особи у вчиненні кримінального правопорушення та наперед визначали оцінку фактів відповідним судовим органом [255, п. 231; 256, п. 86; 485, п.41; 506, п. 96; 534, п. 21];

Зауважимо, що ці критерії втілюються національними судами під час розгляду позовних заяв у порядку цивільного судочинства про спростування недостовірної інформації [201; 202]. Наприклад, у постанові ВС від 13 листопада 2019 р. у справі № 757/22492/16-ц суд визнав порушення принципу

³⁸ Авторка наводить деякі висловлення, які було озвучено посадовими особами під час брифінгу: «... наступний слайд покажіть, будь ласка. Це [Хлібзавод], який також був рейдерськи захоплений злочинною організацією під керуванням Корабана Геннадія Олеговича», «...злочинне угруповання, очільником якого є Корбан, яке відповідно до вже наданої нами вам інформації, здійснювало ряд злочинів, у тому числі викрадення людей, привласнення коштів, незаконне поводження зі зброєю і таке інше...».

презумпції невинуватості відносно заявника. Підставою стали некоректні висловлювання посадових осіб правоохоронних органів під час брифінгу³⁹, які поширили інформацію про незаконне заволодіння позивачем службовими квартирами, повторне отримання службового житла та подання недостовірних документів щодо відсутності житла у його родичів [201].

В) Юридична причина полягає у використанні в процесуальних документах термінології, яка суперечить принципу презумпції невинуватості. Судовій практиці відомі випадки, коли при ухваленні рішення про обрання або продовження запобіжного заходу суд не керується стандартом «обґрунтованої підозри», а фактично визнає вину особи у вчиненні кримінального правопорушення [287; 290; 361; 403].

Зауважимо, що ця проблема розглядалась у практиці ЄСПЛ. Наприклад, у справі «Гарицький проти Польщі» (заява 14348/02), заявник скаржився на те, що під час ухвалення рішення про продовження строку запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою апеляційний суд допустив порушення принципу презумпції невинуватості, визнавши вину особи у вчиненні кримінального правопорушення. Натомість уряд стверджував, що апеляційний суд послався на наявність доказів, які вказують на ймовірність того, що заявник вчинив правопорушення, а не на питання про його винуватість чи невинуватість [495].

Оцінюючи чи було порушено право заявника на справедливий суд у частині дотримання принципу презумпції невинуватості, ЄСПЛ нагадав, що презумпція невинуватості буде порушена, якщо судове рішення відображає думку про винуватість особи до того, як її буде доведено у встановленому законом порядку (п. 66). Водночас, слід розрізняти формулювання, які відображають думку про те, що особа є винною, і заяви, які просто описують «стан підозри». Перші порушують презумпцію невинуватості, тоді як другі

³⁹ Авторка наводить декілька цитат висловлювань, які було поширено під час брифінгу (з тексту судового рішення): «... мова йде у даному випадку про державні квартири, якими за даними слідства, пан (тобто заявник), на жаль, заволодів шляхом обману», «... схильність до обману у Особа_1 (тобто заявника) проявляється не лише під час отримання квартир, а й під час сьогоденного брифінгу...», «... чому Особа_1 можна займатись шахрайськими діями, а іншим особам не можна?...» (Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 листопада 2019 р.).

вважаються такими, що не викликають заперечень (п. 67). Судові заяви, за відсутності остаточного вироку, про те, що особа вчинила відповідний злочин – порушують принцип презумпції невинуватості (п. 70–71), відтак суд констатував порушення ст. 6 Конвенції [495].

Науковий інтерес викликає також справа «Чеботар проти України» (заява 25380/21),⁴⁰ у якій затримання заявника стало підставою для масових заворушень та ухвалення адміністративного рішення дискримінаційного характеру. Йдеться про «Про вимогу мешканців села Лощинівка про подальше не проживання представників ромської національності на території села», яке було схвалено сільським головою. Оцінюючи дії суб'єкта владних повноважень, суди адміністративної юрисдикції порушили принцип презумпції невинуватості. З описово-мотивувальної частини Постанови Верховного Суду від 14 травня 2020 року у справі № 815/94/17 вбачається, що суд визнав встановленими фактичні обставини справи: «27 серпня 2016 року в селі відбулися масові заворушення через згвалтування і вбивство дівчинки 2007 р.н. 20-річним парубком ромської національності, який пізніше був затриманий» [194]. При цьому на момент ухвалення Постанови Верховного Суду обвинувального вироку відносно заявника ще не було.

Підсумовуючи результати дослідження за цим блоком питань, зауважимо, що проблема соціальної стигматизації, як результату застосування запобіжного заходу у кримінальному провадженні, залишається невирішеною. Це робить принцип презумпції невинуватості процесуально слабким. Причинами слугують: (а) низький рівень правової культури у суспільстві (соціальна причина), (б) некоректне інформування громадськості про результати розслідування резонансних кримінальних проваджень (медійна причина), (в) використання некоректної термінології у текстах судових рішень (юридична причина). У результаті цього порушуються індивідуальні права

⁴⁰ Відома за назвою «справа Чеботаря» або «Лощинівське вбивство». Судовий розгляд проводиться у закритому судовому засіданні, що позбавляє авторку об'єктивної можливості посилатися на першоджерело, зокрема рішення національних судів та рішення ЄСПЛ.

людини, збільшуються ризики поширення стереотипів та стигм, що негативно впливає як на виконання завдань кримінального провадження, так і на кримінологічну обстановку в цілому.

2.2. Етика кримінального процесуального доказування

2.2.1. Кримінальний процесуальний примус при збиранні доказів.

Авторка досліджує етичні аспекти кримінального процесуального примусу через призму можливості його застосування до різних учасників кримінального провадження при збиранні доказового матеріалу, зокрема: 1) застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого; 2) застосування кримінального процесуального примусу до підозрюваного і обвинуваченого в контексті права не свідчити проти себе; 3) застосування кримінального процесуального примусу до свідка. Обрання цих питань для розгляду було зумовлено декількома чинниками, зокрема: а) дискусійність у науці кримінального процесу; б) суперечливість та непослідовність судової практики; в) законопроектні тенденції, які неоднозначно сприймаються у суспільстві. Тож, розглянемо ці питання детальніше.

1. Застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого.

Кримінальне процесуальне законодавство дозволяє застосування примусу до потерпілого при збиранні доказового матеріалу. На це вказують процесуальні порядки проведення окремих слідчих дій. Наприклад, освідування (ст. 241 КПК України), залучення до медичної або психіатричної експертизи (ст. 242 КПК України), відбирання біологічних зразків (ст. 245 КПК України).

Натомість у доктрині кримінального процесу все ще відсутня однастайність у питанні допустимості застосування до потерпілого кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу (наприклад, під час проведення освідування). У цьому контексті можна виділити три підходи:⁴¹ 1) застосування до потерпілого примусу під час

⁴¹ Методику розподілу позицій науковців у питанні допустимості застосування кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу використовували й інші дослідники (наприклад,

освідування не допускається [139, с. 60];⁴² 2) застосування до потерпілого примусу під час освідування допускається лише у виключних випадках (наприклад, коли є підстави сумніватись у достовірності наданих ним показань [251, с. 288; 273, с. 163] або коли проведення кримінальної процесуальної процедури впливає на правильність прийняття рішень у кримінальному провадженні [86, с. 171; 269, с. 270–271]);⁴³ 3) застосування примусу під час збирання доказового матеріалу не залежить від процесуального статусу особи у кримінальному провадженні, а тому примусове освідування потерпілого допускається без виключень [32, с. 189].

Перший підхід – застосування до потерпілого примусу під час освідування не допускається (О.П Кучинська, О.В. Щиголь) видається авторці дискусійним. О.П Кучинська і О.В. Щиголь критикують положення ст. 241 КПК України як такі, що суперечать п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України (подання доказів слідчому, прокурору, слідчому судді та суду є правом потерпілого). Науковці пропонують внести зміни до ст. 241 КПК України, передбачивши застосування кримінального процесуального примусу лише до підозрюваного або свідка (тобто заборонити примусове освідування потерпілого). Аргументують тим, що втручання у права підозрюваного шляхом застосування до нього примусу пояснюється потребою забезпечення публічного інтересу та досягнення завдань кримінального провадження, а, отже, переслідує легітимну мету і є виправданим. У той час як примусове освідування потерпілого, на думку науковців, є непропорційним втручанням у права людини, яке всупереч діючим положенням кримінального

А.С. Гамбарян групував позиції науковців, які стосуються відбирання біологічних зразків: 1) обвинувачений зобов'язаний надати зразки, а потерпілий, свідок – ні; 2) обвинувачений, потерпілий, свідок, незалежно від процесуального статусу, зобов'язані надати біологічні зразки; 3) обвинувачений, потерпілий, свідок, незалежно від процесуального статусу, можуть бути піддані примусовому відбиранню біологічних зразків на підставі рішення суду).

⁴² Цю ідею також підтримували І.Л. Петрухін, М.С. Строгович, про що вже зазначалось у роботах М.С. Садової та О.О. Варченко.

⁴³ Ця пропозиція стосувалась застосування до потерпілого примусу під час проведення судових експертиз у кримінальному провадженні. Втім, логічно поширити ці ідеї і на застосування примусового освідування.

процесуального законодавства обмежує її можливість самостійно вирішувати питання про подання або неподання доказів [139, с. 59–60].

Не погоджуючись із вказаною позицією наведемо низку контраргументів.

Контраргумент 1. Подання доказів слідчому, прокурору або суду є правом не тільки потерпілого (п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України), а й інших учасників кримінального провадження, зокрема підозрюваного (п. 8 ч. 3 ст. 42 КПК України). Більше того, останній наділений правом не говорити нічого з приводу підозри проти нього або у будь-який момент відмовитися відповідати на запитання (п. 4 ч. 3 ст. 42 КПК України). Якщо спиратись тільки на критерій добровільності надання доказів, це повністю нівелюватиме застосування кримінального процесуального примусу при проведенні слідчих дій і не відповідатиме потребам правозастосовної практики (блокується процес кримінального процесуального доказування).

З позиції етики можна погодитись, що застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого під час збирання доказового матеріалу негативно впливає на психоемоційний стан останнього, викликає додаткові переживання на додаток до шкоди, яку вже було завдано кримінальним правопорушенням⁴⁴ [32]. Втім, у юридичній площині втручання у права потерпілого шляхом застосування примусу при проведенні слідчих дій аналогічним чином спрямоване на всебічне, повне, неупереджене встановлення обставин кримінального правопорушення, як і втручання у права підозрюваного. Дозволивши застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого при збиранні доказового матеріалу, законодавець не мав на меті принизити честь або гідність людини, викликати у неї душевні переживання, що вже виключає подвійну віктимізацію.

⁴⁴ На етичні аспекти застосування до потерпілого кримінального примусу під час збирання доказового матеріалу звертала увагу також О.О. Варченко у дисертації «Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні» (Харків, 2021).

Судовій практиці відомі випадки,⁴⁵ коли відмова потерпілого від участі у слідчій дії перешкоджала встановленню обставин кримінального правопорушення, а відтак проводилась у примусовому порядку [307; 416].

Наприклад, у справі № 357/5581/21, суд зазначив, що тяжкість кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, у якому підозрюється особа, виправдовує втручання в право на повагу до приватного життя потерпілої. Застосування кримінального процесуального примусу сприятиме досягненню повноти, всебічності, неупередженості досудового розслідування та отримання відомостей, які є необхідними для належної правової кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення [307].

На обов'язковості проведення експертизи в окремих кримінальних провадженнях (йдеться про ч. 2 ст. 242 КПК України) наголосив також ВС у постанові від 7 серпня 2019 року у справі № 555/456/18. Суд зазначив, що ч. 2 ст. 242 КПК України встановлює шість обов'язкових випадків для проведення експертизи, зокрема для встановлення причин смерті. Системний аналіз норм КПК України дає можливість зробити висновок, що іншими процесуальними засобами з'ясувати обставини, пов'язані з встановленням причин смерті не передбачено [200].

Контраргумент 2. Прихильники недопустимості застосування до потерпілого кримінального процесуального примусу при проведенні слідчих дій не враховують, що докази можуть бути не лише обвинувального, а і виправдувального характеру. На цьому також наголошують представники другого підходу (В. Топчій, Н. Карпенко, Т. Садова), які допускають застосування до потерпілого примусу у виключних випадках. На думку В. Топчія і Н. Карпенко, заперечення щодо застосування до потерпілого примусу нівелює право підозрюваного на захист. Наприклад, освідування

⁴⁵ Ці випадки стосувались примусового залучення потерпілого до проведення експертизи у кримінальному провадженні. Водночас, підхід обов'язкової участі потерпілого у СРД, який наразі сформувався в судовій практиці, має поширюватись також на освідування.

потерпілого, навіть у разі його відмови, за певних обставин необхідне при розслідуванні зґвалтування, розбою, заподіяння тілесних ушкоджень та інших злочинів, особливо якщо є підозра на симуляцію або обмову з боку потерпілого, і підтвердити або спростувати твердження про сам факт злочину можливо шляхом проведення освідування [273, с. 163]. Підтримати пропозицію щодо заборони застосування до потерпілого примусу при збиранні доказового матеріалу означало б знехтувати ризиком притягнення до відповідальності осіб, які можуть бути завідомо невинуватими (якщо має місце обман з боку потерпілого).

Судовій практиці відомі випадки, коли застосування до потерпілого примусу обумовлювалось необхідністю перевірити достовірність його показань [317; 374]. У справі № 279/9149/15-к суд задовольнив клопотання сторони обвинувачення про примусове залучення потерпілого до проведення судово-медичної експертизи у кримінальному провадженні за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК України. Причиною стало те, що спочатку потерпілий вказував, ніби то, йому відрізало пальці на виробництві, а потім змінив свої показання, зазначивши, що їх відрізало металевою хврткою при її закритті. Механізм і сліди від травматичної ампутації кінцівки на робочому приладді і від хвртки різні, що також впливає на правильність визначення кримінально-правової кваліфікації. Отже, застосування до потерпілого примусу обумовлювалось необхідністю встановити обставини, що мають значення для кримінального провадження [374].

Ще одним прикладом є справа № 127/14367/13-к,⁴⁶ у якій за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК України було призначено додаткову судово-медичну експертизу з метою перевірки показань. Для проведення експертизи необхідно було оглянути тілесні ушкодження потерпілого. Втім, останній відмовився від

⁴⁶ Цей приклад також наводила О.О. Варченко у дисертації «Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні» (Харків, 2021).

участі у слідчій дії, мотивуючи тим, що сам випадково наткнувся на ніж та заподіяв собі тілесні ушкодження. При цьому потерпілий змінив раніше надані ним показання. Задовольняючи клопотання слідчого про примусове залучення потерпілого для проведення додаткової судово-медичної експертизи, суд виходив з того, що: 1) процедура унормована (ч. 3 ст. 242 КПК України); 2) без її проведення неможливо встановити обставини вчинення кримінального правопорушення та завершити досудове розслідування, оскільки проведення судово-медичної експертизи щодо встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень є обов'язковим (п. 2 ч. 2 ст. 242 КПК України) [317].

Втім, судовій практиці також відомі випадки, коли суд визнав передчасним застосування кримінального процесуального примусу при збиранні доказів виправдувального характеру. У справі «Юнке проти Туреччини» (заява № 52515/99) заявниця скаржилась, що її було піддано примусовому гінекологічному огляду, чим порушено право на повагу до приватного життя (ст.8 ЄКПЛ). Жінка відмовилась від медичного втручання. Втім, огляд все ж таки відбувся після переконань лікаря у необхідності його проведення. Заявницю фактично схилили до цієї процедури проти її волі. Причиною стало те, що раніше жінки, яких було затримано за підозрою у причетності до терористичної організації «Робітничка партія Курдистану», скаржились на сексуальне насильство з боку поліцейських. Попри те, що у цій справі не було подібних заяв, на думку уряду Республіки Туреччина, проведення гінекологічного огляду мало б виступати гарантією від неправдивих звинувачень у майбутньому [501].

Оцінюючи чи мало місце порушення ст. 8 Конвенції, ЄСПЛ традиційно спирався на трискладовий тест обмеження основоположних прав людини: «відповідно до закону», «легітимна мета», «необхідність у демократичному суспільстві». У цій справі примус, застосований до заявниці, не відповідав жодній із позицій. По-перше, гінекологічний огляд не був частиною процедури, яка застосовується до осіб, що тримаються під вартою. Тобто, не передбачений на нормативно-правовому рівні. Це дискреційне рішення,

прийняте органами влади, щоб захистити поліцейських, які затримали заявницю від можливого невинуваченого звинувачення у сексуальному насильстві (п. 79)⁴⁷ [539]. По-друге, застосування примусу не відповідало легітимній меті. ЄСПЛ критично оцінив доводи уряду щодо захисту поліцейських від потенційних звинувачень. По-третє, таке втручання не було необхідним у демократичному суспільстві. Заявниця не скаржилась на сексуальне насильство проти того, хто її затримав, і не вимагала проведення гінекологічного огляду. До того ж, не було підстав припускати, що вона могла це зробити у майбутньому. Захист поліцейських від потенційних звинувачень не виправдовував ні втручання у фізичну цілісність заявниці шляхом проведення гінекологічного огляду, ні спроби переконати або схилити її до проходження цієї процедури (п. 81) [501].

ЄСПЛ зазначив про відсутність необхідності у проведенні примусового гінекологічного огляду і у справі «Салманоглу та Полаттас проти Туреччини» (заява № 15828/03), оскільки: 1) втручання здійснювалось для проходження заявницями тесту на незайманість⁴⁸ [525; 501]. Це відбулось у присутності охоронця жіночої статі, яка відмовилась вийти з кабінету. Приміщення було відкритим, що дозволяло особам, які перебувають у коридорі, у тому числі чоловікам, чути зміст розмови медичного працівника з пацієнтом; 2) процедуру проведено відразу після затримання, тобто ще до того, як заявниці заявили про жорстоке поводження і сексуальне насильство під час перебування під вартою⁴⁹ [525].

⁴⁷ Розглядаючи аналогічну справу «Ю.Ф. проти Туреччини», ЄСПЛ обмежився перерівкою лише однієї позиції трискладового тесту – «відповідно до закону», визнавши, що мало місце порушення ст. 8 Конвенції.

⁴⁸ У практиці ЄСПЛ застосування таких тестів розглядається як дискримінаційне та таке, що принижує гідність поводження. Наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «Салманогли і Полатас проти Туреччини» (п.88); рішення ЄСПЛ у справі «Юнке проти Туреччини» (п. 81).

⁴⁹ Заявницям зав'язали очі, змусили довго стояти оголеними, позбавили їжі, води та сну. Ображали, погрожували смертю, катуванням інших членів родини, били і сексуально домагались. Поліцейські проникли стороннім предметом в отвір тіла однієї із заявниць, внаслідок чого у неї почалась кровотеча і проблеми з дефекацією. Разом з цим, жорстоке поводження і сексуальне насильство, яких зазнали заявниці під час перебування під вартою, спровокували психічні розлади у останніх.

Контраргумент 3. У слідчо-судовій практиці можуть виникнути ситуації, коли потерпілий, у силу об'єктивних причин, не здатен висловити згоду або заперечення щодо добровільної участі у слідчій дії протягом невизначеного проміжку часу. Наприклад, особа перебуває у непритомному стані в закладі охорони здоров'я. Натомість для потреб досудового розслідування необхідно провести судово-медичну експертизу, освідування або відібрання біологічних зразків, інакше є ризик втрати доказового матеріалу. Якщо нормативно передбачити лише добровільну участь потерпілого у слідчих діях, це заблокує кримінальне процесуальне доказування у таких провадженнях.

Саме тому сторона обвинувачення процесуально виправдано оминає добровільний порядок проведення слідчої дії та відразу звертається із клопотанням про примусове відібрання біологічних зразків потерпілого [316; 344; 445]. Наприклад, у справі № 686/8830/20 слідчий мотивував це тим, що потерпілий від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, перебуває у непритомному стані в нейрохірургічному відділенні і не може надати письмовий або усний дозвіл на відібрання зразків крові, що варто розцінювати як відмову від добровільної участі у слідчій дії. Задовольняючи клопотання про примусове відібрання біологічних зразків, суд погодився із стороною обвинувачення щодо реальної загрози втрати доказів вчинення кримінального правопорушення [445].

Отже, пропозиції щодо заборони застосування до потерпілого примусу при збиранні доказового матеріалу (перший підхід) не витримують критики, оскільки: 1) унеможливають встановлення обставин кримінального правопорушення і прийняття процесуальних рішень (коли притягнення особи до кримінальної відповідальності обумовлюється участю потерпілого у слідчих діях); 2) нівелюють право підозрюваного або обвинуваченого на захист (коли наявні сумніви у достовірності показань потерпілого, а єдиним способом перевірки вже отриманих доказів є проведення експертизи, освідування або відібрання біологічних зразків); 3) створюють ризики втрати

доказового матеріалу (коли потерпілий у силу об'єктивних причин не може надати добровільну згоду протягом невизначеного проміжку часу) [4].

Пропозиції щодо допустимості застосування до потерпілого кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу у виключних випадках (другий підхід) відповідають потребам правозастосовної практики (наприклад, у частині перевірки достовірності показань потерпілого). Втім, формулювання «у виключних випадках» є оціночним, а тому процесуально невдалим. Передбачити на нормативно-правовому рівні усі «виключні випадки» об'єктивно неможливо [273, с. 159], а застосування розширювального тлумачення у питаннях кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу не відповідатиме принципу правової визначеності.

Підсумовуючи, авторка вважає найбільш прийнятним третій підхід, відповідно до якого застосування примусу при збиранні доказового матеріалу не повинно залежати від процесуального статусу учасника кримінального провадження і «виключних випадків».⁵⁰ Визначаючи допустимість застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого слід виходити з критеріїв реального і потенційного потерпілого.

Під реальним потерпілим авторка пропонує визначити особу, яка заявляє, що їй було завдано шкоди кримінальними правопорушеннями і погоджується на процесуальний статус потерпілого у кримінальному провадженні. Особа виражає свою волю шляхом подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ч. 2 ст. 55 КПК України). За правилами КПК України набуття процесуального статусу потерпілого відбувається у добровільному порядку.

Кримінальний процесуальний примус до реального потерпілого допускається, оскільки: 1) втручання у право потерпілого на приватне життя

⁵⁰ Результати анкетування: таку позицію розділяють 38,2% респондентів (див. додаток В.2, пит. 1).

(як і будь-якого іншого учасника кримінального провадження) спрямоване виключно на встановлення обставин кримінального правопорушення, визначення правильної кримінально-правової кваліфікації і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, а не на приниження честі, гідності, завдання фізичного болю або моральних страждань; 2) втручання, яке не досягає мінімального «рівня жорстокості» у розумінні ст. 3 Конвенції (Заборона катування) є виправданим з огляду на тяжкість кримінального правопорушення, у якому підозрюється або обвинувачується особа (переважає суспільний інтерес).

Якщо ж особа не реалізує право на набуття процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні, йдеться про потенційного потерпілого⁵¹ [501; 525; 539]. Застосування кримінального примусу до потенційного потерпілого є передчасним і не може пояснюватись захистом від обвинувальних звинувачень у майбутньому. Такий підхід узгоджується з практикою ЄСПЛ, яку було проаналізовано у межах цього блоку. Водночас, авторка звертає увагу на положення ч. 7 ст. 55 КПК України, що дозволяють залучити до кримінального провадження як свідка особу, яка не реалізувала своє право на набуття процесуального статусу потерпілого (тобто потенційного потерпілого). У такому разі процесуальний примус застосовується вже до свідка, що відповідає положенням КПК України і підходам судової практики.

2. Застосування кримінального процесуального примусу до підозрюваного і обвинуваченого в контексті права не свідчити проти себе. Етичний зміст засади свободи від самовикриття полягає у наданні людині права вибору варіанту поведінки у кримінальному провадженні, зокрема зберігати мовчання щодо відомостей, які можуть бути використані як обвинувальні докази у суді. Свободу від самовикриття також можна

⁵¹ Потенційний потерпілий – особа, що не набула статусу потерпілого (у розумінні КПК України) від вчинення кримінального правопорушення у конкретному кримінальному провадженні. Особа не заявляє, що їй було завдано шкоди. Юридично потерпілий відсутній. На прикладі рішень ЄСПЛ у справах «Юнке проти Туреччини», «Салманогли проти Туреччини», «Ю.Ф. проти Туреччини».

розглядати як складову права на захист. З огляду на це, на перший погляд, видається неетичним застосування примусу для отримання відомостей, які особа має право зберегти у таємниці. Відразу зауважимо, що в доктрині кримінального процесу відсутня єдність у питаннях співвідношення кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу із свободою від самовикриття як елементом права на захист, яким наділені підозрюваний і обвинувачений. Особливо яскраво це проглядається у дискусіях щодо можливості застосування примусу до підозрюваного, обвинуваченого задля отримання біологічних зразків.

Переважає більшість науковців підтримує позицію, що право не свідчити проти себе як елемент права на захист не охоплює право на відмову від надання біологічних зразків для експертизи. На думку К.В. Тарасенко, М.Ф. Сокиран, відмова від участі у слідчій дії з посиланням на те, що відповідно до ст. 63 КУ особа не несе відповідальності за відмову давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом є спекуляцією, оскільки поняття «давати показання» тлумачиться занадто широко, у той час як охоплює лише право на мовчання [266, с. 324]. Погоджуючись із цією позицією, К.Г. Горелкіна наголошує, що кримінальне судочинство як механізм реакції держави на злочинну поведінку осіб вже містить примус, який є його базовим методом у боротьбі зі злочинністю, тому при виконанні певних умов в учасників, які здійснюють кримінальне переслідування, є можливість застосувати його при провадженні слідчих (розшукових) дій, у тому числі при отриманні зразків для експертизи [82, с. 138].

Водночас, на думку С.Л. Лисаченка, примусове відібрання зразків для експертизи, може обмежувати свободу від самовикриття, оскільки від особи одержуються відомості, які можуть бути використані проти неї [142, с. 118]. Разом з цим, науковець піддає сумніву, що свобода від самовикриття в усіх випадках переважає публічні інтереси органів розслідування щодо проведення примусового відібрання біологічних зразків [142, с. 121]. Відтак,

С.Л. Лисаченко пропонує чинник, за яким необхідно визначати порушення свободи від самовикриття під час здійснення примусових засобів отримання відомостей від особи – реалізація вольового елементу. Якщо сторона обвинувачення не змушує особу вживати активні дії, тобто викривати саму себе, то тут не може бути порушення. Але у разі, коли застосований примус спонукає особу активно викривати себе шляхом виконання конкретних дій проти своєї волі, йдеться про порушення права на свободу від самовикриття [142, с. 123–124].

Натомість аналіз судової практики щодо розгляду клопотань про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у підозрюваного, обвинуваченого дозволяє виділити два підходи, які розглядаються далі.

1. Суди відмовляють у задоволенні клопотань слідчого, прокурора про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків, мотивуючи тим, що це порушить право на свободу від самовикриття [324; 342; 354; 447].

У розрізі першого підходу для наукового осмислення цікавою є постанова ВС від 10.02.2022 року у справі № 163/2245/17. ВС зазначив, що ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на недопущення застосування до особи примусових заходів для отримання від неї даних, які можуть бути використані як підстава для обвинувачення. Право не свідчити проти себе передбачає, що сторона обвинувачення, намагаючись довести вину особи, не повинна використовувати докази, здобуті всупереч волі людини за допомогою методів примусу або тиску. З огляду на це, біологічні зразки можуть бути отримані поза згодою лише тоді, коли метою їх відібрання не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає зразки [209].

Водночас, правова позиція ВС, викладена у постанові від 10.02.2022 у справі № 163/2245/17, викликає дисонанс у випадках примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного або обвинуваченого, які можуть відмовитись надати їх в добровільному порядку. Наразі вже є перші спроби застосування цього судового рішення.

Наприклад, у справі № 226/495/23 прокурор звернувся до слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків крові. На думку сторони обвинувачення, встановлення зазначеного факту має доказове значення для підтвердження мети придбання та зберігання психотропних речовин, що впливає на кваліфікацію дій підозрюваної, так і в якості обставин, що характеризують особу підозрюваної. У свою чергу сторона захисту заперечувала і посилялась на висновки, викладені у відповідній постанові ВС. Відмовляючи у задоволенні клопотання прокурора, суд 1-ї інстанції зазначив, що фактично примусове відібрання біологічних зразків необхідне для отримання доказів обвинувачення, а тому суперечить практиці ЄСПЛ та правовій позиції ВС у справі № 163/2245/17 [332]. Аналогічних висновків дійшов суд у справі № 727/2833/23 [457].

Зауважимо, що судовій практиці також відомі випадки діаметрально протилежного застосування судами 1-ї інстанції правової позиції, викладеної у постанові ВС від 10.02.2022 року у справі № 163/2245/17. Наприклад, у справі № 201/8186/22 суд, задовольняючи клопотання прокурора про примусове відібрання біологічних зразків, зазначив, що потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права підозрюваного, оскільки без проведення порівняльного дослідження неможливо встановити всі обставини кримінального правопорушення, яке розслідується [343].

Натомість авторка вважає, що правова позиція ВС, викладена у постанові від 10.02.2022 у справі № 163/2245/17, надає переваги стороні захисту у кримінальному процесуальному доказуванні та блокує досудове розслідування кримінальних правопорушень, у яких відібрання біологічних зразків є обов'язковим (наприклад, згвалтування; вбивство; заподіяння тілесних ушкоджень тощо). Як наслідок, правова позиція не вирішує вже існуючих проблем правозастосовної практики, а тільки додає нових. До того ж, суперечить практиці ЄСПЛ, про що йдеться далі.

2. Суди задовольняють клопотання слідчого, прокурора про примусове відібрання біологічних зразків, посилаючись на те, що завдання кримінального провадження виправдовують такий ступінь втручання у особисті права людини [302; 375].

ЄСПЛ також підтримує позицію, що свобода від самовикриття не поширюється на застосування у кримінальному провадженні інформації, яку можна отримати від особи, вдаючись до примусових повноважень, але, яка існує незалежно від волі людини. Наприклад, документи, вилучені за судовим наказом, проба дихання, крові і сечі, а також тканин тіла, з метою проведення ДНК-аналізів [500; 526].

До того ж, у практиці ЄСПЛ сформовано критерії примусового медичного втручання, яке здійснюється з метою отримання доказів⁵² [549]: 1) ступінь втручання, який є необхідним для отримання доказів [500; 524]; 2) наслідки для здоров'я особи [524; 500]; 3) спосіб примусового медичного втручання [500; 528]; 4) доступний медичний нагляд до та під час примусового медичного втручання [498; 500; 508; 524]; 5) застосування альтернативних методів отримання доказів [500].

Наприклад, у справі «Яллох проти Німеччини» (заява № 54810/00) ЄСПЛ дійшов висновків, що отримання доказів шляхом примусового відібрання біологічних зразків у спосіб, що перевищив мінімальний рівень жорстокості за ст. 3 Конвенції,⁵³ порушило право заявника на свободу від самовикриття і потягло за собою несправедливість судового розгляду (п. 119) [500].

⁵² Критерії примусового медичного втручання, яке здійснюється з метою отримання доказів вже систематизувались О. В. Капліною, О. Г. Шилю, І. А. Тітком на прикладі рішення ЄСПЛ «Саліхов проти Російської Федерації» у дослідженні: «Kaplina O.V., Shylo O.H., Titko I.A. Using the samples of human biological materials in the criminal procedure: the practice of the European Court of Human Rights» (Wiadomosci Lekarskie. 2019. Vol. 72, Iss. 8).

⁵³ Йдеться про застосування сумішей, що викликають блювання з метою отримання доказів (наркотичних речовин) з організму людини. Натомість дії поліції та медичних працівників призвели до порушення роботи внутрішніх органів заявника, що спричинило захворювання шлунково-кишкового тракту та вимагало двотижневого лікування.

Водночас, у національній судовій практиці питання співвідношення примусового відбирання біологічних зразків для експертизи із свободою від самовикриття все ще залишається відкритим⁵⁴ через наявність етичної дилеми [209; 340; 455]. З одного боку, заборона примусового відбирання біологічних зразків для проведення експертизи ускладнить виконання завдань кримінального провадження. З другого боку, застосування процесуального примусу при відбиранні біологічних зразків може порушити не тільки право на свободу від самовикриття, а також право на повагу до честі та гідності. Це пов'язано з тим, що КПК України не детермінує «біологічні зразки», а примус сам по собі завжди становить втручання у фізичну або психологічну цілісність особи.

Тож, авторка вважає, що застосування кримінального процесуального примусу по відношенню до підозрюваного, обвинуваченого при збиранні доказового матеріалу не порушує право на самовикриття⁵⁵ за умови, якщо такий ступінь втручання відповідає критеріям, передбаченим ст. 3 Конвенції. Відтак, етична дилема має вирішуватись на користь публічних інтересів у кримінальному провадженні [6].

3. Застосування кримінального процесуального примусу до свідка. Відмітимо, що залежно від того, наскільки широкий зміст вкладається в поняття «обов'язок свідчити» (тобто, йдеться лише про вербальну інформацію, чи й про надання інших доказів, наприклад, біологічних зразків), кримінальний процесуальний примус по відношенню до свідка може бути фізичним або психологічним.

Питання про застосування фізичного примусу до свідка в контексті свободи від самовикриття актуалізується при широкому розумінні поняття «обов'язок свідчити», яке охоплює не лише надання вербальної інформації, а

⁵⁴ На це вказує наявність у ЄДРСР ухвал про відмову у наданні дозволу на примусове відбирання біологічних зразків для експертизи на підставі того, що біологічні зразки у особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відбирання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки.

⁵⁵ Результати анкетування: таку позицію розділяють 69 % опитаних респондентів (див. додаток В.2, пит.4).

й інформації невербального характеру (інформації у вигляді слідів або особливих прикмет на тілі, інформації, яку містять біологічні зразки людини тощо).

Загалом КПК України дозволяє застосування примусу до свідка при збиранні доказового матеріалу (аналогічно потерпілому, підозрюваному чи обвинуваченому). Водночас, якщо суди надають дозвіл на застосування примусу до потерпілого, виходячи із необхідності виконання завдань кримінального провадження,⁵⁶ то щодо свідка така однастайність відсутня. Це пов'язано з тим, що у кримінальному провадженні свідок потенційно може набути процесуального статусу підозрюваного, а відтак на нього розповсюджується гарантія свободи від самовикриття. Тож, розглянемо декілька підходів, які сформувались у судовій практиці щодо розгляду клопотань про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у свідка саме через призму свободи від самовикриття.

Перший підхід. Суди відмовляють у задоволенні клопотань про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у свідка. З описово-мотивувальної частини судових рішень вбачається, що коли біологічні зразки вилучаються в особи з метою встановлення її причетності до вчинення злочину й обумовлені відсутністю інших доказів для обґрунтованості підозри, то їх примусове надання суперечитиме положенням ст. 6 Конвенції та у такому разі порушуватиме засади кримінального провадження щодо свободи від самовикриття, закріплені ст. 63 КУ та ст. 18 КПК України [124; 132; 305; 336; 340; 428; 455].

Другий підхід. Суди задовольняють клопотання про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у свідка, посилаючись на те, що: 1) процедура унормована, викликана необхідністю виконання завдань кримінального провадження і відповідає потребам правозастосовної практики [371]; 2) процедура, пов'язана із відібранням біологічних зразків, носить

⁵⁶ Судові справи аналізувались у першому блоці питань цього підрозділу.

об'єктивний характер і не залежить від волі особи, у якої вони відбираються, а тому не може розглядатись як така, що порушує право на свободу від самовикриття [363].

У свою чергу авторка підтримує другий підхід, за якого суди надають дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків у свідка, як такий, що:

- а) передбачений законом;⁵⁷
- б) відповідає вимогам правозастосовної практики;⁵⁸
- в) не порушує право на свободу від самовикриття відповідно до практики ЄСПЛ, про що йдеться далі.

При вузькому розумінні поняття «обов'язок свідчити» (тобто, коли йдеться лише про надання показань – вербальної інформації) актуалізуються окремі аспекти застосування законного психологічного примусу – тобто передбаченого законом тиску на свідка можливістю його притягнення до кримінальної відповідальності у разі відмови від надання показань. У цьому ключі, враховуючи найновіші законопроектні тенденції [224], науковий інтерес викликає питання забезпечення представникам ЛГБТ-спільноти права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

Засада свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (ст. 18 КПК України) гарантує людині право вільного вибору варіанту поведінки і, водночас, викликає низку проблем етичного характеру. Це пов'язано з тим, що у кримінальному процесуальному законодавстві відсутній процесуальний механізм реалізації окремими соціальними групами права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

⁵⁷ Йдеться про процесуальні порядки проведення освідування (ч. 1,2 ст. 241 КПК України), відібрання біологічних зразків (ч. 3 ст. 245 КПК України), залучення до експертизи (ч. 3 ст. 242 КПК України), які передбачають застосування кримінального процесуального примусу до свідка.

⁵⁸ Йдеться про випадки, коли застосування кримінального процесуального примусу є необхідним для:

- а) встановлення обставин кримінального правопорушення і прийняття процесуальних рішень. Наприклад, якщо особа фактично є потенційним потерпілим, а юридично перебуває у статусі свідка. Притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності обумовлюється участю такої особи у слідчій дії;
- б) перевірки вже отриманих доказів. Наприклад, якщо учасники кримінального провадження змінюють показання;
- в) збереження доказового матеріалу, якщо є ризик його втрати. Наприклад, свідок в силу об'єктивних причин не може надати добровільну згоду. Такі випадки детально аналізувались у межах першого блоку цього підрозділу (на прикладі застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого), відтак авторка не повторюється.

Варто почати з кола суб'єктів, на яке поширює свою дію названа засада. Відповідно до ст. 18 КПК України право на мовчання можуть використати близькі родичі та члени сім'ї. У розумінні п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України термін «близькі родичі та члени сім'ї» має таке значення – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Водночас, КПК України не гарантує право не свідчити проти близьких родичів чи членів сім'ї представникам ЛГБТ-спільноти. Це корелюється з положеннями конституційного та сімейного законодавства, які не передбачають інститут одностатевого шлюбу.

Відтак, у правозастосовній практиці можуть виникнути ситуації, коли відносно одного із представників ЛГБТ-спільноти буде відкрито кримінальне провадження. У такому випадку права одностатевих осіб, які наділені ознаками сім'ї (наприклад, спільне проживання, пов'язаність спільним побутом), залишаються юридично незахищеними. Ці особи не мають права на мовчання та можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 385 КК України (Відмова свідка від давання показань)⁵⁹ [168].

Зауважимо, що у прецедентній практиці ЄСПЛ сформувався підхід: одностатеві пари перебувають у відносно схожій ситуації з різностатєвою парою щодо потреби в юридичному визнанні та захисті своїх стосунків [512, п. 63; 527, п. 99; 537, п. 81]. Дозвіл одностатєвим парам отримати юридичне визнання та захист служить ідеалам і цінностям ст. 8 Конвенції, оскільки надає легітимності для таких пар і сприяє їх включенню у

⁵⁹ Зауважимо, що ця проблема вже висвітлювалась у медіапросторі (Радіо Свобода. 2016, 9 груд.).

суспільство, незалежно від сексуальної орієнтації. Демократичне суспільство відкидає будь-яку стигматизацію на основі сексуальної орієнтації [492, п. 178–180; 512, п. 64].

Наприклад, у справі «Маймулахів і Марків проти України» (заява № 75135/14) заявники – одностатєва пара скаржились на те, що їм було відмовлено в усіх основних правах, які передбачені для різностатєвих пар. Зокрема, право на спільну власність подружжя, право на спадкування за законом, право на побачення з партнером у разі госпіталізації, право відмовитися від показань проти один одного, право на усиновлення, право на соціальну допомогу та пільги для малозабезпечених сімей тощо [512, п. 46].

Оцінюючи чи мало місце порушення ст. ст. 8, 14 Конвенції, ЄСПЛ виходив з того: (а) чи була різниця у поводженні з особами в аналогічних або відносно подібних ситуаціях? Заявники жили разом у стабільних і відданих стосунках з 2010 року. З огляду на це, вони перебували у відносно схожій ситуації з будь-якою різностатєвою парою щодо потреби в юридичному визнанні та захисті їх стосунків (п. 65). ЄСПЛ врахував, що заявники були позбавлені будь-якої можливості регулювати фундаментальні аспекти життя подружжя та посилалися на наявність їх статусу у відносинах з судовими чи адміністративними органами. Відтак, була різниця у поводженні [512, п. 69–70]; (б) чи була різниця в поводженні виправданою? ЄСПЛ визнає, що захист сім'ї в традиційному розумінні є вагомою та законною причиною, яка може виправдати різне ставлення на підставі сексуальної орієнтації. Однак ця мета досить абстрактна [512, п. 75].

У своїй прецедентній практиці ЄСПЛ вже зазначав: немає підстав вважати, що саме по собі надання юридичного захисту одностатєвим парам може завдати шкоди традиційним сім'ям, або поставити під загрозу їх майбутнє чи цілісність [492, п. 112]. Як наслідок, ЄСПЛ визнав, що різниця у поводженні, яка полягала в необґрунтованій відмові заявникам як одностатєвій парі у будь-якій формі правового визнання та захисту порівняно

з різностатевими парами, становила дискримінацію за сексуальною ознакою. Отже, мало місце порушення ст. ст. 8, 14 Конвенції [512, п. 81].

Відзначимо, що в національному законодавстві є певні зрушення у питаннях недопущення дискримінації одностатевих пар за сексуальною ознакою. Оскільки під час дії воєнного стану внесення змін до Конституції забороняється (йдеться про ст. 51, яка наразі передбачає виключно різностатевий шлюб), до ВРУ подано проєкт Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» № 9103. З пояснювальної записки до законопроєкту вбачається, що його автори розглядають реєстроване партнерство, тобто добровільний сімейний союз двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаєморозуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки, як альтернативу укладення шлюбу. Реєстровані партнери вважаються один одному близькими родичами. Правовідносини такого партнерства об'єктивуються у формі цивільно-правового договору, який визначає обсяг майнових та немайнових прав сторін [224].

Відразу зауважимо, що ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці не визнає приватні договірні угоди як такі, що надають визнання та необхідний захист подружжю, враховуючи те, що вони мають обмежений обсяг і не забезпечують деякі основні потреби, які є фундаментальними для регулювання відносин [519, п. 169], зокрема, забезпечення одностатевим парам права не свідчити проти один одного в суді. Зазначимо, що проєкт Закону № 9103 не передбачає внесення змін до КПК України у цій частині [224].

Водночас, привертає увагу прогресивний характер новел до адміністративного судочинства. Пропонується доповнити ст. 36 КАС України, яка визначає підстави для відводу (самовідводу) судді – участь судді виключається, якщо він є реєстрованим партнером сторін або інших учасників судового процесу. Відтак, на нашу думку, доповнення п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України в частині визначення реєстрованого партнера як близького родича або члена сім'ї здатне вирішити проблемні питання реалізації засади кримінального процесу, передбаченої ст. 18 КПК України для представників

ЛГБТ-спільноти.⁶⁰ До того ж, такий підхід вже застосований у зарубіжному кримінальному процесуальному законодавстві. Зокрема, КПК Литви відносить до членів сім'ї осіб, які спільно проживають без реєстрації шлюбу у відносинах партнерства (ст. 38).

2.2.2. Провокація кримінального правопорушення. Провокація кримінального правопорушення не детермінована у національній нормативно-правовій базі та не є кримінально караним діянням. Законодавець передбачив відповідальність лише за провокацію підкупу (ст. 370 КК України) [131]. Попри це, аналіз судової практики свідчить,⁶¹ що провокація з боку органів досудового розслідування можлива не тільки щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [38; 51], а також: кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи [54; 55; 198]; проти волі, честі та гідності особи [45; 49]; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальних правопорушень проти журналістів [34; 53; 65]; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина [35; 58; 64]; проти громадської безпеки [59; 60; 291]; проти громадського порядку та моральності [46]; проти основ національної безпеки України [44]; проти власності [48; 56; 67]; щодо кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності [57; 63], у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [284; 285; 289; 294]. Остання категорія справ є найчисленнішою за виявленням провокації, відтак авторка досліджує етичні аспекти на прикладі цієї категорії.

⁶⁰ Результати анкетування: пропозицію поширити право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на представників ЛГБТ-спільноти, які оформили реєстроване партнерство (за умови прийняття ЗУ «Про інститут реєстрованих партнерств» підтримали 77,1 % опитаних респондентів (див. додаток В.2 пит. 5). Водночас, зауважимо, що по цьому питанню результати відрізнялись за професійним критерієм. Відсоток заперечних відповідей серед суддів, прокурорів, адвокатів, правників-науковців не перевищував 18 %, у той час як 33,9 % опитаних слідчих не підтримали вказану пропозицію (див. додаток В.3, пит. 2).

⁶¹ Аналіз судової практики на предмет виявлення провокації кримінального правопорушення проводився за усіма розділами Особливої Частини КК України.

Кримінальним процесуальним законодавством встановлено заборону під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину провокувати (підбурювати) особу на вчинення злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі та документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 271 КПК України) [132].

Це пояснюється етичними аспектами кримінальної процесуальної діяльності, оскільки провокація:

1) містить елемент обману у доказуванні, що вже є аморальним. Авторка підтримує позицію М.О. Янкового, що жоден з тактичних прийомів, пов'язаних з обманом, не може розглядатись як правомірний, етичний, допустимий [480, с. 167]. У практиці ЄСПЛ сформовано стандарт заборони використання обману при збиранні доказового матеріалу, про що вже зазначалось у п. 1.4 дисертації [484; 488];

2) слугує ризиком штучного збільшення показників розкриваємості кримінальних правопорушень і притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинних осіб;

3) підриває довіру громадян до органів досудового розслідування та суду; здійснює негативний вплив на правосвідомість та правову культуру суспільства; призводить до деформації професійної правосвідомості у формі правового нігілізму (ігнорування закону).

На сьогодні поняття та ознаки провокації кримінального правопорушення формуються у практиці ЄСПЛ та національній судовій практиці. Під провокацією розуміються випадки, коли задіяні посадові особи, які є або співробітниками правоохоронних органів, або особами, що діють за їх дорученням, не обмежують свої дії лише розслідуванням кримінального провадження по суті неявним способом, а впливають на суб'єкта з метою спровокувати його на скоєння кримінального правопорушення, яке в іншому

випадку не було би скоєно, задля того щоб зробити можливим виявлення кримінального правопорушення, тобто отримати докази та відкрити кримінальне провадження [520]. При цьому ЄСПЛ неодноразово зазначав, що провокація кримінального правопорушення не може бути виправдана публічним інтересом, а докази отримані в результаті її проведення не слугують підставою для визнання винуватості особи, оскільки це порушило право останньої на справедливий суд [487].

У вітчизняній судовій практиці відмінність провокації кримінального правопорушення від допустимої поведінки сторони обвинувачення при проведенні НСРД перевіряється на відповідність матеріальному (змістовному) та процесуальному критеріям⁶² [197].

Під першим слід розуміти наявність або відсутність ознак, притаманних провокації з боку правоохоронних органів, а під другим – наявність у суду можливостей перевірити відомості про ймовірну провокацію кримінального правопорушення під час судового засідання з дотриманням принципів рівності та змагальності сторін [197].

ЄСПЛ зазначав, що підбурювання стається, коли відповідні агенти не обмежуються лише розслідуванням злочинної діяльності у переважно пасивній манері, а справляють такий вплив на особу, що спонукає її до вчинення злочину, який інакше не був би вчинений, з метою уможливити викриття злочину, отримання доказів і пред'явлення обвинувачення [520]. Разом з цим, ЄСПЛ визначив критерії за яких можливо констатувати відсутність або наявність пасивної форми поведінки з боку органів досудового розслідування:

1) причини, які стали підставою для проведення НСРД, а саме наявність об'єктивної підозри, що особа займається злочинною діяльністю або схильна до вчинення злочину [487]. При цьому будь-яка попередня інформація про

⁶² Змістовний та процесуальний критерій виявлення провокації кримінального правопорушення визначено у справі № 727/6661/15-к (Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 березня 2018 р.).

наявний злочинний намір має давати можливість її перевірити [504; 538], і органи влади повинні у будь-який час довести, що вони мали достатні підстави для проведення НСРД [487];

2) початок проведення НСРД, тобто чи агенти лише «приєдналися» до злочинних дій або підштовхнули до них з метою подальшого отримання доказів на підтвердження вини особи у вчиненні кримінального правопорушення [487];

3) поведінка органів досудового розслідування [511], яка не може вважатися пасивною у випадках самостійного (ініціативного) звернення органів досудового розслідування до особи [538]; висловлення повторних пропозицій (наполягання) після відмови особи вчинити злочинні дії [487]; спробі викликати співчуття [504].

Застосування вищенаведених критеріїв можна віднайти й в національній судовій практиці. За вищевказаними параметрами провокацію кримінального правопорушення виявлено у наступних випадках:

1) проведення оперативної закупки без правової підстави: а) відсутність постанови про проведення контролю за вчиненням злочину [285]; б) невідповідність постанови про проведення контролю за вчиненням злочину формальним (не визначено тривалість НСРД) та змістовним (не обґрунтовано доцільність проведення НСРД) вимогам кримінально процесуального закону [289];

2) ініціативний характер правоохоронних органів при проведенні НСРД. Діяльність органів досудового розслідування при здійсненні контролю за вчиненням злочину не відповідає характеру «приєднання»: висловлення повторної пропозиції, після отримання відмови особи або передання останній більшої суми коштів, ніж обумовлена, містить ознаки провокації кримінального правопорушення [284; 294].

У процесуальному аспекті провокацію кримінального правопорушення виявлено у відсутності належної перевірки судом фактів, які вказують на провокацію з боку органів досудового розслідування [197].

ЄСПЛ вказав на необхідності ретельної перевірки заяв про вчинення провокації зі сторони працівників правоохоронних органів із забезпеченням підсудному (обвинуваченому, засудженому) права на повне і об'єктивне дослідження тих обставин справи, які можуть указувати на наявність провокації, можливості допиту у судовому засіданні «секретних агентів», необхідності доведення прокурором відсутності провокації зі сторони органів досудового розслідування чи осіб, які діють за їх завданням тощо [538; 520].

До того ж, ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що визнання обвинуваченим своєї вини у вчиненні злочину не звільняє суд від обов'язку перевірити заяву про провокацію злочину [487; 520].

Попри це, у національній судовій практиці мали місце випадки, коли суд апеляційної інстанції, скасовуючи вирок, повертав справу на новий розгляд у зв'язку з не проведенням судом 1-ї інстанції оцінки, яка б давала беззаперечні підстави виключити можливість самостійного скоєння особою кримінального правопорушення. Зокрема, під час судового розгляду не допитано «таємних агентів», які залучалися органами досудового розслідування до участі у проведенні НСРД у вигляді контролю за вчиненням злочину; не надано відповідну оцінку письмовим доказам (протоколам про проведення НСРД) на предмет їх допустимості; заяви обвинувачених про наявність провокації з боку органів досудового розслідування трактовано як зізнання у вчиненні кримінального правопорушення [284; 288; 292; 294].

Практикою ВС відсутність об'єктивної та всебічної перевірки судом відомостей, викладених в заяві про наявність провокації кримінального правопорушення, кваліфіковано як істотне порушення процесуального закону, що позбавляє можливості дійти безспірною висновку про доведеність чи недоведеність винуватості засудженого і правильність кваліфікації його дій [198; 211]. Наприклад, у справі № 607/20877/19 в апеляційній скарзі захисник вказував на те, що суд 1-ї інстанції не перевіряв доводи про наявність провокації кримінального правопорушення з боку правоохоронних органів. Сторона захисту обґрунтовувала тим, що до оперативної закупки відносно

засудженого проводилось спостереження шляхом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, результати якого не долучались до матеріалів справи і не досліджувались судом. Водночас, захисник вважає, що з огляду на заяви засудженого про неодноразові дзвінки на мобільний телефон незнайомої йому людини із пропозицією продати наркотичний засіб «метадон», зміст розмов, які зафіксовані, має важливе значення для встановлення наявності чи відсутності провокації. Натомість суд 1-ї інстанції, спростовуючи твердження захисника про наявність провокації, обмежився аналізом даних про особу засудженого, які за висновком суду, надавали правоохоронним органам достатні підстави для проведення НСРД. У свою чергу суд апеляційної інстанції дослідив лише показання конфідента щодо обставин придбання у обвинуваченого наркотичного засобу та сильнодіючого лікарського засобу [211].

Скасовуючи рішення суду апеляційної інстанції, Верховний Суд виходив з положень ч. 2 ст. 9 КПК України (сторона обвинувачення зобов'язана виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого). Сторона захисту навела конкретні підстави щодо необхідності забезпечення їй доступу до доказів (матеріалів за результатом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж), які перебували в розпорядженні обвинувачення. Однак суди попередніх інстанцій не зважали на це, не запропонували прокурору відкрити матеріали стороні захисту. За таких обставин, судами першої та апеляційної інстанцій не були досліджені аргументи, які мають значення для встановлення факту наявності або відсутності провокації кримінального правопорушення [211].

Разом з цим, аналізуючи провокацію кримінального правопорушення у процесуальному аспекті, неможливо оминати увагою питання обов'язку доказування відсутності підбурювання з боку органів досудового розслідування. Відповідно до п. 1 ч. 7 ст. 271 КПК України прокурор у своєму рішенні про проведення контролю за вчиненням злочину зобов'язаний

викласти обставини, які свідчать про відсутність провокування особи на вчинення злочину під час НСРД. Тобто саме сторону обвинувачення зобов'язано довести відсутність провокації у кримінальному провадженні з боку органів досудового розслідування. Разом з цим, вищевказана норма закону узгоджується із практикою ЄСПЛ, який покладає обов'язок доказування відсутності підбурювання на органи влади та обвинувачення [520].

Однак положення п. 1 ч. 7 ст. 271 КПК України залишаються декларативними. Аналіз судової практики дозволяє констатувати, що процесуальні керівники нехтують вищевказаним положенням закону та не дотримуються вимог про викладення обставин, які свідчать про відсутність під час НСРД провокування особи на вчинення злочину. Більше того, прокурори не несуть тягар доказування відсутності провокації і під час судового розгляду, коли сторона захисту зробила таку заяву [33].

До того ж, окрім дослідження матеріального (змістовного) та процесуального критеріїв провокації кримінального правопорушення, варто зазначити те, що ЄСПЛ у своїй практиці визнає наявність також «непрямої провокації» (рішення у справах «Акбай та інші проти Німеччини», заява № 40495/15, (п. 117); «Лалас проти Литви», заява № 13109/04, (п. 45)), коли особа безпосередньо не контактувала з поліцейськими під прикриттям, але була залучена до правопорушення співучасником, який був безпосередньо підбурений до вчинення правопорушення з боку поліції, якщо дії останньої спонукали до вчинення злочину і цю наступну особу. Для встановлення наявності чи відсутності непрямої (опосередкованої) провокації в таких випадках суд має перевірити: 1) чи передбачалося для поліції, що особа, безпосередньо підбурювана до вчинення правопорушення, буде контактувати з іншими особами для участі у правопорушенні; 2) чи діяльність цієї особи також визначається поведінкою поліцейських; 3) чи вважали причетних осіб співучасниками злочину національні суди (п. 109) [296].

Тест на непрямую (опосередковану) провокацію є спеціальним правилом вирішення питання щодо допустимості похідних доказів (застосування доктрини «плодів отруєного дерева»), яке ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 87 КПК (недопустимими є будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини) (п. 110) [296].

Водночас, встановлення на законодавчому рівні заборони використовувати докази, отримані під час НСРД, які містять ознаки провокації кримінального правопорушення – недостатньо для викорінення цієї проблеми. Необхідно встановити кримінальну відповідальність. Відзначимо, що законопроект № 4999 від 15.07.2016 року передбачав внесення змін до КК України шляхом криміналізації провокації злочину особою правоохоронних органів, однак був відкликаний у 2019 році [221].

Втім, результати дослідження, викладені у межах цього блоку, дають підстави констатувати, що криміналізація провокації кримінального правопорушення є виправданою та має бути реалізована у положеннях КК України. До того ж, кримінальний закон має детермінувати «провокацію кримінального правопорушення» [7; 8]. Відзначимо, що певні кроки у цьому напрямі вже здійснено розробниками проекту КК України.

Так, згідно з ч. 1 ст. 2.7.4 Проекту Кримінального кодексу України під провокацією кримінального правопорушення визначається спонукання особи до вчинення злочину або проступку з метою її викриття перед органами правопорядку. Особа, яка спровокувала вчинення кримінального правопорушення підлягає кримінальній відповідальності як за підбурювання (ч. 2 ст. 2.7.4 Проекту Кримінального кодексу України) [268].

Окрім цього, проект кримінального закону не виключає застосування кримінально-правових засобів до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення внаслідок провокації (ч. 3 ст. 2.7.4), а кваліфікує це як обставину, що пом'якшує покарання за злочин та проступок (п. 8 ч. 1 ст. 3.3.2 Проекту Кримінального кодексу України) [268].

У цьому контексті варто звернути увагу на те, що судовою практикою сформовано підхід, за якого у разі виявлення провокації під час вчинення кримінального правопорушення, особа визнається невинуватою та звільняється від кримінальної відповідальності, адже докази, отримані в такий спосіб не можуть бути покладені в основу обвинувального вироку суду. Тож, згадані положення проекту Кримінального кодексу України не узгоджуються із усталеною судовою практикою.

2.2.3. Кримінальні процесуальні механізми захисту таємниць. Захист таємниць у кримінальному провадженні має етичне підґрунтя, оскільки з позиції етики видається неприйнятним розголошення інформації, яку особа вважала таємною і була впевнена у її збереженні. З огляду на це, авторка досліджує етичні аспекти кримінальних процесуальних механізмів захисту таємниць у питаннях: 1) розголошення відомостей досудового розслідування, які містять інформацію про приватне життя; 2) розкриття інформації професійного характеру: а) лікарська таємниця, б) таємниця сповіді, в) таємниця приватного спілкування захисника і клієнта, г) залучення адвоката до конфіденційного співробітництва. Обрання цих питань для розгляду зумовлено декількома чинниками, зокрема: а) дискусійність у науці кримінального процесу; б) непослідовність і суперечливість судової практики. Тож, розглянемо їх детальніше.

1. Розголошення відомостей досудового розслідування, які містять інформацію про приватне життя. На думку Ю.М. Грошевого, передчасне і неконтрольоване розголошення даних досудового слідства може завдати шкоди не тільки швидкому й об'єктивному дослідженню обставин кримінальної справи, а й законним інтересам потерпілого, свідка, інших учасників кримінального судочинства [96, с. 33]. З позиції етики для наукового осмислення цікавим є питання розголошення інформації приватного характеру, отриманої в рамках досудового розслідування. Останнім часом непоодинокими є випадки витоку в мережу Інтернет подробиць приватного життя осіб, які стали відомі завдяки проведенню у них

слідчих дій. Доволі ілюстративним у цьому контексті є широко відома ситуація із оприлюдненням «списку бажань», виявленого під час розслідування корупційного правопорушення⁶³ [149].

Положення кримінального процесуального законодавства гарантують кожному невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя (ст. 15 КПК України). Втім, це право не є абсолютним. Законодавець дозволяє використовувати інформацію про приватне життя особи, отриману в порядку, передбаченому КПК України, для виконання завдань кримінального провадження (ч. 3 ст. 15 КПК України). З огляду на це, доцільно проаналізувати питання, чи може суспільний інтерес переважати над правом на приватність?⁶⁴ [476]. Зважаючи на резонанс згаданої вище ситуації зі «списком бажань» та активне обговорення даного кейсу у юридичній спільноті, використаємо цей випадок як матеріал для аналізу. Перш ніж викласти власну позицію, відзначимо, що представники юридичної науки і практики, які також аналізували згаданий кейс, розділились на дві групи.

Перша група фахівців наполягає на тому, що оприлюднення приватної інформації, зокрема «списку бажань», у кримінальному провадженні відносно публічної особи відповідає суспільному інтересу, який має переважати над правом на невтручання у приватне життя. Наприклад, О. Калужна вважає, що «записка» у згаданому кейсі є доказом у кримінальному провадженні, бо розкриває мотив і мету (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України), обставини, що характеризують особу підозрюваного (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України), які входять до предмету доказування. Вчена критикує аргумент, що поширення фото зі слідчих дій, які не мають відношення до злочинів – принижують особу. Розкриття в пресу подібних фактів з приватного життя прийшло зі свободою слова і є елементом демократичного суспільства, а не тоталітарного.

⁶³ Йдеться про «списки бажань до 2018 та 2021 Нового року», які було виявлено під час обшуку у в.о. голови податкової служби м. Києва. З етичних міркувань авторка утримується від переліку «бажань» чиновниці (УНІАН. 2023, 1 лют.).

⁶⁴ Зауважимо, що на це питання вже намагались надати відповідь, зокрема В. Яворський (YouTube, JustTalk. 2023, 6 лют.).

Обнародувати інформацію необхідно для того, щоб правильно діагностувати проблему, а далі адекватно на неї реагувати [114]. Позицію О. Калужної також поділяє М. Хавронюк. Науковець вважає, що інформація, яка міститься у «списку бажань» є суспільно необхідною, а її оприлюднення відповідає положенням ст. 29 ЗУ «Про інформацію» [462].

Друга група юристів переконана, що оприлюднення «списку бажань» порушує право людини на приватність і не може бути виправдано суспільним інтересом до кримінального провадження. Наприклад, І. Гловюк зауважує на тому, що: 1) оприлюднення «списку бажань» не є необхідним у демократичному суспільстві, оскільки останнє вже поінформовано про рівень корупції у країні; 2) бажання і мрії не доводять мотив, а тому «список» не може бути доказом; 3) такі дії (оприлюднення) є сумнівними з позиції дотримання презумпції невинуватості⁶⁵ [114]. Цю позицію поділяють також В. Ромащенко [250], Д. Остапенко [178]. Останній наголошує, що єдиною метою таких дій є свідоме приниження людської гідності та порушення принципу презумпції невинуватості [178].

Аргументи другої групи видаються авторці більш переконливими. По-перше, при проведенні СРД орган досудового розслідування виступає стороною кримінального провадження, а не є суб'єктом владних повноважень⁶⁶ [188; 237]. Це означає, що під час обшуку детективи НАБУ виконують не владно управлінські функції, а обов'язки, передбачені КПК України. Відтак, положення ЗУ «Про інформацію», зокрема ст. 29, не

⁶⁵ І. Гловюк висловила таку думку у коментарях до допису О. Калужної у соціальній мережі «Facebook» (2023, 3 лют.).

⁶⁶ «Кримінальне судочинство – це врегульований нормами КПК України порядок діяльності органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду (судді) щодо порушення, розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ, а також діяльність інших учасників кримінального процесу – підозрюваних, обвинувачених, підсудних, потерпілих, цивільних позивачів і відповідачів, їх представників та інших осіб з метою захисту своїх конституційних прав, свобод та законних інтересів. Захист прав і свобод людини не може бути надійним без надання їй можливості при розслідуванні кримінальної справи оскаржити до суду окремі процесуальні акти, дії чи бездіяльність органів дізнання, попереднього слідства і прокуратури. Але таке оскарження може здійснюватись у порядку, встановленому КПК України, оскільки діяльність посадових осіб, як і діяльність суду, має свої особливості, не належить до сфери управлінської і не може бути предметом оскарження в порядку, визначеному главою 31-А ЦПК України» (з рішення КСУ у справі № 1-17/2001 від 23 травня 2001 р. № 6-рп/2001).

поширюються на здійснення кримінальної процесуальної діяльності, у тому числі розголошення відомостей досудового розслідування. Авторка підтримує позицію І. Гловюк, що межі законності розголошення відомостей досудового розслідування визначаються КПК України [78, с. 58].

По-друге, право на невтручання у приватне життя може обмежуватись для виконання завдань кримінального провадження. Тож, виникає цілком логічне запитання щодо мети оприлюднення «списку бажань». У такий спосіб сторона обвинувачення інформує про виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, ставлення до яких може бути чутливим у суспільстві (зокрема до корупційних правопорушень, вчинених публічними особами).

З позиції психології така комунікація спрямована на зміцнення авторитету органів досудового розслідування та підвищення показників довіри серед населення. Водночас, оприлюднення «списку бажань» є сумнівним з позиції етики і права, оскільки:

1) принижує честь і людську гідність.⁶⁷ З етичних міркувань авторка утримується від переліку бажань, зазначених у «списку». Однак неможливо оминати увагою, що окремі пункти жодним чином не стосуються обставин вчинення кримінального правопорушення, а лише відображають мрії особи щодо особистого і сімейного життя. Відтак, «список» не має доказового значення для кримінального провадження. Саме тому досить спірним з позиції етики є не тільки поширення цих матеріалів органом досудового розслідування, а також і їх збирання.

Відразу зауважимо, що у судовій практиці можливо зустріти й протилежну позицію до збирання інформації про приватне життя особи у рамках кримінального провадження, з якою ми не погоджуємось. Так, у справі № 428/3277/20 під час обшуку у кримінальному провадженні за фактом

⁶⁷ Результати анкетування: таку позицію розділяють 76,5 % опитаних респондентів (див. додаток В.2, пит. 9).

вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 262,⁶⁸ ч. 1 ст. 263 КК України⁶⁹ було вилучено інтимні фото підозрюваного з дружиною у спальні. Після постановлення виправдувального вироку у кримінальному провадженні, особа звернулась до суду з позовною заявою про відшкодування моральної шкоди у рамках цивільного судочинства. Зокрема, одним із доводів було те, що правоохоронці безпідставно вилучили фото інтимного характеру, після чого вони стали публічними. Суд не погодився, зазначивши, що фото знаходились в матеріалах кримінального провадження і були доступні лише визначеному колу осіб [249]. Водночас, виникає цілком логічне запитання щодо правомірності вилучення цих фото під час обшуку. Яке доказове значення мають інтимні фото у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 263 КК України? Очевидно, що вони не підтверджують коло обставин, які входять до предмету доказування у цьому кримінальному провадженні.

Повертаючись до ситуації з оприлюдненням «списку» бажань, зауважимо, що ці дії спрямовані на те, щоб викликати публічне обговорення особистого і сімейного життя особи у мережі Інтернет, і навряд чи спрямовані на реалізацію завдань кримінального провадження. У цьому контексті авторка підтримує позицію В. Буглак, яка зазначає, що: «втручання у приватне життя особи не відбулося в інтересах національної, громадської безпеки або економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням або злочинам, захисту здоров'я чи моралі або прав та свобод інших людей. З огляду на що, порушення ст. 8 ЄКПЛ очевидне» [28]. До того ж, на необхідності дотримуватись балансу та не втручатись в приватне життя людини, у частині, що не стосується вчинення нею кримінального правопорушення звертали увагу також судді Верховного Суду [466];

2) суперечить принципу презумпції невинуватості. Такі дії правоохоронних органів формують у суспільстві заздалегідь упереджене

⁶⁸ Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем.

⁶⁹ Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

ставлення до особи, як до винуватої у вчиненні кримінального правопорушення ще до постановлення вироку.⁷⁰ Навіть той факт, що особа є публічною, не виправдовує подібний ступінь втручання у право на приватне життя (на це також звертав увагу КСУ у рішенні від 20 січня 2012 р., справа № 1-9/2012)⁷¹ [242].

Отже, розголошення відомостей досудового розслідування, які містять інформацію про приватне життя особи має відбуватись з урахуванням положень ч. 3 ст. 15 КПК України. При цьому критеріями використання інформації приватного характеру для виконання завдань кримінального провадження є: (а) мета, яка не суперечить етичним категоріям честі та гідності; (б) доказове значення інформації; (в) спосіб інформування, який не порушує принцип презумпції невинуватості.

2. Розкриття інформації професійного характеру.

А) лікарська таємниця. П. 4 ч. 2 ст. 65 КПК України передбачено заборону допиту медичних працівників та інших осіб, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю. Водночас відповідно до ч. 3 ст. 65 КПК України особи, передбачені п. 4 ч. 2 ст. 65 КПК України можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке

⁷⁰ Критерії співвідношення права на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції) з правом на справедливий суд у частині дотримання презумпції невинуватості розглянуто у п. 2.1 дисертації (на прикладі некоректного інформування населення про стан досудового розслідування за результатами затримання або обрання запобіжного заходу). Відтак, авторка не буде повторюватись у межах цього блоку питань.

⁷¹ Згідно з рішенням КСУ від 20 січня 2012 р. у справі № 1-9/2012: «Перебування особи на посаді, пов'язаній зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не тільки гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження. Публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб вимагає оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету у суспільстві... Водночас, системний аналіз положень ч. 1, 2 ст. 24, ч. 1 ст. 32 КУ дає підстави вважати, що реалізація права на недоторканність особистого і сімейного життя гарантується кожній особі незалежно від статусу публічної особи, зокрема державного службовця, державного чи громадського діяча, який відіграє певну роль у політичній, економічній, соціальній, культурній або іншій сфері державного та суспільного життя».

звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що довірила зазначені відомості.

Ці норми корелюються з ч. 1 ст. 40 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», відповідно до якої медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

Однак, як слушно зазначає В. Михайленко, національне законодавство не містить конкретних випадків, коли на повідомлення лікарем під час кримінального провадження певних даних не поширюється відповідна заборона. У зв'язку з цим у кримінальній процесуальній діяльності виникає абсолютно практичне питання: чи є заборона допиту медичного працівника як свідка абсолютною навіть тоді, коли розголошення такої інформації є необхідним в інтересах правосуддя. Відповідаючи на це питання, В. Михайленко зазначає, що процесуальна абсолютизація заборони допиту лікаря як свідка не має об'єктивного змістовного підґрунття, а допит лікаря може бути необхідним в світлі конкретних обставин кримінального провадження для досягнення легітимної мети [160].

Варто зауважити, що пропозиції В. Михайленко є актуальними. Судовій практиці відомі випадки зловживання учасниками кримінального провадження процесуальними правами на тлі лікарської таємниці. В. Михайленко зазначає, що публічні особи схильні маніпулювати своїм станом здоров'я з метою відкласти проведення слідчих, процесуальних дій або судового розгляду у кримінальному провадженні, адже неявка таких осіб унеможлиблює проведення цих дій [160].

Також можуть бути випадки, коли учасник кримінального провадження навпаки бере участь у слідчій, процесуальній дії або судовому розгляді, але маючи при цьому захворювання, яке перешкоджає йому повністю

усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. Наприклад, свідок або потерпілий має психічні розлади і надає показання у кримінальному провадженні. Сприйняття ним обставин кримінального правопорушення, за наявності таких захворювань, у більшості випадків є викривленим, що впливає на встановлення всебічності, повноти та неупередженості у кримінальному провадженні. Чи зберігається у цьому випадку імунітет свідка за медичним працівником щодо права не свідчити про обставини, які становлять предмет лікарської таємниці? [474, с. 117].

Ще одним випадком актуалізації питання імунітету медичного працівника як свідка, є провадження з реабілітації померлого. КПК України не передбачає часові рамки обов'язку збереження лікарської таємниці. Це означає, що медичний працівник не може розголошувати відомості про стан здоров'я пацієнта навіть після його смерті. Водночас, як бути, якщо такі відомості об'єктивно спрямовані на захист інтересів померлого учасника кримінального провадження і можуть сприяти його реабілітації?⁷² [471].

Відповідаючи на це питання, Д.О. Шингарьов виходив з того, що лікарська таємниця є відносною, а тому вбачається необхідність запровадження можливості отримання дозволу на її розголошення під час проведення допиту, за письмовим зверненням прокурора, слідчого, погодженого з прокурором до голови територіального управління охорони здоров'я України у відповідному регіоні [471, с. 60]. Водночас, науковець залишив поза увагою етичну сторону розголошення лікарської таємниці у кримінальному провадженні⁷³ [471, с. 58–59, 61].

⁷² Це питання ставилось у дисертації Д.О. Шингарьова «Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування» (Харків, 2017).

⁷³ У дисертації Шингарьова Д.О. розглянуто етичні аспекти розголошення адвокатської, нотаріальної таємниць, а також таємниці сповіді. Останню науковець вважає абсолютною, тобто такою, що не підлягає розголошенню за будь-яких обставин. Адвокатська та нотаріальна таємниці визначені як відносні, тобто з можливістю їх розголошення після смерті особи, без її згоди. При цьому, на думку вченого, питання про порушення етичних норм не буде тягти за собою негативних наслідків, оскільки, якщо постане питання про розголошення адвокатом або нотаріусом відомостей, що стосуються інтимної або сімейної сторони життя, то такі відомості є захищеними в рамках кримінального провадження (закритий розгляд кримінальних проваджень в суді) (Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування. Харків, 2017).

У свою чергу з позиції етики перед медичним працівником постає дилема: розголосити лікарську таємницю або зберігати мовчання щодо стану здоров'я пацієнта. Знову ж таки на вагах публічні та приватні інтереси учасників кримінального провадження.

Розголошення лікарської таємниці в окремих випадках необхідне для виконання завдань кримінального провадження. Наприклад, для забезпечення швидкого і повного досудового розслідування та судового розгляду, а також притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності: 1) зменшення випадків маніпулювання учасниками кримінального провадження своїм станом здоров'я з метою відкладення слідчих, процесуальних дій або судового розгляду (за пропозиціями В. Михайленко); 2) відпадає необхідність у призначенні судово-психіатричної експертизи відносно свідка або потерпілого, якщо виникають сумніви щодо достовірності показань цих суб'єктів (виходячи з положень п. 2 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про психіатричну допомогу» за пропозиціями Л.Г. Дунаєвської, В.С. Рудей, М.Є. Шумило); 3) розголошення таких відомостей може сприяти реабілітації померлого учасника кримінального провадження (за пропозиціями Д.О. Шингарьова). Разом з цим, спостерігається економія процесуального ресурсу. Водночас, кожному гарантовано право на приватність, складовою якого можна вважати інформацію про стан здоров'я.

У науці панує думка, що з етичного погляду розголошення будь-якої інформації, що охоплюється словосполученням «лікарська таємниця», є неприпустимим, оскільки психіка кожної особистості має індивідуальні особливості та ступінь вразливості, може зазнати шкоди [474, с. 116]. При цьому дослідження національної судової практики надає можливість виокремити два діаметрально протилежні підходи у питанні допиту медичного працівника як свідка за відсутності згоди особи (пацієнта):

1) суди відмовляли у задоволенні клопотань сторін кримінального провадження про виклик медичного працівника для допиту як свідка, посилаючись на імунітет свідка (п. 4 ч. 2 ст. 65 КПК України) [347; 351; 433];

2) суди задовольняли клопотання сторін кримінального провадження про виклик медичного працівника для допиту як свідка [355; 356]. Наприклад, ухвалою Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 15 березня 2016 р., судова справа № 623/3878/14-к постановлено викликати та допитати у якості свідка медичного працівника з приводу огляду потерпілої після ДТП, попри те, що потерпіла заперечувала [355]. Також судовій практиці відомі випадки застосування приводу до медичних працівників, попри заборону встановлену ч. 3 ст. 140 КПК України [190–192; 424].

З аналізу судової практики вбачається, що суди, вирішуючи питання про можливість допиту медичних працівників як свідків, нерідко надають перевагу публічним інтересам, порушуючи при цьому положення кримінального процесуального законодавства. Оцінюючи коректність такого підходу та шукаючи відповідь на питання щодо того, чи є лікарська таємниця абсолютною, варто згадати, що КПК України передбачено процесуальний порядок тимчасового доступу до відомостей, які можуть становити лікарську таємницю (п. 2 ч. 1 ст. 162 КПК України). Такий доступ надається виключно на підставі рішення суду і лікарська таємниця підлягає розголошенню. При цьому згода особи (пацієнта), яка довірила такі відомості не запитується [309; 327; 419]. За таких обставин видається нелогічною заборона допиту медичного працівника як свідка з питань відомостей, що становлять лікарську таємницю. Дозвіл на розголошення останньої також може надаватись на підставі ухвали слідчого судді, забезпечуючи при цьому дієвий механізм захисту інформації, яка запитується (наприклад, проведення допиту у закритому судовому засіданні)⁷⁴ [471].

Аналогічний підхід знайшов своє відображення у практиці ЄСПЛ. У справі «З. проти Фінляндії» (заява № 22009/93) заявниця вважала допит лікарів у якості свідків відносно обставин її здоров'я втручанням у право, передбачене

⁷⁴ Таку пропозицію висловлював Д.О. Шингарьов, обґрунтовуючи можливість розголошення адвокатської та нотаріальної таємниць і відповідність цих процедур етичним стандартам (Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування. Харків, 2017. С. 59–60).

ст. 8 ЄКПЛ. У свою чергу ЄСПЛ зазначив, що такі дії безумовно несуть обмеження права особи, передбаченого ст. 8 ЄКПЛ, однак є виправданими у демократичному суспільстві. Мета такого заходу полягала виключно у тому, щоб отримати від лікарів інформацію про те, коли чоловік заявниці дізнався або мав підстави вважати, що хворий на ВІЛ. Їх показання на час розслідування справи могли мати вирішальне значення при вирішенні питання про те, чи був чоловік заявниці винним у вчиненні лише статевих злочинів, чи додатково ще й у вчиненні замаху на умисне вбивство, коли вже були відомі результати аналізів, які вказували на те, що він ВІЛ-інфікований (п. 102). До того ж допит відбувся з фіксуванням за допомогою відеозапису, перед міським судом, який заздалегідь прийняв рішення про те, що протокол судового засідання, включно з розшифровкою стенографічного запису не підлягають розголошенню. Особи, які брали участь у даному процесі були зобов'язані вважати дану інформацію такою, що є конфіденційною та не підлягає розголошенню (п. 103). У зв'язку з цим, ЄСПЛ підсумував, що різноманітні накази, які зобов'язували медичних консультантів заявниці давати показання, ґрунтувались на належних та достатніх підставах, які відповідали основній потребі в забезпеченні законодавчої мети, яка переслідувалась. Існував обґрунтований співрозмірний зв'язок між даними та законодавчою метою, що не є порушенням ст. 8 ЄКПЛ (п. 105) [542].

Отже, етична дилема, яка виникає при допиті медичного працівника як свідка у кримінальному провадженні з приводу відомостей, які становлять лікарську таємницю має вирішуватись на користь публічних інтересів. З огляду на це, пропонується виключити заборону допиту медичного працівника як свідка без згоди особи, яка довірила такі відомості (пацієнта) (п. 4 ч. 2 ст. 65 КПК України). Передбачити можливість розголошення лікарської таємниці шляхом допиту медичного працівника як свідка виключно на підставі ухвали слідчого судді, суду, забезпечивши при цьому механізми захисту такої таємниці (наприклад, проведення допиту у закритому судовому засіданні, обмежений доступ до судового рішення у частині відомостей, які становлять

лікарську таємницю).⁷⁵ Судовий контроль має забезпечити баланс інтересів сторін у кримінальному провадженні. Висновки і пропозиції базуються на наукових доробках, вітчизняній судовій практиці і позиції ЄСПЛ. Разом з цим, запропоновані зміни забезпечать економію процесуального ресурсу та сприятимуть встановленню всебічності, повноти та неупередженості у кримінальному провадженні.

Б) Таємниця сповіді. Кримінальне процесуальне законодавство встановлює заборону допиту священнослужителів⁷⁶ [94] як свідків про відомості, одержані ними на сповіді віруючих (п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України) та передбачає можливість звільнення від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі (ч. 3 ст. 65 КПК України). Релігійні вірування належать до приватної сфери людини, а тому публічне розголошення відомостей, які особа вважала таємними та була впевнена у їх збереженні, вважається неетичним. Водночас, окремі положення кримінального процесуального механізму захисту таємниці сповіді видаються авторці дискусійними. Наведемо декілька аргументів на підтвердження цієї тези.

По-перше, заборона допиту священнослужителя поширюється лише на відомості, які отримані під час сповіді віруючих. Однак не усі релігійні конфесії передбачають цей вид таїнства. До того ж, відомості можуть бути отримані не тільки під час сповіді, а й у ході виконання інших духовних обов'язків. Чи можливо, у такому випадку, вважати положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України дискримінаційними, тобто такими, що надають переваги одному віросповіданню над іншим?⁷⁷ Чи відповідає нормам етики не

⁷⁵ Результати анкетування: таку пропозицію підтримали 60,2 % опитаних респондентів. (див. додаток В.2, пит. 10).

⁷⁶ Класифікатор професій 2023 відносить до священнослужителів таких осіб, як: священник, пастор, пресвітер, диякон, рабин, машгіах кашрут, моель, софер, імам, муллі і т.ін. (код 2460). З цього випливає, що термін священнослужитель поширюється на усі релігійні конфесії.

⁷⁷ Це питання впливає із змісту положень ч. 5 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», яким передбачено, що усі релігії, віросповідання та релігійні організації визнаються рівними перед законом, а встановлення будь-яких переваг або обмежень не допускається.

поширення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України на конфесії, які не передбачають сповідь? [132; 228].

На думку В.В. Навроцької, положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України надає прибічникам християнських конфесій перевагу в кримінальному провадженні. Вчена пояснює це тим, що виключно у католицизмі та православ'ї сповідь визнається одним із видів церковного таїнства, у той час як протестантські течії вдаються тільки до причастя та хрещення, які розглядаються як символічні обряди. Разом з цим, В.В. Навроцька зауважує, що питання поширення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України на інші конфесії (їудаїзм, іслам, буддизм), яким не відомий інститут сповіді, залишається невирішеним [163, с. 91].

Не погоджуючись із позицією В.В. Навроцької, авторка вважає підхід, за якого положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України розглядаються як дискримінаційні таким, що демонструє позитивістську концепцію праворозуміння. Закон тлумачиться буквально, тим самим ототожнюючись із правом.⁷⁸ Втім, такий підхід не є прийнятним для дослідження реалізації етичних норм в окремих кримінальних процесуальних процедурах, яке вимагає застосування не тільки текстуального, а й змістовного способу тлумачення.

Закріплюючи положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України, законодавець виходив із: (а) релігійно-етичних аспектів, які мають бути враховані під час кримінального провадження, (б) індивідуальних прав людини, незалежно від її віросповідання. Тобто метою п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України визначено недопустимість розголошення відомостей, що окреслюються сферою приватного життя особи та які вона бажає зберегти у таємниці. Водночас, очевидно, що положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України потребують перегляду

⁷⁸ У п. 1.2 дисертації окреслено розмежування позитивістської і природно-правової концепції розуміння права у розрізі кримінальної процесуальної діяльності з посиланням на відповідні рішення КСУ. Відтак, авторка не зупиняється на цих питаннях у межах даного блоку.

для уникнення двозначного тлумачення, яке може виникнути під час правозастосування.

При побудові пропозицій щодо удосконалення КПК України у цій частині, визначальним для нас є зарубіжний досвід. Наразі у кримінальному процесуальному законодавстві інших країн сформувався три підходи: 1) захищаються відомості, які було отримано священнослужителем лише під час сповіді (ч. 2 ст. 28, п. 4 ч. 2 ст. 78 КПК Казахстану, п. 4 ст. 80 КПК Литви, ст. 86 КПК Вірменії); 2) захищаються відомості, які було отримано священнослужителем під час сповіді або у інший спосіб (п. в ч. 1 ст. 50 КПК Грузії, п. 6 ч. 3 ст. 90 КПК Молдови, п. 1 ч. 1 ст. 72 КПК Естонії), при виконанні обов'язків духовної особи (п. 1.1 ст. 53 КПК ФРН, п. 1 ст. 55 КПК Австрії); 3) не захищаються відомості, які було отримано у зв'язку з релігійними віруваннями особи (ст. ст. 65, 115 КПК Узбекистану, ст. 96 КПК Азербайджану).

Перший підхід не можна вважати досконалим, оскільки людина поширює відомості приватного характеру не тільки при сповіді, а й під час інших духовних обрядів або спілкування зі священнослужителем. Третій підхід нівелює право особи на свободу світогляду та віросповідання у кримінальній процесуальній діяльності. Це створює дисбаланс публічних і приватних інтересів у кримінальному процесі та є сумнівним з позиції етики. Відтак, авторці видається найбільш процесуально прийнятним другий підхід, який встановляє кримінальні процесуальні механізми захисту таємниць, отриманих священнослужителем під час сповіді або виконання інших обов'язків.

Відразу зауважимо, що ці пропозиції стосуються священнослужителів релігійних організацій, визнаних в Україні. Імунітет від допиту не поширюється на духовних наставників сект, правовий статус яких залишається невизначеним (на це наштовхує досвід Естонії – п. 1 ч. 1 ст. 72 КПК Естонії).

Тож, пропонуємо викласти положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України у наступній редакції: *«Священнослужителі – про відомості, одержані під час сповіді або виконання інших обрядів, які передбачені для відповідної релігії»*.⁷⁹

По-друге, кримінальний процесуальний механізм захисту таємниці сповіді залишає відкритими питання статусу священнослужителя як заявника або викривача у кримінальному провадженні. На це наштовхують положення ч. 3 ст. 65 КПК України, які встановлюють умови для розголошення таємниці сповіді – за згодою особи і у тому обсязі, які вона повідомила.⁸⁰

Наразі, таємниця сповіді охороняється шляхом заборони: (а) допиту священнослужителя (п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України, (б) приводу (ч.3 ст. 140 КПК України); (в) втручання у приватне спілкування священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим (ч. 5 ст. 258 КПК України); (г) залучення священнослужителя до конфіденційного співробітництва (ч. 2 ст. 275 КПК України).

Водночас, відсутність у КПК України заборони щодо набуття священнослужителем статусу заявника або викривача у кримінальному провадженні може свідчити лише про законодавчу прогалину, втім, ніяк не про зняття недоторканності з таємниці сповіді. Відразу зауважимо, що це питання, як і питання допиту священнослужителя як свідка, є дискусійними у доктрині кримінального процесу, на підтвердження чого наведемо декілька підходів.

Перша група науковців піддає критиці положення ч. 3 ст. 65 КПК України, які передбачають звільнення священнослужителя від обов'язку зберігати таємницю, особою, яка такі відомості довірила [17; 70; 125; 261; 280; 281; 471; 553]. На думку С.Г. Волкотруба та Р. Баштеги, зобов'язувати особу доводити те, на що вона має гарантоване законом право, неетично [17, с. 86; 70, с. 346]. Д.О. Шингарьов визначає абсолютний

⁷⁹ Результати анкетування: цю пропозицію підтримали 53,8 % опитаних респондентів. (див. додаток В.2, пит. 12).

⁸⁰ Зауважимо, що під час дослідження авторкою не виявлено у ЄДРСР судових рішень, у яких би було реалізовано положення ч. 3 ст. 65 КПК України у частині допиту священнослужителя як свідка.

характер таємниці сповіді та пропонує розглядати її як тісне переплетіння релігійних норм, норм моралі та положень законодавства [471, с. 61]. Підтримуючи цю ідею, А.А. Страшок пропонує виключити з ч. 3 ст. 65 КПК України пункт 5, який передбачає звільнення священнослужителя від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила такі відомості [261, с. 77–78].

Загалом представники першого підходу обґрунтовують недопустимість зняття недоторканності з таємниці сповіді втручанням держави у справи церкви [125, с. 124]. Канонічне право забороняє священникам під страхом суворого покарання сповіщати про те, що вони почули на сповіді [17, с. 87].

Авторка погоджується, що розголошення відомостей, отриманих під час сповіді, не узгоджується із релігійним вченням та вважається неетичним. Однак чи не є сумнівним з позиції етики замовчування священнослужителем про вчинення кримінальних правопорушень або готування до них, про які він дізнався під час сповіді? Відповідь на це питання вже намагались віднайти представники другого підходу.

Друга група науковців підтримує положення ч. 3 ст. 65 КПК України або повне скасування недоторканності таємниці сповіді [212]. На думку І.В. Потайчук та Д.О. Компанієць, якщо священнослужителю під час сповіді стає відомо про замах на вчинення будь-якого смертного гріха (наприклад, вбивства), про готування акту тероризму, вибуху, пожежі, техногенної катастрофи, священник повинен негайно повідомити про це владі, адже такий вчинок впливає з інтересів суспільної безпеки. Вважається, що людина, приходячи на сповідь, повинна щиро покаятися у здійсненому та з чистою совістю говорити про це. Якщо ж вона навпаки розвиває у собі гріхові задуми, і, більш того, шукає підтримки у священника, розголошення останнім таких відомостей не вважається порушенням сповіді, адже сповіддю це по суті не є

[212, с. 6]. Зауважимо, що ідеї представників другого підходу передбачені на нормативно-правовому рівні деяких зарубіжних країн [106; 253; 279; 180].⁸¹

Наукове осмислення двох підходів дозволяє констатувати етико-правову дилему. Перед священнослужителем постає вибір: виконати моральний обов'язок та розголосити відомості й таким чином запобігти вчиненню злочину або зберігати мовчання, посилаючись на недоторканність таємниці сповіді та ризик церковного покарання – позбавлення сану. Прикладом цієї дилеми є зізнання настоятеля Києво-Печерської лаври у замовчуванні відомостей про злочини, вчинені Анатолієм Онопрієнко (доведені 52 вбивства). Священнослужитель сповідував особу ще до її затримання. Більше того, зі слів священника, Анатолієм Онопрієнко було надано дозвіл на розголошення правоохоронним органам відомостей про вчинення злочинів проти життя людини [166], яким священнослужитель знехтував, надавши перевагу праву на свободу совісті та віросповідання над публічним інтересом [9].

Авторка вважає, що таємниця сповіді не може бути абсолютною у світському суспільстві. Це створює дисбаланс інтересів у кримінальному провадженні. Відтак, положення ч. 3 ст. 65 КПК України, яке передбачає звільнення від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка її довірила, скасовувати не доцільно. Тобто священнослужитель може бути допитаний як свідок з питань відомостей, які становлять професійну таємницю, якщо особа, яка довірила такі відомості, надала відповідний дозвіл. Водночас, самостійна ініціатива священнослужителя щодо подання заяви про готування або вчинення кримінального правопорушення чи надання показань у кримінальному провадженні не допускається, що впливає з релігійно-етичних міркувань.⁸²

⁸¹ Такі законодавчі тенденції пов'язані із розголошенням відомостей про поширення педофілії серед служителів католицької церкви. Зауважимо, що на це вже звертали увагу Д.В. Паламарчук, І.А. Тітко, Д.В. Шовкопляс у науковій статті «Релігійно-етичні аспекти кримінального провадження» (Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 8. С. 447. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-8/111).

⁸² Результати анкетування: відповідаючи на питання «Як має діяти священнослужитель, якому стало відомо про готування або вчинення кримінального правопорушення?», 39, 8% опитаних респондентів обрали

В) таємниця приватного спілкування захисника із клієнтом.

Конфіденційність спілкування підозрюваного або обвинуваченого з адвокатом є складовою права на захист. З позиції етики це пояснюється тим, що між особою, яка притягається до кримінальної відповідальності та її захисником виникають довірчі відносини. Саме тому особа може повідомити адвокату «чутливу» інформацію, будучи впевненою, що такі відомості залишаться таємними від третіх осіб, зокрема від органу досудового розслідування та суду.

Конфіденційність спілкування повинна дотримуватись на кожній із стадій кримінального провадження. Це означає, що клієнт має право безперешкодно, у будь-який час спілкуватись з адвокатом, отримувати від нього кореспонденцію, незалежно від волі інших осіб або обставин (чи під час відвідування адвокатом підозрюваного / обвинуваченого в СІЗО).

Останнім часом на практиці актуалізувалось питання щодо місця перебування у залі суду підозрюваного / обвинуваченого відносно якого обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Згідно з п. 11 Інструкції з організації конвоювання та тримання в судах обвинувачених (підсудних), засуджених за вимогою судів від 26.05.2015 № 613/785/5/30/29/67/68 у залі судового засідання місце для тримання обвинувачених (підсудних), засуджених обладнюється загородженнями відповідно до вимог ДБН. Однак чи не обмежується при цьому право підозрюваного / обвинуваченого на конфіденційне спілкування з адвокатом?

відповідь «самостійно повідомити правоохоронні органи про готування або вчинення кримінального правопорушення», 35,2 % опитаних респондентів обрали відповідь «спонукати людину зізнатись у готуванні або вчиненні кримінального правопорушення», 17, 8% опитаних респондентів обрали відповідь «утриматись від вчинення будь-яких дій», 7,2 % опитаних респондентів надали додаткові відповіді, серед яких: «якщо це тяжкий чи особливо тяжкий злочин, то має повідомити органи правопорядку», «залежить від категорії злочину», «вирішує сам», «залежить від свідомості людини та її моральних цінностей» тощо (див. додаток В.2, пит. 11).

Зауважимо, що результати анкетування по цьому питанню відрізнялись за професійним критерієм. 48,6 % опитаних прокурорів та 52 % опитаних слідчих обрали варіант відповіді «самостійно повідомити правоохоронні органи про готування або вчинення кримінального правопорушення». У свою чергу серед адвокатів лише 23,7 % опитаних підтримали цю відповідь (див. додаток В.3, пит. 4).

У рішенні ЄСПЛ у справі «Ходарковський та Лебедєв проти Росії № 2» (заяви № 51111/07 і 42757/07) заявники скаржились, що під час судових засідань їх утримували в скляних огороженнях, що перешкоджало їм конфіденційно спілкуватись з адвокатами під час судового процесу та ознайомлюватись з матеріалами. Усі розмови заявників із захисниками прослуховувались судовою охороною, а документи, які адвокати вважали за необхідне надати своїм клієнтам, передавались останнім лише після ознайомлення з ними судом. Заявники неодноразово заявляли клопотання про надання дозволу перебувати поза скляною кабіною, поряд з адвокатом задля забезпечення права на захист. Однак судом було відмовлено (п. 75–76) [503].

У свою чергу ЄСПЛ зазначив, що на національні суди покладається обов'язок забезпечити право обвинуваченого на ефективну участь у судовому засіданні та одержання професійної правової допомоги. У цій справі використання скляної кабіни не було виправдано ризиками для безпеки учасників судового засідання. Суд 1-ї інстанції не визнав впливу облаштування скляної кабіни на право заявників на захист і не вжив жодних заходів для компенсації обмежень. Ці обставини негативно вплинули на справедливість провадження в цілому. У зв'язку з цим, права заявників на ефективну участь у судовому розгляді та одержання професійної правової допомоги обмежені, що не було ані необхідним, ані пропорційним у демократичному суспільстві, а тому є порушенням статті 6 Конвенції (пп. 469–471) [503].

ЄСПЛ також висловився про вплив скляної перегородки на конфіденційне спілкування засудженого з адвокатом у справі «Удовенко проти України» (заява № 33040/08). На думку суду, відсутність у заявника в місцях позбавлення волі можливості обговорити питання щодо заяви в ЄСПЛ зі своїм захисником в умовах, що забезпечують конфіденційність, негативно вплинула на право заявника щодо подання цієї заяви, як і заборона на передання документів (матеріали могли передаватись адвокатом або

заявником тільки через слідчого) (п. 47) Як наслідок, ЄСПЛ констатував, що держава не дотрималась своїх зобов'язань за ст. 34 ЄКПЛ [535].

Натомість у національній судовій практиці спостерігається тенденція до відмов слідчими суддями у задоволенні клопотань про надання дозволу підозрюваному перебувати поруч із захисником поза межами скляної кабіни. Суд мотивує такі рішення тим, що особи підозрюються у вчиненні тяжких або особливо тяжких кримінальних правопорушень, а, отже, можуть становити загрозу присутнім у залі суду, до того ж, по всій території України введено правовий режим воєнного стану [308; 330; 367; 368; 388]. При цьому підозрюваним роз'яснюється право заявити клопотання про оголошення перерви в судовому засіданні для додаткового спілкування із захисником [368].

Судовій практиці також відомі випадки, коли конфіденційність спілкування між адвокатом і клієнтом забезпечувалась шляхом заборони ЗМІ розміщувати мікрофони або інші технічні пристрої аудіофіксації на робочому столі захисника, підозрюваного або обвинуваченого в залі судового засідання. У резонансній справі в м. Полтава під час одного із засідань захисник заявив усне клопотання, в якому просив суд заборонити ЗМІ закріплювати мікрофон на своєму столі. Адвокат пояснив це тим, що подібні дії порушують конфіденційність спілкування між ним та його клієнткою і є загрозою втручання ЗМІ у відомості, що становлять адвокатську таємницю. Суд задовольнив клопотання захисника⁸³ [126].

Не можливо оминати увагою також проблему конфіденційного спілкування захисника з клієнтом під час судового засідання, яке відбувається у дистанційному режимі (через відеоконференцзв'язок), якщо особи знаходяться не разом. У доктрині кримінального процесу вже розглянуто два способи подолання цієї проблеми: 1) забезпечити конфіденційність

⁸³ Оскільки клопотання було заявлено в усній формі і вирішувалось судом без виходу до нарадчої кімнати, це не було відображено у судовому рішенні.

спілкування захисника з клієнтом до судового засідання; 2) забезпечити конфіденційність спілкування захисника з клієнтом протягом усього судового засідання з використанням спеціальних платформ, які передбачають функції для обміну повідомленнями або інших форм комунікації. Другий спосіб видається науковцям більш процесуально вдалим з позиції практичного застосування. Це пояснюється тим, що судовий розгляд може вимагати скоординованої та оперативної реакції сторони захисту. Позитивним у цьому контексті є досвід Литви, де 18,5 % опитаних суддів підтвердили, що конфіденційність спілкування захисника з клієнтом може забезпечуватись шляхом їх включення до приватної віртуальної кімнати. З огляду на це, було зроблено висновок, що забезпечення права на захист у розрізі конфіденційного спілкування між захисником і клієнтом є технічно можливим, а відтак у суд не може відмовити у проведенні дистанційного судового розгляду з цих підстав [481, с. 185–186].

Натомість у судовій практиці сформувався діаметральний підхід [411; 451]. Наприклад, у справі № 142/1739/16-к, суд відмовив у задоволенні клопотання сторони захисту про проведення судових засідань у дистанційному режимі, посилаючись на те, що знаходження захисника та обвинуваченого у різних приміщеннях під час проведення судового засідання в режимі відеоконференції унеможливить їх відкрите та/або конфіденційне спілкування між собою, що неодмінно призведе до порушення права обвинуваченого на захист [411]. Авторка піддає критиці цей підхід, як такий, що не відповідає вимогам правозастосовної практики та підтримує пропозиції щодо застосування спеціальних платформ для комунікації під час дистанційного судового провадження, що потребує подальшого наукового осмислення.

Г) залучення адвоката до конфіденційного співробітництва. Спершу варто зазначити, що ця заборона не є абсолютною. Положення ч. 2 ст. 275 КПК України та п. 8 ч. 1 ст. 23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» допускають залучення адвоката до конфіденційного співробітництва за умови,

якщо останнє не буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру (ч. 2 ст. 275 КПК України) або не буде пов'язане чи не призведе до розкриття адвокатської таємниці (п. 8 ч. 1 ст. 23 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Тобто законодавець не забороняє залучати адвокатів до конфіденційного співробітництва, а встановлює умови, за яких це можливо. Однак й залучення адвоката до конфіденційного співробітництва, яке не буде пов'язане з розкриттям інформації професійного характеру, є спірним з позиції етики, оскільки входить в етичний конфлікт із функціональною парадигмою професії адвоката: погоджуючись на участь у таємній слідчій дії, яка передбачає дезінформацію іншої людини з метою її викриття, адвокат фактично виконує функцію обвинувачення, що не допускається.⁸⁴

Згідно з роз'ясненням РАУ «Щодо неприпустимості залучення адвоката до конфіденційної співпраці з органами досудового розслідування при наявній згоді клієнта», затвердженого Рішенням РАУ № 123 від 15 листопада 2019 року, «погодження адвоката на конфіденційне співробітництво під час оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій є порушенням Закону та відповідно може тягнути дисциплінарну відповідальність. Кожен адвокат зобов'язаний утримуватись від участі в конфіденційному співробітництві під час оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, оскільки таке співробітництво може призвести до розкриття адвокатської таємниці. Натомість у разі отримання пропозицій щодо здійснення незаконних дій, адвокати мають звертатись до правоохоронних органів та повідомляти ради адвокатів регіонів з метою захисту своїх прав та гарантій адвокатської діяльності» [475].

⁸⁴ Результати анкетування: 53 % опитаних респондентів зазначили, що адвокат може бути залученим до конфіденційного співробітництва, яке не буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру. (див. додаток В.2, пит. 13).

Водночас, зауважимо, що результати анкетування по цьому питанню відрізнялись за професійним критерієм. 75,6 % опитаних прокурорів, 69,5 % опитані суддів, 62, 8 % опитаних слідчих підтримали залучення адвоката до конфіденційного співробітництва, яке не буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру. У той час, як 76, 2 % адвокатів надали заперечну відповідь. Відповіді правників-науковців розділились у співвідношенні: 52 % – за, 48 % – проти. (див. додаток В.3, пит. 5).

Втім, незважаючи на Роз'яснення РАУ від 15 листопада 2019 року, на практиці все ще виникають спори про притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності за порушення ПАЕ через конфіденційне співробітництво з органами досудового розслідування [235].

Одним із останніх є Рішення ВКДКА № VI-003/2022 від 27 червня 2022 року. З обставин дисциплінарної справи вбачається, що адвокат надав добровільну згоду на конфіденційне співробітництво з органом досудового розслідування. Після чого передав неправомірну вигоду слідчому для керівника одного із відділів ГУНП в Харківській області [235].

Під час розгляду дисциплінарної скарги керівника одного із відділів ГУНП в Харківській області на дії адвоката, останній пояснив, що скаргу відносно нього подано з мотивів помсти, адже проти заявника відкрито кримінальне провадження за фактом одержання неправомірної вигоди. Адвокат повідомив, що від заявника неодноразово надходили пропозиції закрити кримінальне провадження за фактом, нібито, шахрайських дій в ході придбання квартири матір'ю адвоката (п. 22–23). У свою чергу відомості, які йому відомі, не підпадають під поняття «адвокатська таємниця». Він дізнався про них як син своєї матері, тим паче, що згода на висвітлення інформації надана матір'ю особисто як сину і як адвокату (п. 24–25). Як адвокат, брав участь лише у судовому засіданні при розгляді клопотання про зняття арешту зі спірної квартири, належної його матері. А під час конфіденційного співробітництва як син своєї матері, захищав права родини від посягань з боку злочинців (п. 29) [235].

Втім, ВКДКА залишила без змін рішення дисциплінарної палати КДКА Одеської області від 21.12.2021 року про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та застосування дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України [235].

Відповідне рішення мотивоване тим, що конфіденційне співробітництво адвоката з органами Державного бюро розслідувань суперечить принципу

незалежності адвокатури, принципам конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів, поваги до адвокатської професії, вимогам міжнародних документів, Присязі адвоката України, положенням ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилам адвокатської етики (п. 95) [235].

Недодержання етичних аспектів відносин адвоката з правоохоронними органами, оскільки воно пов'язане із посяганням на принципи здійснення адвокатської діяльності, є грубим порушенням правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України. Адвокат використав свої знання не для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта, та не з метою надання допомоги, а під прикриттям надання правової допомоги (п. 96–97)» [235]. Наразі Рішення ВКДКА № VI-003/2022 від 27 червня 2022 року оскаржується у судовому порядку [365].

Доречно зазначити, що у судовій практиці також сформувався одностайний підхід щодо недопустимості конфіденційного співробітництва адвоката з органами досудового розслідування [193; 196]. Суди оцінюють конфіденційне співробітництво як «використання адвокатом свідцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, з метою вчинення дій, не пов'язаних з професійною адвокатською діяльністю, зокрема систематичних провокацій у отриманні неправомірної вигоди, шляхом зловживання довірою та у спосіб розкриття адвокатської таємниці, а також сприяння діяльності правоохоронним органам у їхньому викритті» [193].

Водночас, постає питання як оцінювати результати НСРД, отримані із залученням адвоката-конфідента? Зауважимо, що розглядаючи скарги адвокатів на рішення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій про позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю, суд адміністративної юрисдикції фактично надає оцінку слідчим діям, які проводяться у рамках кримінального провадження. Тобто адвокат оскаржує рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності на стадії досудового розслідування, коли уповноваженим судом ще не ухвалено остаточного процесуального рішення.

У цьому контексті Велика Палата Верховного Суду у справі № 826/15154/17 від 02 лютого 2022 р. сформувала правовий висновок: «...з'ясування судом адміністративної юрисдикції законності проведення слідчих дій у кримінальному провадженні може призвести до передчасного вирішення питань, які підлягають розв'язанню судом під час розгляду кримінальної справи по суті. Така ситуація може негативно позначитись на перебігу і результатах кримінального провадження з точки зору виконання його основних завдань. Установлення правомірності / протиправності процесуальної дії в порядку адміністративного судочинства означатиме констатацію юридичного факту, який безпосередньо впливає на оцінку доказів, за межами встановленої кримінальним процесуальним законом процедури з порушенням закріпленої у ст. 22 КПК України засади змагальності. Адже наведений принцип вимагає надання іншим учасникам процесу можливості взяти участь у дослідженні доказів під час судового розгляду кримінального провадження, висловити свої позиції й аргументи щодо їх оцінки, які були б сприйняті судом і одержали відповідь при прийнятті рішення із цих питань (подібні за змістом висновки викладені у постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 лютого 2020 року у справі № 520/1820/19) (п. 75)» [189]. Тож, суди адміністративної юрисдикції не можуть надавати оцінку результатам НСРД, отриманим із залученням адвоката-конфідента. Результати НСРД можуть оцінюватись лише у рамках кримінального судочинства. При цьому питання допустимості або недопустимості таких доказів має вирішуватись з огляду на те, чи було порушено вимоги ст. 275 КПК України при залученні адвоката до конфіденційного співробітництва.

2.2.4. Забезпечення поваги до релігійних переконань під час здійснення кримінального процесуального доказування. Спочатку релігія, право та мораль становили єдину систему соціального регулювання: правила поведінки були водночас і релігійними законами, і моральними вимогами, і нормами права. Певною мірою цей стан досі зберігається у релігійних

правових системах. Натомість для більшості сучасних європейських держав характерне відокремлення права від релігії та пріоритетне становище першого в системі соціального регулювання [103, с. 33].

Україна не є виключенням. На конституційному рівні кожному гарантується право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35 Основного Закону). Водночас, релігійна свобода може бути обмежена в інтересах прав інших осіб, публічного порядку, моралі тощо [103, с. 34].

Одним із прикладів конкуренції між суспільними інтересами та індивідуальними правами людини (зокрема й правом на свободу світогляду і віросповідання) є кримінальна процесуальна діяльність. Як вже зазначалось дослідниками, сповідання певної релігії впливає на свідомість людини, її принципи та моральні якості, бере участь у процесі формування особистості, тому для багатьох людей виконання релігійних приписів є важливою частиною життя. Однак у кримінальній процесуальній діяльності права і свободи індивіда можуть зазнавати найбільшого рівня обмежень для досягнення суспільного інтересу [180, с. 445–446].

Спираючись на доктринальні положення та актуальні проблеми правозастосування, можна стверджувати, що етико-правові проблеми співвідношення права особи на свободу світогляду та віросповідання із завданнями кримінального провадження виникають під час: 1) проведення слідчих дій (відбирання біологічних зразків для експертизи; освідування; огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією); 2) обрання, зміни чи скасування запобіжного заходу та забезпечення слідчим суддею прав особи, яка тримається під вартою; 3) інших процесуальних питань (заявлення відводів з релігійних переконань, відкладення судового розгляду у зв'язку з проведенням релігійних свят або обрядів). Зупинимось на них детальніше.

1. Право на свободу світогляду і віросповідання під час проведення слідчих дій.

Відбирання біологічних зразків для експертизи в окремих випадках (відбирання зразків крові) тягне за собою порушення анатомічної цілісності

тканин організму, що неприйнятно для віросповідання ісламу⁸⁵ [546, с. 28, 29]. Прибічники цієї релігійної течії відмовляються добровільно надати зразки для проведення експертизи, посилаючись на порушення права на свободу віросповідання.⁸⁶ Це змушує сторону обвинувачення звертатися до суду із клопотаннями про отримання дозволу на проведення слідчої дії у примусовому порядку. У свою чергу практика розгляду судами вищевказаних клопотань не є однозначною:

а) в одних випадках суди задовольняють клопотання сторони обвинувачення про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків для проведення експертизи, не надаючи при цьому оцінки доводам сторони захисту щодо неможливості проведення слідчої дії у зв'язку з релігійними переконаннями учасника кримінального провадження [283; 376; 379; 430; 431];

б) судовій практиці також відомі випадки, коли слідчі судді, задовольняючи клопотання про примусове відбирання біологічних зразків, оцінювали доводи сторони захисту щодо неможливості проведення слідчої дії у зв'язку з релігійними переконаннями підозрюваного. Суди виходили з того, що право на свободу світогляду і віросповідання не є абсолютним та може бути обмеженим в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань (ст. 35 Конституції України) [394];

в) зустрічаються й випадки, коли суди відмовляли стороні обвинувачення у задоволенні клопотань про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків для проведення експертизи. Однак не у зв'язку з неможливістю проведення слідчої дії через релігійні переконання учасника

⁸⁵ Згідно приписів ісламу кров, яка проливається у тому числі в результаті удару, проколу нігтя або шкіри, нечиста (правила 93, 98). (Islamic Laws. London, 2023. P. 28, 29).

⁸⁶ Це підтверджується прикладами із судової практики, які описані при дослідженні підходів до застосування процесуального примусу під час відбирання біологічних зразків для експертизи.

кримінального провадження (хоча сам учасник апелював саме до цього), а з мотивів невідповідності заявлених клопотань вимогам КПК України [378];

г) трапляються й випадки, коли суди відмовляли стороні обвинувачення у задоволенні клопотань про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків для проведення експертизи, враховуючи й мотиви релігійних переконань (зокрема те, що підозрюваний є мусульманином і його віра не дозволяє надати біологічні зразки, про що просить слідчий) [442].

Отже, вирішуючи питання про надання дозволу на примусове відбирання біологічних зразків для проведення експертизи у осіб, які у зв'язку з релігійними переконаннями відмовилися від проведення слідчої дії у добровільному порядку, суди виходили здебільшого із завдань кримінального провадження, надаючи перевагу суспільним інтересам над індивідуальними правами людини (свободи світогляду і віросповідання).

Подібний підхід виправданий, оскільки відбирання зразків для експертизи, як слідча дія, є одним із способів збирання і перевірки доказів. Наділення суб'єктів релігійним імунітетом від участі у слідчих діях створило б нерівні умови для сторін у процесі доказування. Водночас, відсутність у КПК України обов'язку враховувати релігійні переконання при здійсненні кримінального процесуального доказування призводить до незахищеності конституційного права на свободу світогляду і віросповідання.

З огляду на вказане, вбачається за необхідне виокремити наступні орієнтири в цьому питанні. По-перше, сторони не повинні зловживати правом на заявлення клопотань про проведення слідчих дій, які потребують відбирання біологічних зразків.⁸⁷ Як і будь-яка слідча дія, відбирання зразків для експертизи має відповідати своїй меті та проводитись лише у випадку, якщо встановити обставини кримінального правопорушення в інший спосіб не вбачається можливим.

⁸⁷ Наприклад, спірним з позиції етики є заявлення клопотання про призначення повторної судово-медичної експертизи, проведення якої вимагає відповідно повторного відбирання біологічних зразків, оскільки сторонам завідомо відомо про позицію учасників провадження, особливості їх віросповідання та релігійні переконання.

По-друге, особи, уповноважені на відбирання біологічних зразків, мають ставитись з повагою до віросповідання учасників кримінального провадження. Важливим є встановлення психологічного контакту, створення атмосфери довіри для проведення слідчої дії у добровільному порядку без застосування процесуального примусу. У випадку відбирання біологічних зразків примусово, вибір методів і способів виконання процедури не повинен демонструвати зневажливого ставлення до релігійних переконань учасників кримінального провадження. Це слугуватиме гарантією забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання під час здійснення кримінального процесуального доказування [11, с. 350].

Освідування особи. Положення кримінального процесуального законодавства допускають проведення освідування з оголенням особи та фіксуванням наявності чи відсутності на її тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи інших технічних записів (ч. 2, 4 ст. 241 КПК України). Ці норми можуть суперечити віросповіданню прибічників ісламу, приписи якого забороняють оголення жінки у присутності сторонніх осіб, окрім її чоловіка⁸⁸ [552].

Спостерігається конкуренція релігійних приписів і норм права, яка, на наш погляд, має бути вирішена на користь останніх. Обґрунтування аналогічне застосуванню процесуального примусу при відбиранні біологічних зразків для експертизи. Надання підозрюваному, свідку чи потерпілому права відмовитися від освідування у зв'язку з релігійними переконаннями слугує ризиком зловживань учасників кримінального провадження, що може унеможливити подальше проведення досудового розслідування. До того ж, кримінальне процесуальне законодавство країн мусульманського світу є доволі прогресивним у питаннях визначення порядку проведення

⁸⁸ Йдеться про аврат або аурат – частина тіла, яку мусульмани повинні приховувати від сторонніх осіб. Для жінок авратом (ауратом) є будь-яка частина тіла, окрім обличчя та зап'ястя рук. До того ж, відповідно до приписів ісламу (правило 667): «Чоловік не повинен бачити статеві органи іншого чоловіка, а жінка – іншої жінки» (aMuslima. 2014, 3 June.).

вищевказаних слідчих дій. Наприклад, КПК Республіки Казахстан регламентує порядок примусового відбирання біологічних зразків для проведення експертизи (ч. 1 ст. 268 КПК Республіки Казахстан) та примусового освідування (ч. 2 ст. 223 КПК Республіки Казахстан). Аналогічний підхід застосовано також у законодавстві інших країн (ч. 3 ст. 175, ст. 191 КПК Киргизької Республіки; ч. 2 ст. 265 КПК Туркменістана; ст. 177 КПК Азербайджанської Республіки).

Аналогічно процедурі відбирання біологічних зразків, допустимість обмеження права на свободу світогляду і віросповідання при проведенні освідування має відповідати критеріям: 1) відповідність слідчої дії її меті; 2) необхідність виконання завдань кримінального провадження; 3) неможливість встановити обставини кримінального правопорушення у інший спосіб.

Вбачається, що задля встановлення гарантій забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання, ч. 3 ст. 223 КПК України необхідно доповнити абзацом у редакції: *«Під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій враховуються релігійні переконання учасників кримінального провадження, а також забезпечується повага до їх віросповідання.⁸⁹ Обмеження права особи на свободу світогляду і віросповідання допускається виключно з метою виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 цього Кодексу та у випадках, якщо встановити обставини вчинення кримінального правопорушення у інший спосіб не вбачається можливим»* [11, с. 351].

Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Відповідно до ч. 1 ст. 239 КПК України ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора, виконання

⁸⁹ Результати анкетування: 57,6 % опитаних респондентів погодились із тим, що релігійні переконання учасників кримінального провадження мають враховуватись при проведенні кримінальних процесуальних процедур. (див. додаток В.2, пит. 14).

Зауважимо, що результати анкетування по цьому питанню відрізнялись за професійним критерієм. 53,4 % опитаних слідчих, 47,9 % опитаних суддів, 43,3 % опитаних прокурорів проголосували проти врахування релігійних переконань при проведенні кримінальних процесуальних процедур. У той час як 72 % опитаних правників-науковців та 63,5 % опитаних адвокатів надали ствердну відповідь. (див. додаток В.3, пит. 6).

якої покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. Право на свободу світогляду і віросповідання при проведенні огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією є менш захищеним у порівнянні з відбиранням біологічних зразків для експертизи або освідуванням, які передбачають добровільний і примусовий порядок слідчої дії. Перед застосуванням процесуального примусу учасник кримінального провадження має змогу повідомити про неможливість участі у слідчій дії як такій, що суперечить його релігійним переконанням. Це є своєрідною реалізацією конституційного права на свободу світогляду і віросповідання.

Натомість при проведенні огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією, потерпілі (родичі ексгумованого) можуть бути не ознайомлені з відповідною постановою прокурора. Процесуальний порядок не передбачає врахування думки потерпілих. Це викликає неоднозначне ставлення громадян, які у більшості випадків категорично заперечують проти проведення слідчої дії, посиляючись на релігійні переконання.

Релігійні джерела не містять чіткої відповіді щодо ексгумації. Деякі індіанські племена вважають, що переміщення останків людини може порушити потойбічне життя. Рабини не часто схвалюють ексгумацію євреїв. Іслам не рекомендує розкривати, обробляти або повторно використовувати могили. Християни вірять, що тіло, яке турбують, не воскресне [543]. Ці погляди закорінилися на рівні світогляду окремих релігійних груп, хоча останнім часом спростовуються представниками духовенства [185; 478].

Публічне обговорення релігійно-етичних аспектів ексгумації актуалізувалося під час розслідування «смоленської катастрофи»⁹⁰ [464]. Польські єпископи допускають проведення слідчої дії, зазначаючи, що «єдиним моральним виправданням цього є неможливість встановити правду іншим шляхом». Усі дії повинні бути мотивовані виключно прагненням до

⁹⁰ 10 квітня 2010 року під Смоленськом розбився президентський літак Ту-154М, який прямував на урочистості з нагоди 70-річчя Катинської трагедії. На його борту перебували, зокрема, президент Лех Качинський з дружиною, члени парламенту, керівники всіх видів Збройних сил Польщі (BBC News. 2016, 24 черв.).

істини і справедливості [185]. Католицька церква (християнство) підтримує проведення ексгумації з метою розслідування кримінальних правопорушень [478].

У національній судовій практиці сформувався підхід врахування думки потерпілого щодо можливості ексгумації трупа. Це питання вирішується під час розгляду клопотання сторони захисту про призначення повторної судово-медичної експертизи [334; 406] або клопотання експерта про необхідність ексгумації трупа для проведення попередньо дорученого експертного дослідження [320; 449]. Потерпілі заперечували, мотивуючи тим, що: (а) ексгумація завдасть моральних страждань близьким особам [320]; (б) ексгумація є глумлінням над останками та пам'яттю близької особи [449]. Відмовляючи у задоволенні клопотань, суди виходили з того, що норми чинного КПК України хоч і не передбачають отримання згоди на ексгумацію трупа в учасників кримінального провадження чи родичів загиблого, українське законодавство містить норми про шанобливе ставлення як до самого тіла, так і до місця поховання людини (ст. 298 ЦК України). З огляду на це, заперечення потерпілих проти ексгумації трупів їх загиблих родичів унеможлиблює проведення слідчих дій [320; 449]. Варто зазначити, що у судовій практиці також наявні поодинокі випадки надання потерпілими згоди на проведення ексгумації трупа у результаті чого суди задовольняли вищевказані клопотання [417; 418]. Отже, при розгляді клопотань про призначення повторної судово-медичної експертизи з ексгумацією трупа, суди враховують релігійні переконання потерпілих.

Однак у випадку прийняття постанови прокурора про ексгумацію трупа у відповідності до ч. 1 ст. 239 КПК України право потерпілих на свободу світогляду і віросповідання залишається незахищеним. Це пояснюється тим, що: 1) позиція потерпілих щодо проведення ексгумації трупа може бути не врахована у зв'язку з відсутністю у КПК України норми, яка зобов'язує на це прокурора; 2) постанова прокурора про проведення ексгумації не підлягає оскарженню під час досудового розслідування у порядку, передбаченому

ст. 303 КПК України. Скарга може бути предметом розгляду лише під час підготовчого провадження у суді (ч. 2 ст. 303 КПК України), що втрачає актуальність для заявника, оскільки ексгумація вже буде проведена.

На вразливість прав потерпілих і неврахування релігійних переконань у питаннях проведення ексгумації трупів загиблих родичів наголошував також ЄСПЛ. Прикладом слугує рішення ЄСПЛ у справі «Сольська та Рибицька проти Польщі» (заяви № 30491/17 і 31083/17) від 20.12.2018. Заявниці вимагали визнати ексгумацію тіл їх чоловіків такою, що не виправдана метою кримінального провадження і не була необхідною у демократичному суспільстві, а також констатувати порушення ст. 8 ЄКПЛ (Право на повагу до приватного і сімейного життя). ЄСПЛ визнав, що ексгумація проведена незважаючи на заперечення заявниць, може розглядатися як вплив на сферу стосунків у такий спосіб, що розкриває втручання в право на повагу до приватного та сімейного життя (п. 100). ЄСПЛ також зауважив, що польське законодавство не передбачало механізму перевірки пропорційності обмежень відповідних прав за статтею 8 ЄКПЛ (Право на повагу до приватного і сімейного життя), які випливають із рішення прокурора. З огляду на це, заявники були позбавлені мінімального ступеня захисту на який вони мали право (п. 126). Державні органи повинні знайти належний баланс між вимогами ефективного розслідування відповідно до ст. 2 ЄКПЛ (Право на життя) та захистом права на повагу до приватного і сімейного життя сторін (п. 121) [529].

Варто зауважити, що кримінальне процесуальне законодавство зарубіжних країн по-різному регулює порядок проведення ексгумації. Порівняння здійснювалось за двома критеріями: а) суб'єкт прийняття рішення про проведення ексгумації; б) врахування думки потерпілих щодо ексгумації трупів близьких родичів:

а) суб'єкт прийняття рішення про проведення ексгумації. За кримінальним процесуальним законодавством зарубіжних країн рішення про проведення ексгумації оформлюється постановою суду (ст. 237 КПК

Азербайджанської Республіки; ч. 1 ст. 132 КПК Грузії; ч. 3 ст. 319 КПК Республіки Кіпр), постановою слідчого (ч. 1 ст. 219 КПК Республіки Вірменія; ч. 3 ст. 184 КПК Республіки Таджикистан), постановою прокурора (ч. 2 ст. 115 КПК Республіки Чехії);

б) врахування думки потерпілих щодо проведення ексгумації. Кримінальне процесуальне законодавство Грузії не передбачає врахування думки потерпілих щодо проведення ексгумації. Постанова про ексгумацію є обов'язковою для членів сім'ї та родичів загиблого, а також адміністрації місць захоронення (ч. 3 ст. 132 КПК Грузії). Аналогічний підхід застосовано і в кримінальному процесуальному законодавстві Республіки Казахстан (ч. 2 ст. 225 КПК Республіки Казахстан), Республіки Таджикистан (ч. 3 ст. 184 КПК Республіки Таджикистан), Туркменістан (ч. 3 ст. 264 КПК Туркменістана), Боснії та Герцеговини (ст. 237 КПК Боснії і Герцеговини), Республіки Чехії (ч. 2 ст. 115 КПК Республіки Чехії).

У свою чергу за кримінальним процесуальним законодавством Республіки Вірменії ексгумація не може бути проведена без згоди близьких родичів ексгумованого. Винятки: 1) у кримінальному провадженні наявні достатні підстави стверджувати, що хоча б один із близьких родичів ексгумованого причетний до вчинення кримінального правопорушення, яким заподіяно смерть; 2) неможливість з'ясувати обставини кримінального правопорушення у інший спосіб (ч. 5 ст. 219 КПК Республіки Вірменії).

Заслуговує на увагу також підхід, застосований законодавцем Киргизької Республіки. Думка потерпілих щодо проведення ексгумації має бути врахована слідчим під час прийняття постанови. У випадку не отримання згоди питання про призначення ексгумації вирішується у судовому порядку, де також враховується позиція потерпілих (ст. 177 КПК Киргизької Республіки). Тож, враховуючи зарубіжний досвід проведення ексгумації, наведемо декілька пропозицій щодо зміни національного законодавства у цій частині.

З метою забезпечення прав та законних інтересів потерпілих у питаннях проведення ексгумації трупів їх близьких родичів, ч. 1 ст. 239 КПК України (Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією) пропонуємо викласти у редакції: *«Рішення про проведення ексгумації оформлюється постановою прокурора, копія якої вручається потерпілому. Якщо потерпілий заперечує проти проведення слідчої дії, прокурор звертається до суду з клопотанням про надання дозволу на огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією.⁹¹ Клопотання розглядається у порядку, передбаченому статтею 163 цього Кодексу. Обов'язок доказування неможливості встановити обставини вчинення кримінального правопорушення у інший спосіб, окрім проведення ексгумації, покладається на прокурора»* [11, с. 351–353].

2. *Право на свободу світогляду і віросповідання та запобіжні заходи у кримінальному провадженні.*

Враховання релігійних переконань особи при обранні, зміні чи скасуванні запобіжного заходу. Релігійні переконання не включені до переліку обставин, що враховуються при обранні запобіжного заходу (ч. 1 ст. 178 КПК України). Однак суди, розглядаючи клопотання сторони обвинувачення про обрання запобіжного заходу, зважають на релігійні переконання підозрюваних [319], необхідність останніх відвідувати місця богослужіння з метою отримання духовної та психологічної допомоги [434; 435] тощо.

Натомість у судовій практиці відсутня однастайність щодо врахування релігійних переконань підозрюваного при зміні чи скасуванні запобіжного заходу. На підтвердження цього розглянемо два підходи.

Перший підхід. Суди задовольняють клопотання, виходячи із необхідності забезпечення права особи на свободу світогляду і віросповідання. Прикладом слугує Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 29 липня 2021 р., судова справа № 766/10348/21. Захисник підозрюваного

⁹¹ Результати анкетування: 87,3 % опитаних респондентів підтримали пропозицію щодо необхідності запровадження судового контролю при проведенні ексгумації, якщо родичі померлого не надають згоду на проведення цієї слідчої дії. (див. додаток В.2, пит. 15).

звернувся до суду з клопотанням про зміну запобіжного заходу у вигляді цілодобового домашнього арешту на особисте зобов'язання. Одним із аргументів було те, що підозрюваний є парафіянином релігійної організації, а тому постає необхідність відвідувати церкву в суботу і неділю в період ранкового та вечірнього богослужіння. У той час як запобіжний захід у вигляді цілодобового домашнього арешту фактично обмежує підозрюваного реалізовувати власні релігійні потреби. Суд задовольнив клопотання [443].

Ще одним із таких прикладів є ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 07 липня 2020 р., судова справа № 766/599/20 щодо клопотання прокурора про продовження строку тримання під вартою. Захисник просив змінити запобіжний захід для підозрюваного мусульманина із тримання під вартою на домашній арешт, бо в камері разом із вісьмома особами він не міг проводити щоденні ритуали (омивання і молитву наодинці). Це було враховано і суд відхилив клопотання прокурора про продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [180, с. 446].

Другий підхід. Суди відмовляють у задоволенні клопотань про зміну чи скасування запобіжного заходу та не враховують релігійні переконання підозрюваних. Наприклад, ухвалою Залізничного районного суду м. Львова від 05 липня 2021 р., судова справа № 462/4411/21 суд відмовив у задоволенні клопотання, зазначивши, що відсутність у камері тримання умов для проведення релігійного обряду не є підставою для скасування запобіжного заходу [348]. Більше того, ухвалою Зарічного районного суду м. Суми від 22 вересня 2015 р., судова справа № 591/5862/15-к суд відмовив, зазначивши, що проведення релігійних обрядів не є підставою для зміни запобіжного заходу на більш м'який, оскільки кримінальним процесуальним законодавством передбачено право підозрюваного на звернення до слідчого чи слідчого судді з клопотанням про надання дозволу на проходження релігійного обряду в конкретно визначену дату [349].

Відразу зауважимо, що судовій практиці відомі випадки надання підозрюваному, обвинуваченому, відносно яких застосовано запобіжний

захід, дозволу на участь у релігійних обрядах [311; 456]. При цьому суди посилались на положення законодавства (наприклад, ст. ст. 177, 331 КПК України), які не регулюють це питання. Фактично відбувалась зміна режиму запобіжного заходу із використанням етичної аргументації як основного обґрунтування судового рішення (про такі випадки вже згадувалось авторкою у п. 1.2 дисертації). Прикладом слугує ухвала Бродівського районного суду Львівської області від 06 серпня 2021 р., судова справа № 466/593/14-к. Захисник звернувся до суду із заявою та просив надати дозвіл підозрюваному, відносно якого обрано запобіжний захід у вигляді цілодобового домашнього арешту, залишати житло для відвідування церемонії реєстрації шлюбу та вінчання. Задовольняючи заяву, суд виходив із того, що укладення шлюбу за традиційними християнськими звичаями є важливою частиною сімейного життя кожного українця. Разом з цим, надання підозрюваному дозволу на тимчасове залишення житла для відвідування церемонії вінчання його єдиного сина у конкретно визначені дні, забезпечуватиме відповідний баланс між правом особи на повагу до сімейного життя, з однієї сторони, та необхідністю додержання процесуальних обов'язків, якими обмежено свободу особи, визначених судовим рішенням, з іншої [311].

Повертаючись до аналізу діаметрально протилежних підходів щодо врахування релігійних переконань під час зміни або скасування запобіжного заходу, зауважимо, що кожен із них не є прийнятним, адже кримінальне процесуальне законодавство потребує внесення змін у відповідній частині. Наведемо декілька аргументів на підтвердження цієї тези.

По-перше, будучи послідовною,⁹² авторка пропонує *внести зміни до ч. 1 ст. 178 КПК України, включивши до переліку обставин, що враховуються при застосуванні запобіжного заходу – релігійні переконання*. Це дозволить використовувати правову, а не етичну аргументацію як обґрунтування

⁹² Йдеться про те, що у попередньому блоці авторка пропонувала враховувати релігійні переконання учасників кримінального провадження під час проведення слідчих дій, доповнивши ч. 3 ст. 223 КПК України відповідними змінами.

процесуального рішення. Натомість релігійні переконання не можуть слугувати виключною підставою для зміни або скасування запобіжного заходу, оскільки це створює релігійний імунітет підозрюваного, обвинуваченого і суперечить виконанню завдань кримінального провадження.⁹³ Разом з цим, авторка звертає увагу на те, що право на свободу світогляду і віросповідання осіб, відносно яких застосовано запобіжний захід, мають гарантувати не тільки кримінальні процесуальні, а й кримінально-виконавчі механізми⁹⁴ [31].

По-друге, авторка пропонує унормувати процесуальний порядок надання дозволів на участь у релігійних обрядах, оскільки положення КПК України не відповідають потребам правозастосовної практики у цій частині. Етична аргументація використовується як основне обґрунтування судового рішення через відсутність відповідного правового забезпечення. З огляду на це, пропонується доповнити ч. 1 ст. 201 КПК України: *«підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник, має право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – до Вищого антикорупційного суду, клопотання про дозвіл на тимчасову (до 3-х календарних днів) зміну запобіжного заходу для участі у релігійних обрядах, окрім кримінальних проваджень щодо розслідування особливо тяжких кримінальних правопорушень»*.

Забезпечення слідчим суддею додержання права на свободу світогляду і віросповідання особи, яка тримається під вартою. Відповідно до ч. 1 ст. 206 КПК України кожен слідчий суддя суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться особа, що тримається під вартою, має право постановити

⁹³ Цю тезу обґрунтовано у першому блоці, відтак авторка не деталізує її.

⁹⁴ Така ідея вже висловлювалась О.О. Варченко у контексті забезпечення права на повагу до людської гідності осіб, які тримаються під вартою (Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні. Харків, 2021).

ухвалу, якою зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання її прав.

Судова практика знає випадки, коли особи, які перебувають під вартою, зверталися із заявами до слідчого судді відповідно до ч. 1 ст. 206 КПК України з підстав порушення права на свободу світогляду і віросповідання під час дії запобіжного заходу. Наприклад, незабезпечення їжею відповідно до релігійних переконань [386], заборона використовувати ціцит⁹⁵ та тфілін⁹⁶ [468; 278; 385], обов'язковість отримання дозволу на зустріч із представниками релігійних громад та проведення релігійних обрядів [345].

Розглядаючи заяви про додержання прав особи, яка тримається під вартою, суди виходили із необхідності забезпечення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та вимогами захисту основоположних прав конкретної особи. Наприклад, ухвалою Малиновського районного суду м. Одеси від 29 жовтня 2019 р., судова справа № 521/17932/19 заявнику відмовлено у використанні спеціальних засобів у зв'язку з тим, що ціцит містить мотузки, а тфілін ремені, які можуть становити небезпеку для інших осіб. Суд дійшов висновку, що у цьому випадку інтереси суспільства щодо забезпечення безпеки інших осіб, які тримаються із заявником під вартою та персоналу установи переважають над вимогами мирного захисту основоположних прав конкретної особи в частині мирного володіння майном фізичної або юридичної особи [385].

У свою чергу ухвалою Жовтневого районного суду м. Харкова від 22 січня 2019 р., судова справа № 639/7485/18 суд визнав порушення права на свободу світогляду і віросповідання та зобов'язав адміністрацію слідчого ізолятора у разі отримання звернень особи, яка тримається під вартою, щодо проведення на території установи релігійних обрядів та спілкування із

⁹⁵ Ціцит (у судовому рішенні), цицит – пучок ниток, який виконує певну ритуальну функцію (World Ort. Електронная еврейская энциклопедия. URL: <https://eleven.co.il/judaism/rites-and-customs/14631>).

⁹⁶ Тфілін – дві маленькі чорні коробочки, які містять релігійні написи. За допомогою протягнутих через ці коробочки шкіряних ремінців тфілін накладають і закріплюють на лівій руці та лобовій частині голови для виконання релігійного обряду (World Ort. Електронная еврейская энциклопедия. URL: <https://eleven.co.il/judaism/cult/14187>).

священнослужителями дотримуватися вимог закону, оскільки ці зустрічі проводяться без дозволу слідчого або суду [345].

Приклади із судової практики актуалізують пропозиції С.Л. Шаренко щодо впровадження інституту пенітенціарного судді [469], які авторка підтримує. Втім, з огляду на те, що кримінально-виконавчі механізми захисту прав осіб, відносно яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не є предметом нашого дослідження, авторка утримується від надання пропозицій щодо внесення змін до законодавства у цій частині.

3. Інші процесуальні питання.

Відводи. У судовій практиці доволі поширеним є заявлення відводу у зв'язку з релігійними переконаннями (підстава – обставини, що викликають обґрунтовані сумніви в неупередженості учасників кримінального провадження). Серед причин недовіри до суддів, присяжних, прокурорів та слідчих вказуються: належність учасника кримінального провадження до іншої православної конфесії (наприклад, Московського патріархату) [370; 389; 410]; надмірна зацікавленість суду у віросповіданні обвинуваченого, а також наявність у суду особистих релігійних переконань, які переважають над нормами права [454]; викладення в обвинувальному акті суб'єктивного погляду на віросповідання обвинуваченого, що свідчить про упередженість прокурора [323].

Відмовляючи у задоволенні вищевказаних заяв, суди виходили із того, що порядок вирішення питань відводу учасників кримінального провадження врегульовано параграфом 6 глави III КПК України. Наявність різних релігійних переконань в учасників кримінального провадження не є підставою для задоволення заяви про відвід, оскільки положення ст. ст. 75, 77–79 КПК України не передбачають таку обставину [412; 444]. Однак подібний підхід не застосовується у випадках заявлення присяжним про самовідвід. Незважаючи на те, що норми КПК України не визначають релігійні переконання як підставу для самовідводу, суди задовольняють ці заяви керуючись п. 3 ч. 2 ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (Голова суду також увільняє від

виконання обов'язків присяжного особу, яка через свої релігійні переконання вважає для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя) [229; 304; 405; 446].

Повертаючись до аналізу судових рішень, якими відмовлено у задоволенні заяви про відвід учасника кримінального провадження, також варто зазначити, що відмінність у віросповіданні не може безумовно вказувати на упередженість судді чи прокурора у кримінальному провадженні. Остання має підтверджуватися належними доказами, інакше суд оцінює доводи заявника як суб'єктивні судження [454].

ЄСПЛ наголошує на необхідності, при вирішенні національними судами заяв про відвід з підстав упередженості учасника кримінального провадження, виходити із суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. Суб'єктивний критерій вимагає враховувати особисті переконання та поведінку конкретного судді, об'єктивний критерій – встановити чи забезпечував сам суд достатні гарантії для того, щоб виключити будь-який обґрунтований сумнів у його безсторонності. Неупередженість суду презюмується допоки неспростована відповідними доказами (п. 104) [518].

Аналіз вітчизняної судової практики в цілому демонструє низьку «процесуальну» якість заяв про відвід учасників кримінального провадження. Заявники не надають доказів на підтвердження своїх доводів. Однак є поодинокі випадки задоволення заяв сторони захисту про відвід прокурора у зв'язку з наявністю обставин (пов'язаних із віросповіданням), які викликають сумніви у його неупередженості. Так, ухвалою Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 19 лютого 2019 р., судова справа № 537/616/19 суд задовольнив заяву сторони захисту про відвід прокурора. Обвинувачений у кримінальному провадженні хасид висловив недовіру до прокурора у зв'язку з релігійними переконаннями. Заявник обґрунтовував вимоги наявністю відкритого відносно прокурора кримінального провадження за ч. 2 ст. 365 КК України через дискримінацію хасидів за віросповіданням.

Суд надав оцінку цим доводам як таким, що викликають обґрунтований сумнів у неупередженості прокурора [377].

Отже, за нормами КПК України наявність відмінностей у релігійних переконаннях не є самостійною і виключною підставою для відводу учасника кримінального провадження, що уповноважує суд відмовляти у задоволенні цих заяв. Суд враховує релігійні переконання учасника кримінального провадження, вирішуючи питання про відвід, за умови якщо заявником надано докази на підтвердження обставин, у тому числі пов'язаних із віросповіданням, що викликають сумніви у неупередженості суб'єкта, якому заявлено відвід. Виняток становить вирішення питання про відвід присяжних, які на підставі п. 3 ч. 2 ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можуть бути увільнені від здійснення правосуддя у зв'язку з релігійними переконаннями шляхом подання заяви про самовідвід [5].

Відкладення судового розгляду у зв'язку з проведенням релігійних обрядів або свят. У кримінальному процесуальному законодавстві відсутнє положення, яке б надавало його учасникам право звертатися із клопотанням про відкладення судового засідання. Попри це подібні клопотання подаються як стороною захисту, так і обвинувачення. Серед причин неможливості взяти участь у засіданні: зайнятість у інших судових процесах, погіршення стану здоров'я, сімейні обставини, проведення релігійних обрядів або свят тощо.⁹⁷ Вирішуючи питання про відкладення судового розгляду, суд оцінює поважність причин неприбуття до судового засідання, а також враховує думку сторін, якщо присутність учасника кримінального провадження не є обов'язковою. Однак чи можна вважати проведення релігійних обрядів або свят поважною причиною для відкладення судового розгляду?

Досить ілюстративною для пошуку відповіді на це питання є ситуація, відображена в рішенні ЄСПЛ «Франческо Сесса проти Італії». Заявник, будучи

⁹⁷ Таке різноманіття причин зумовлено конструкцією п. 8 ч. 1 ст. 138 КПК України, яким серед поважних причин неприбуття особи на виклик визначено інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик.

адвокатом потерпілої, подав клопотання про відкладення судового засідання, під час якого мали б досліджуватися докази, у зв'язку з проведенням релігійного свята. Також було додано документ на підтвердження членства заявника у релігійній організації. Основні аргументи адвоката: 1) відвідуючи релігійне свято, особа реалізує, гарантоване ст. 9 ЄКПЛ, право на свободу думки, совісті, релігії; 2) відкладення судового засідання з поважних причин не порушує принцип розумності строків судового розгляду; 3) не порушуються також права інших учасників кримінального провадження, зокрема обвинувачених, оскільки питання, які мають розглядатися під час судового засідання не є невідкладними (не розглядається питання про обрання, продовження, зміну чи скасування запобіжного заходу); 4) клопотання про відкладення подано за чотири місяці до дати судового засідання з огляду на що суд має можливість переглянути робочий графік і призначити нову дату; 5) обов'язки, які виникнуть у працівників апарату суду внаслідок відкладення слухання (сповіщення усіх учасників процесу про нову дату судового засідання) будуть виправдані вагомістю реалізації права заявника на свободу думки, совісті й релігії. Національним судовим органом Італійської Республіки заявнику було відмовлено у задоволенні клопотання про відкладення судового засідання у зв'язку з проведенням релігійного свята, оскільки: 1) це не забороняє заявнику виконувати релігійні обов'язки або іншим чином реалізувати право, передбачене ст. 9 ЄКПЛ (Свобода думки, совісті і релігії); 2) кримінальне процесуальне законодавство не передбачає обов'язкової участі у судовому засіданні адвоката потерпілої, а тому неприбуття заявника не перешкоджає судовому розгляду; 3) заявнику було завчасно відомо про дату судового засідання, що надавало можливість потурбуватися про свою заміну, аби забезпечити виконання професійних обов'язків [493].

Рішенням у справі «Франческо Сесса проти Італії» від 24.09.2012 (заява 28790/08) ЄСПЛ визнав відсутність порушення ст. 9 ЄКПЛ (Свобода думки, совісті і релігії). По-перше, сторонами не оспорювалось, що заявник міг

здійснювати свої релігійні обов'язки. Останнім не доведено вчинення відносно нього тиску з метою зміни віросповідання або перешкоджання у виявленні релігійних переконань. По-друге, навіть припускаючи втручання у право заявника, гарантоване ст. 9 ЄКПЛ, воно є виправданим з причин захисту прав і свобод інших учасників кримінального провадження, зокрема на належне функціонування правосуддя, а також дотримання принципу розумності процесуальних строків. Національним судовим органом дотримано пропорційність між використаними засобами і метою, яка передбачалася (п. 38) [493].

Однак в Окремій думці судді Тулькнес, Попович і Келлер вбачають порушення ст. 9 ЄКПЛ (Свобода думки, совісті й релігії). По-перше, відмова у задоволенні клопотання про відкладення розгляду справи не відповідала положенням Кримінального процесуального кодексу Італійської Республіки, відповідно до якого адвокат потерпілих має право бути присутнім на судовому засіданні. У зв'язку з цим судові органи не можуть втручатися у реалізацію прав осіб на захист та стверджувати, що присутність адвоката не є обов'язковою (п. 6). По-друге, урядом Італійської Республіки не надано доказів, які б підтверджували, що державою вжито усіх заходів щодо недопущення порушення права заявника, гарантованого ст. 9 ЄКПЛ. По-третє, втручання у право заявника, гарантоване ст. 9 ЄКПЛ не було виправданим, виходячи з обставин справи [493].

У вітчизняній судовій практиці також наявні випадки, коли учасники кримінального провадження обґрунтовували неможливість взяти участь у судовому засіданні проведенням релігійних свят. Підозрюваний, відносно якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, звернувся до слідчого судді зі скаргою на підставі ст. 206 КПК України. Особа посилалася на порушення права на свободу світогляду і віросповідання, оскільки в день єврейського свята Суккот його було доставлено для проведення судового засідання. На думку підозрюваного, дії адміністрації установи (слідчого ізолятора) не відповідали релігійним вимогам, бо під час

свята віруючим заборонено виконувати будь-яку роботу, користуватися вогнем та автомобілем. Ухвалою Малиновського районного суду м. Одеси від 18 листопада 2019 року, судова справа № 521/17958/19 у задоволенні скарги заявника було відмовлено. Ухвалюючи рішення, суд виходив із необхідності забезпечення справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та індивідуальним правом особи на свободу світогляду та віросповідання [387].

Отже, проведення релігійних обрядів або свят не є поважною причиною для неприбуття учасника кримінального провадження для участі у судовому засіданні. Суди відмовляють у задоволенні клопотання про відкладення судового розгляду з цієї підстави, що також узгоджується із практикою ЄСПЛ.

2.3 Проблемні питання етики проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій

Авторка досліджує етико-правові проблеми проведення окремих СРД і НСРД у питаннях: 1) пред'явлення особи для впізнання за фотознімками; 2) залучення таємних агентів для отримання викривальних показань; 3) проведення СРД, які передбачають оголення людини.⁹⁸ Обрання цих питань для розгляду зумовлено декількома чинниками, зокрема: а) відсутність доктринального осмислення;⁹⁹ б) суперечливість або непослідовність судової практики; в) складнощі у правозастосуванні. Тож, розглянемо їх детальніше.

1. Етико-правові проблеми пред'явлення особи для впізнання за фотознімками. КПК України дозволяє пред'явлення особи для впізнання за фотознімками (ч. 6 ст. 228 КПК України). Одна із умов: зображення, які пред'являються, не повинні мати різких відмінностей за формою та іншими

⁹⁸ При цьому авторка робить застереження, що етико-правові проблеми проведення окремих СРД і НСРД не вичерпуються окресленими блоками питань, а включають також: межі застосування процесуального примусу під час збирання доказів, проблеми біоетики збирання та зберігання доказового матеріалу, забезпечення поваги до релігійних переконань під час здійснення кримінального процесуального доказування тощо. Вони розглянуті у інших підрозділах дисертаційного дослідження.

⁹⁹ Цей критерій застосовувався для вибірки першого і третього блоку.

особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення (ч. 7 ст. 228 КПК України) [132]. Наявність у нормі оціночного поняття автоматично відсилає до аналізу національної судової практики.

Втім, перш ніж перейти до визначення особливостей, що суттєво впливають на сприйняття зображення, варто почати із джерела походження фотознімків. З позиції етики і моралі, авторку цікавить допустимість використання стороною обвинувачення матеріалів, які було отримано у рамках іншого кримінального провадження (наприклад, під час проведення огляду місця події, інших СРД) або оприлюднено користувачами мережі «Інтернет» з необмеженим доступом (наприклад, фото фізичних осіб у соціальних мережах).

КПК України не унормовує процедуру формування бази фотознімків, які можуть використовуватись при пред'явленні для впізнання. У свою чергу відповідно до Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України від 10.09.2009 № 390 (далі – Інструкція) оперативно-пошукові колекції¹⁰⁰ формуються з об'єктів (їх копій, зображень) та (або) відомостей про них, вилучених або отриманих під час огляду місця події, проведення інших слідчих дій, оперативно-розшукових заходів тощо, а також отриманих під час криміналістичної реєстрації дактилокарт, фото- та відеозображень, записів голосів і мовлення осіб, ДНК-профілів [113].

Виходячи із положень Інструкції, зображення, які були отримані під час проведення СРД у рамках кримінальних проваджень, можуть використовуватись при пред'явленні для впізнання (п. 1.6.1). З одного боку, це пришвидшує роботу органів досудового розслідування у підборі фотознімків осіб, які за зовнішніми ознаками, мають бути схожими із особою, що підлягає

¹⁰⁰ Відповідно до п. 1.6.1. Оперативно-пошукові колекції призначені для отримання інформації про особу, яка причетна до вчинення злочину; ідентифікації особи, знаряддя злочину (транспортного засобу, зброї, обладнання тощо, які використовувалися під час учинення злочину); установлення спільної родової (групової) належності матеріалів та речовин; інших фактичних даних, які свідчать про вчинення злочинів конкретною особою; отримання іншої інформації щодо вчинених злочинів та запобігання їм.

впізнанню. З другого боку, зберігання у оперативно-пошукових колекціях фото людини з можливістю подальшого використання при пред'явленні для впізнання поза межами кримінального провадження викликає питання пропорційності втручання у право на повагу до приватного життя¹⁰¹ та обмеження принципу презумпції невинуватості [95, с. 31–32]. Це зумовлено зокрема тим, що положення Інструкції чітко не регламентують строки зберігання фотозображень та процесуальні механізми захисту приватної інформації.

Водночас, у правозастосовній практиці можуть виникнути випадки, коли оперативно-пошукові колекції криміналістичних обліків не містять зображень, які б відповідали вимогам ч. 7 ст. 228 КПК України. Як наслідок, для того щоб провести слідчу дію, сторона обвинувачення використовує «вільні» зображення (наприклад, фото з мережі «Інтернет»).

З одного боку, відмова від матеріалів оперативно-пошукових колекцій криміналістичних обліків і «вільних» зображень (тобто тих, які розміщені у відкритому доступі) унеможливить або істотно ускладнить пред'явлення для впізнання особи за фотознімками. З другого боку, використання таких зображень без згоди особи є сумнівним з позиції етики у розрізі дотримання поваги до людської гідності та поваги до приватного життя.¹⁰² На разі у практиці ЄСПЛ сформувався підхід: людина має право на захист свого іміджу, яке охоплює право заперечувати проти запису, збереження та відтворення зображення іншою особою. Імідж людини передбачає надання згоди щодо використання її зображення (п. 40) [521].

¹⁰¹ ЄСПЛ постановив, що зображення особи становить один з важливих атрибутів особистості, оскільки розкриває її унікальні риси і відрізняє від інших. Право на захист свого зображення є однією із суттєвих складових особистого розвитку. З огляду на це, фотографія охоплюється поняттям «приватне життя» і входить до обсягу ст. 8 Конвенції (Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. 2018. С. 31–32).

¹⁰² Результати анкетування: відповідаючи на питання «Чи суперечить використання фотознімків для пред'явлення для впізнання без згоди особи, яка на фотознімку зображена, її праву на повагу до приватного і сімейного життя (зокрема у ситуаціях, коли фотознімки взято із відкритих інтернет-джерел або із інших кримінальних проваджень)?» 78, 3 % опитаних респондентів надали заперечну відповідь. (див. додаток В.3, пит. 8).

Цікавими для наукового осмислення є випадки, коли сторона обвинувачення пред'являє фото публічних осіб (акторів, політиків, спортсменів), які можуть бути відомими особі, що впізнає, а відтак може суттєво впливати на сприйняття зображення¹⁰³ [262]. Наприклад, у справі № 522/10901/19 прокурор звернувся до суду з клопотанням про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Обґрунтовував протоколами пред'явлення для впізнання особи за фотознімками, відповідно до яких потерпілий і свідок впізнали особу під номером 1, тобто підозрюваного, і вказали, що саме цього чоловіка бачили при виході із ліфта. Втім, слідчий суддя, розглядаючи клопотання, оцінив ці протоколи як недопустимі та неналежні докази. Підставою стало те, що фотознімки мали різкі відмінності між собою та суттєво вплинули на сприйняття зображення. Слідчим пред'явлені фотознімки закордонних акторів¹⁰⁴ [414]. Отже, проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками публічної особи, яка задалегідь відома свідку або потерпілому, свідчить про істотне порушення вимог ч. 2 ст. 228 КПК України, оскільки ці особливості істотно впливають на сприйняття зображення [40; 50; 353].

Цікавою для наукового осмислення також є справа № 756/16332/15-к, у якій захисник посилався на те, що протокол пред'явлення особи для впізнання за фотознімками є недопустимим доказом, оскільки останні здобуті з порушенням вимог КПК України. Фотокопії зображень людей не відповідають поняттю фотознімка, походження цих зображень невідоме, анкетні дані осіб не встановлено, перевірити законність їх набуття з наявних матеріалів кримінального провадження неможливо [207].

¹⁰³ Одним із прикладів є справа про масові заворушення 2 травня 2014 року в Одесі. Суд визнав недопустимими докази, зібрані стороною обвинувачення і ухвалив виправдувальний вирок. Зокрема, було визнано недопустимим протокол пред'явлення особи для впізнання за фотознімками. Підставою стало те, що для впізнання, крім фото обвинувачених, додавались фото відомих голлівудських акторів і футболіста Девіда Бекхема, що на думку суду, зроблено навмисно аби свідку було легше «впізнати» обвинуваченого (Уніан. 2017, 18 сент.).

¹⁰⁴ Зокрема, фото 2 – Джей Айзенберг, фото 3 – Джейсон Пристли, фото 4 – Александр Нифонг.

Втім, Верховний Суд у постанові від 10 вересня 2021 р., судова справа № 756/16332/15-к оцінив ці доводи як безпідставні, оскільки КПК України не встановлено процесуального порядку отримання фотознімків та способу їх виготовлення, а також інших вимог до них, аніж ті, що передбачені у ч. 7 ст. 228 КПК України, враховуючи і спосіб їх виготовлення. Положеннями цієї статті не встановлено вимог до особи, яка здійснює слідчу дію щодо обґрунтування походження фотознімків, пред'явлених для впізнання. КПК України не містить також вимог про внесення до протоколу пред'явлення особи для впізнання за фотознімками відомостей про всіх зображених на фотознімках осіб, зокрема їх анкетних даних. Приписи ст. 228 КПК України не вимагають підтверджувати доказами ідентифікуючі ознаки кожної особи, відображеної на фотознімках [207]. Аналогічних висновків дійшов ВС у постанові ВС від 08 лютого 2023 р., судова справа № 201/2609/20 [210].

Авторка вважає такий підхід сумнівним як з позиції етики, так і права, оскільки відсутність нормативних вимог до фотознімків, які використовуються під час пред'явлення для впізнання розширює дискреційні повноваження органу досудового розслідування і може порушувати цивільні немайнові права фізичних осіб (які не обов'язково є учасниками кримінального провадження), зокрема право на недоторканість ділової репутації і право на особисте життя та його таємницю.¹⁰⁵

Слідчий та прокурор фактично наділяються правом використовувати будь-який фотознімок, у тому числі фото фізичних осіб, які розміщено в акаунтах соціальних мереж. При цьому ідентифікація особи не здійснюється. Людина, фотознімок якої пред'являвся для впізнання, може навіть не дізнатися про свою «участь» у слідчій дії (у зв'язку з недопустимістю розголошення відомостей досудового розслідування).

Водночас, необхідність отримання згоди людини на використання її фотознімку для пред'явлення для впізнання суттєво ускладнить роботу

¹⁰⁵ До того ж, фотографічні твори (фотознімки) належать до об'єктів авторського права (п. 1 ч. 1 ст. 433 ЦК України), яке виникає у автора в момент його створення (ч. 1 ст. 437 ЦК України).

правоохоронних органів та по суті блокуватиме проведення досудового розслідування. Натомість альтернативним рішенням поставленої проблеми може стати застосування стороною обвинувачення штучного інтелекту для генерування фотографій-статистів. Йдеться про програмне забезпечення для створення зображень, у тому числі зображень людей, яких не існує в дійсності (наприклад, Artbreeder, Deep Dream Generator, Dall-E 2, RunwayML, Hotpot.ai [259])¹⁰⁶ [19; 93; 184]. При цьому, на наше переконання, такий підхід не викликатиме проблем в контексті забезпечення допустимості доказів, за умови, що дотримуватиметься вимога про відсутність різких відмінностей між особами, зображеними на фото. Водночас, це зніме питання про порушення етики при використанні фотографій без згоди осіб, на них зображених.

Підсумовуючи результати дослідження за цим блоком, зауважимо, що наявність публічного інтересу не виправдовує такий ступінь втручання в індивідуальні права людини, враховуючи також те, що пред'явлення особи для впізнання за фотознімками може проводитися за необхідності. З огляду на це, слід унормувати вимоги до фотознімків, які можуть використовуватись при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень: 1) фотознімок підлягає обов'язковій ідентифікації з особою, яка на ньому зображена, з наступним відтворенням цих даних у протоколі СРД; 2) фотознімок може використовуватись лише за наявності письмової згоди особи, яка на ньому зображена; 3) особа, яка погоджується на використання фотознімку з її зображенням повідомляється про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування (таємниця досудового розслідування поширюється на усі кримінальні провадження, у яких буде використано фотознімок для проведення СРД); 4) для пред'явлення для впізнання можуть використовуватись зображення людей, яких не існує в дійсності, згенеровані із допомогою програмного забезпечення. При цьому

¹⁰⁶ Зауважимо, що питання застосування штучного інтелекту у сфері кримінальної юстиції вже досліджувались у науці кримінального процесу такими вченими, як І.Л. Беспалько, М.І. Демура, Д.І. Клепка, О.В. Плахотнік та ін.

мають дотримуватись загальні вимоги щодо відсутності різких відмінностей між фото.

2. *Етико-правові проблеми залучення таємних агентів для отримання викривальних показань.* КПК України унормовує використання конфіденційного співробітництва при проведенні НСРД (ч. 1 ст. 275 КПК України). З позиції етики, питання є цікавим для наукового осмислення оскільки НСРД супроводжується: 1) втручанням у приватне спілкування людини без її відома; 2) дезінформацією.

Таємні агенти – «залегеновані» особи, які розсекречуються вже після проведення слідчої дії, інакше це суперечило б правовій природі НСРД і було б позбавлене сенсу. У свою чергу, людина, відносно якої здійснюється аудіо-відеоконтроль особи, не підозрюючи мети конфідента, вступає з ним у довірливі відносини. Повідомляє інформацію, яка потім може бути використана проти неї як обвинувальний доказ у суді.

Це викликає етико-правову дилему. З одного боку, проведення аудіоконктролю особи із залученням конфідента необхідне для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження і здійснення досудового розслідування тяжких і особливо тяжких кримінальних правопорушень.

З другого боку, тактичні прийоми проведення аудіо, відеоконтролю особи із залученням таємних агентів можуть мати неетичний характер (коли йдеться про обман, дезінформацію або інші види психологічних маніпуляцій) і викликати процесуальні питання співвідношення з свободою від самовикриття (ст. 18 КПК України). Про це також згадував Кубарєв М.В., зазначивши, що закріплення у КПК України НСРД, які передбачають пряму дезінформацію осіб, щодо яких вони здійснюються, ставить потребу переосмислення етичних вимог до тактичних прийомів проведення слідчих дій в цілому [134].

Для того, щоб розв'язати окреслену етико-правову дилему і віднайти баланс публічного і приватного інтересу у кримінальному провадженні,

авторка досліджує співвідношення прихованих технік розслідування із правом не свідчити проти себе. В основу аналізу закладено критерій особи таємного агенту: (а) працівники органів правопорядку; (б) інші особи.

Працівники органів правопорядку, як таємні агенти. Почнемо з ситуації, коли органи досудового розслідування намагаються отримати викривальні показання від особи, дезінформуючи її щодо процесуального порядку проведення слідчої дії [97]. Г.Р. Крет зазначала, що слідчо-судовій практиці відомі випадки, коли сторона обвинувачення шляхом обману підміняє аудіоконтроль (спілкування) допитом [130]. Відбувається фіксація з використанням технічних засобів аудіозапису розмови учасника слідчої дії, який перебуває під контролем співробітників правоохоронних органів, з такими співробітниками. У свою чергу особа, будучи переконаною у позапроцесуальному спілкуванні, повідомляє органам досудового розслідування інформацію (фактично надає показання), які можуть бути використані проти неї як обвинувальний доказ. Втім, суди оцінюють такі приховані техніки досудового розслідування як порушення вимог кримінального процесуального закону, що призводить до визнання недопустимими доказів, отриманих у результаті проведення НСРД [130; 116, с. 113].¹⁰⁷

НСРД – аудіоконтроль особи є таємною слідчою дією. У той час, як допит належить до гласних СРД, процесуальний порядок проведення якого покладає на сторону обвинувачення обов'язок роз'яснення учасникам їх конституційних прав, у тому числі не свідчити проти себе (ст. 63 КУ). Отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від надання показань та не відповідати на запитання,

¹⁰⁷ Зауважимо, що О.В. Капліна у науковій статті «Проблеми безпосереднього дослідження судом результатів невербальних та змішаних слідчих (розшукових) дій» (Проблеми законності. 2020. Вип. 151. С. 113) також зазначала про неприпустимість підміни СРД. Вчена описувала ситуацію підміни допиту особи, яка повинна дати показання перед судом для безпосереднього сприйняття наданих нею відомостей, дослідженням протоколу СРД, якщо під час її проведення особою були надані певні відомості, що мають значення для кримінального провадження.

визнається істотним порушенням прав і основоположних свобод людини, що тягне за собою недопустимість доказів (п. 4 ч. 2 ст. 87 КПК України).

Наприклад, у справі № 396/658/19 сторона захисту заявила клопотання про визнання недопустимим протоколу про результати аудіо-, та відеоконтролю за особою та аудіо диску, який є додатком до протоколу. Адвокат обґрунтовував тим, що розмова між співробітником поліції та підозрюваним, яка відбулась у райвідділі не може бути розцінена як НСРД. Задовольняючи клопотання сторони захисту, суд зазначив, що спілкування в умовах відділу поліції з працівником поліції не було приватним, оскільки підозрюваний перебував під контролем органу досудового розслідування та розумів, що фактично надавав показання, а тому дане спілкування не можна визнати НСРД у вигляді аудіо, відеоконтролю особи. Такий вид спілкування розцінюється судом як допит особи, проведений за відсутності захисника, участь якого у справах даної категорії є обов'язковою [380].

У іншій справі № 758/6794/18 Вищий антикорупційний суд, керуючись принципом «*iura novit curia*», тобто «суд знає закони» також оцінив зустріч і зміст розмови між керівником першого підрозділу детективів головного підрозділу детективів НАБУ України (підозрюваний) і детективом НАБУ України як допит. Відтак, останній мав би бути проведений із забезпеченням підозрюваному гарантій, передбачених ст. 18 (свобода від самовикриття) [37]. Аналогічних висновків дійшли суди у інших справах [41–43; 62].

Такого ж підходу дотримується і Верховний Суд [199; 204; 208]. Наприклад, у справі № 750/5822/18 за змістом протоколу за результатами проведення аудіо-, відеоконтролю особи та стенограми до нього слідча дія проводилася за участю слідчого, а бесіда, яка відбувалась у приміщенні поліції, складалася з послідовних запитань та відповідей. При цьому, підозрюваному не було роз'яснено його права і він не був забезпечений захисником. Таким чином, орган досудового розслідування порушив право особи не свідчити проти себе [208].

Отже, працівники органів досудового розслідування та оперативних підрозділів не можуть виступати таємними агентами для отримання викривальних показань при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень, коли їх процесуальний статус вже відомий учасникам кримінального провадження. Це призводить до підміни процесуального порядку аудіо-, відеоконтролю особи її допитом, оскільки виключає: (а) приватний характер спілкування; (б) добровільність передачі інформації. Використання слідчим або прокурором прямого обману при збиранні доказового матеріалу порушує право особи на свободу від самовикриття і тягне за собою недопустимість зібраних доказів.

Інші особи як таємні агенти. Практиці відомі випадки залучення співкамерників (якщо особа перебуває у місцях обмеження чи позбавлення волі) або «наближених» осіб (наприклад, друзів чи колег), як таємних агентів для отримання викривальних показань.¹⁰⁸ При цьому, на відміну від першої ситуації (коли таємними агентами виступали працівники органів правопорядку), серед судів немає одностайного підходу у питанні співвідношення залучення інших осіб як конфідентів із свободою від самовикриття. Зокрема, у судовій практиці зустрічаються дві полярні позиції: 1) викривальні показання, отримані під час розмови з співкамерником порушують право не свідчити проти себе [36; 39; 52; 66]; 2) викривальні показання, отримані під час розмови з співкамерником не порушують право не свідчити проти себе [339; 364].

Наприклад, у справі № 296/3216/20 захисник зазначав про недопустимість протоколу проведення аудіо-, відеоконтролю особи, який сторона обвинувачення збиралась використати як обвинувальний доказ. Причиною стало те, що обвинувачена, яка утримувалась в ізоляторі тимчасового тримання, під час спілкування з іншою особою підтвердила факт

¹⁰⁸ Посилання на судові рішення буде наведено далі при аналізі судових справ. Термін «показання» тут використовується умовно і позначає вербальну інформацію, яку надає особа під час проведення щодо неї НСРД із використанням конфідента.

заподіяння потерпілому ножового поранення. Суд першої інстанції визнав протокол проведення НСРД недопустимим доказом, оскільки здійснення аудіоконтролю особи, яка перебуває в ізоляторі тимчасового тримання, вказує на її фактичний допит під виглядом проведення НСРД [52].

Водночас, апеляційний суд не погодився з висновком суду 1-ї інстанції, зазначивши, що спілкування між особами мало приватний характер, а передача інформації відбулась добровільно. Відсутні будь-які дані про застосування до особи обману при проведенні НСРД, щоб давало підстави вважати, що було порушено її право на свободу від самовикриття. Зі змісту протоколу проведення НСРД вбачається, що обвинувачена за власною ініціативою у довільній формі розповідала співкамерниці про обставини події, які мали значення для кримінального провадження. До того ж, на момент поміщення до Ізолятора тимчасового тримання особі роз'яснювалось її право не свідчити проти себе, що підтверджується протоколом затримання [339].

Діаметрально протилежні підходи національних судів до питання допустимості викривальних показань, отриманих під час розмови підозрюваного, обвинуваченого зі співкамерником нашоствують авторку на пошук відповіді у практиці ЄСПЛ.

Аналізуючи правову природу і водночас етичне наповнення принципу свободи від самовикриття, ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово зазначав: право на мовчання передбачає, що вина особи має бути доведена без використання доказів, отриманих за допомогою методів примусу, гноблення або всупереч волі обвинуваченого [484; 488].

Водночас, у справі «Аллан проти Сполученого Королівства» (заява № 48539/99) ЄСПЛ визнав, що така свобода фактично підривається, коли людина вирішила зберігати мовчання під час допиту, а органи влади, залучаючи таємних агентів (інформаторів), намагаються виманити показання викривального характеру з подальшим використанням їх як доказів у суді (п. 50) [484]. Вирішуючи чи відповідало залучення таємних агентів (інформаторів) вимогам справедливості судового розгляду, ЄСПЛ у справі

«Аллан проти Сполученого Королівства» (заява № 48539/99) визначив критерії¹⁰⁹ [488; 496]

1) процесуальний статус особи проти волі якої отримано викривальні показання. Суд враховує чи перебуває людина під вартою, оскільки це вказує на її уразливий стан і відсутність добровільності при повідомленні інформації. Навіть без застосування фізичної сили, у камері може бути створена атмосфера психологічного тиску (наприклад, залякування), внаслідок чого особа буде вимушена «піти на контакт»;

2) характер взаємовідносин особи з інформатором (чи сформувались відносини довіри, орієнтуючись знову ж таки на ознаку добровільності);

3) ступінь втручання держави (чи відбувся б обмін інформацією без ініціативи слідчого або прокурора);

4) релевантність спілкування процедурі проведення допиту. Зізнання має бути спонтанним або невимушеним, тобто таким, що зроблено заявником добровільно, а не викликано наполегливими питаннями інформатора (п. 51–52) [484].

У справі «Аллан проти Сполученого Королівства» (заява № 48539/99) інформатором виступив поліцейський, розміщений у камері заявника, який відмовився від участі у допиті. Метою залучення таємного агента було отримати інформацію про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення. Для виконання поставленого завдання, попередньо підготовлений, інформатор встановив із заявником відносини довіри, а після застосував психологічний тиск, використавши уразливий стан особи, взятої під варту. Така поведінка виключає добровільність розкриття інформації. ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення ст. 6 ЄКПЛ. Використання під час кримінального процесуального доказування викривальних показань заявника, які було отримано проти його волі, порушило право особи на мовчання і

¹⁰⁹ Ці критерії повторювались у рішеннях ЄСПЛ у справах «Биков проти Російської Федерації» (заява № 4378/02), «Хеглас проти Чехії» (заява № 5935/02).

зробило процедуру судового розгляду в цілому несправедливою (п. 52–53) [484].

Водночас, протилежних висновків дійшов ЄСПЛ у справах «Биков проти Росії» (заява № 4378/02) та «Хеглас проти Чеської Республіки» (заява № 5935/02), вказавши на відсутність порушень ст. 6 Конвенції у частині дотримання справедливого судового розгляду, включаючи спосіб отримання доказів [488; 496]. Наприклад, у справі «Биков проти Росії» (заява № 4378/02) заявник знаходився у власному будинку і добровільно спілкувався з особою, яка виступала інформатором. При цьому, вони перебували у відносинах службового підпорядкування. Таємний агент був підлеглим заявника. Це вказує на невимушеність і спонтанність бесіди з боку останнього. Не зафіксовано застосування психологічного тиску або інших видів примусу. До того ж, аудіозапис розмови не був єдиним і вирішальним обвинувальним доказом, а досліджувався у сукупності з іншими матеріалами кримінального провадження, що стало підставою для ухвалення обвинувального вироку суду (п. 102–105) [488].

Провівши аналіз національної судової практики і практики ЄСПЛ, авторка піддає критиці підхід, відповідно до якого викривальні показання, отримані під час розмови з співкамерником суперечать принципу свободи від самовикриття [36; 39; 52; 66]. Якщо розглядати будь-який факт залучення конфідента для проведення НСРД як порушення права не свідчити проти себе, то це унеможливить проведення слідчих дій (яким характерна ознака таємності) і здійснення кримінального процесуального доказування загалом.

Етико-правова дилема, яка виникає при залученні таємних агентів для отримання викривальних показань має бути вирішена на користь публічних інтересів з урахуванням наступного: 1) забороняється залучати працівників органу досудового розслідування (процесуальний статус яких відомий підозрюваному або обвинуваченому) як таємних агентів для отримання викривальних показань; 2) допускається залучення інших осіб (наприклад, співкамерників, друзів або колег) як таємних агентів; 3) спілкування між

особою, щодо якої проводиться НСРД, і конфідентом (таємним агентом) – приватне, а передача інформації добровільна (тобто дії конфідента не повинні мати ознак провокаційного характеру),¹¹⁰ інакше це порушує право на свободу від самовикриття. Пропозиції не суперечать практиці ЄСПЛ, здатні забезпечити баланс публічного і приватного інтересів у кримінальному провадженні та відповідають меті кримінального процесуального доказування.

3. Етико-правові проблеми проведення і фіксації СРД, які передбачають оголення людини (на прикладі особистого обшуку). Перед тим як почати викладення результатів дослідження, варто нагадати, що особистий обшук не є окремою слідчою розшуковою дією у розумінні глави 20 КПК України, а поглинається обшуком житла чи іншого володіння особи або затриманням [203; 469, с. 267–270].¹¹¹ При цьому особистий обшук становить втручання в приватну сферу учасників кримінального провадження, враховуючи також те, що процесуальний порядок його проведення чітко не унормований КПК України.

Системне тлумачення норм кримінального процесуального закону дозволяє визначити окремі положення проведення особистого обшуку, які є спірними з позиції етики:¹¹² 1) оголення особи з метою перевірки переховування нею при собі предметів або документів, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України);¹¹³ 2) застосування технічних засобів фіксування та обов'язкова участь не менше двох понять (ч.

¹¹⁰ Етико-правові проблеми провокації при здійсненні кримінального процесуального доказування досліджувались авторкою у пп. 2.2.2 «Провокація кримінального правопорушення».

¹¹¹ Хоча у науці кримінального процесу є пропозиції визнати особистий обшук окремою СРД і передбачити можливість її проведення на підставі ухвали слідчого судді. С.Л. Шаренко у своєму дисертаційному дослідженні (Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні. Харків, 2021. С. 267–270) пояснює це ситуацією, коли є достатні підстави вважати, що особа має при собі вилучені з цивільного обороту речовини чи предмети, які зберегли сліди кримінального правопорушення, а підстави для її затримання можуть виникнути тільки після проведення особистого обшуку. При цьому не йдеться про обшук житла чи іншого володіння особи, як самостійну СРД, яка могла б поглинути проведення особистого обшуку.

¹¹² Деякі з цих положень характерні також для проведення освідування.

¹¹³ Попри те, що у ч. 5 ст. 236 КПК України відсутня пряма вказівка, що під час особистого обшуку допускається оголення людини, це впливає з мети його проведення і знайшло відображення у практиці ЄСПЛ. Конкретні рішення будуть розглянуті у межах цього блоку питань.

7 ст. 223 КПК України);¹¹⁴ 3) необмежене коло обшукуваних осіб (ч. 5 ст. 236 КПК України).¹¹⁵

Оголення людини під час проведення особистого обшуку. У слідчій практиці може виникнути ситуація, коли мета обшуку житла чи іншого володіння особи не досягнута у зв'язку з тим, що людина (наприклад, власник майна) переховує при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження¹¹⁶ [121; 144; 165]. За таких обставин, проведення особистого обшуку, поєднаного із роздяганням або оголенням людини, обумовлюється необхідністю виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України. Водночас, права людини під час застосування цих процедур стають все більш вразливими. Роздягання або оголення перед сторонніми, навіть однієї статі, може викликати у особи відчуття приниження людської гідності. Варто враховувати й те, що на законодавчому рівні не визначено межі проведення особистого обшуку.

Отже, наявний дисбаланс приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні, що знову ж таки викликає етико-правову дилему: виконання завдань кримінального провадження або забезпечення поваги до людської гідності під час збирання доказового матеріалу.

У практиці ЄСПЛ сформувався підхід: обшуки, поєднані із роздяганням або оголенням особи, хоч і можуть бути необхідними для дотримання безпеки у кримінально-виконавчих установах або запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, втім, їх проведення має бути виправданим. Це означає, що мета особистого обшуку не може ототожнюватись з приниженням людської гідності [494, п. 38; 502, п. 185; 536, п. 117; 541, п. 110].

¹¹⁴ Для освідування – безперервний відеозапис, якщо не залучаються двоє понятих (ч. 7 ст. 223 КПК України).

¹¹⁵ Використання у ч. 5 ст. 236 КПК України словосполучення «може бути проведено обшук осіб, які перебувають в житлі чи іншому володінні» вказує на те, що законодавець не обмежив коло осіб відносно яких може бути проведено особистий обшук в рамках обшуку житла чи іншого володіння особи тільки учасниками кримінального провадження.

¹¹⁶ Найбільш висвітленими є випадки переховування особами наркотичних засобів у спідній білизні під час перетину державного кордону або відвідування родичів у місцях позбавлення волі.

Надаючи оцінку пов'язаності процедур проведення особистого обшуку із необхідністю дотримання безпеки у кримінально-виконавчих установах чи запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень, ЄСПЛ у справі «Юлін проти Естонії» (заяви № 16563/08, № 40841/08, 8192/10, №18656/10) виходив з критеріїв: 1) місце проведення особистого обшуку (публічно [510; 517]¹¹⁷ або у спеціально-відведеному приміщенні [502; 536]); 2) суб'єкти проведення особистого обшуку, а також їх кількість (особи однієї статі із обшукуваним¹¹⁸ [502] або особи протилежної статі із обшукуваним [517; 536]); 3) схильність обшукуваного до порушення режиму відбування покарання або вчинення нових кримінальних правопорушень (зберігання у камері заборонених предметів, конфлікти з адміністрацією установи, схильність до самокаліцтва [502] або «мирна» поведінка [499]).

Наприклад, у справі «Валасінас проти Литви» (заява 44558/98) заявник скаржився, що в результаті проведення відносно нього особистого обшуку було порушено ст. 3 Конвенції у частині, що забороняє поводження, яке принижує людську гідність. На його думку, метою обшуку було не дотримання заходів безпеки у кримінально-виконавчих установах після проведення особистих побачень засуджених із родичами, а бажання чоловіків-офіцерів висміяти заявника перед їх колегою жінкою [536].

Після повернення заявника з особистого побачення, на якому він отримав додаткову їжу від родичів, варта піддала його особистому обшуку. Погрожуючи застосуванням дисциплінарного стягнення, заявника змусили роздягнутися повністю. Це відбувалося у присутності офіцера жіночої статі, яка мовчки палила і спостерігала за перевіркою. У той час як офіцери-чоловіки, без гігієнічних рукавичок, оглянули тіло заявника, включаючи його

¹¹⁷ У справі «О.Р. і Л.Р. проти Республіки Молдова» (заява № 24129/11) обшук заявниць хоч і проводився в одному з кабінетів відділку поліції, проте двері до приміщення не зачинялись. Особистий обшук жінок, поєднаний із роздяганням, могли бачити інші затримані або поліцейські, у тому числі іншої статі.

¹¹⁸ У справі «Юлін проти Естонії» (заяви № 16563/08, 40841/08, 8192/10 і 18656/10) ЄСПЛ дійшов висновків, що присутність кількох осіб під час проведення особистого обшуку може посилювати дискомфорт обшукуваного, який він зазнає у зв'язку з інтенсивним втручанням в інтимну сферу. Це також може викликати у особи відчуття, що над нею глузують, навіть за відсутності такого наміру в осіб, які проводять обшук (п. 192).

статеві органи. Не помивши руки, почали передивлятися пакет із їжею, торкаючись продуктів харчування. Також заявнику було наказано присісти, щоб перевірити чи не приховав він щось у собі (п. 26). ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення ст. 3 ЄКПЛ, оскільки таке поведження принижувало людську гідність заявника (п. 117) [536].

Ще одним прикладом, коли метою особистого обшуку, поєднаного із роздяганням було намагання принизити людську гідність слугує справа «О.Р. і Л.Р. проти Республіки Молдова» (заява 50901/99). Заявниці скаржились на те, що вони були незаконно затримані після їх участі у акціях протесту проти обрання нового Президента Республіки Молдова. У відділку поліції жінок змусили роздягнутися перед офіцерами чоловічої статі і присідати. Ця процедура супроводжувалась застосуванням фізичної сили і неетичних висловлювань, погроз службовців на адресу заявниць¹¹⁹ [517]. Національні суди визнали дії поліцейських поведженням, яке принижувало людську гідність заявниць. Погодившись із порушенням ст. 3 ЄКПЛ у матеріальному аспекті, ЄСПЛ зазначив, що також мало місце порушення Конвенції і у процесуальному аспекті. Спосіб, у який національні органи розглядали скарги проти поліцейських, що призвів до їх фактичної безкарності, є несумісним із заборонаю жорстокого та такого, що принижує людську гідність поведження з боку поліції (п. 83) [517].

Отже, ЄСПЛ визнає допустимим особистий обшук, поєднаний із роздяганням або оголенням людини, якщо його проведення не має на меті приниження людської гідності (тобто порушення ст. 3 Конвенції), а спрямоване на забезпечення безпеки у кримінально-виконавчих установах або запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень. Водночас, поза увагою залишаються етичні аспекти визначення суб'єктного складу учасників слідчої дії, зокрема участі медичного працівника або лікаря при проведенні особистого обшуку.

¹¹⁹ Наприклад, нанесення ударів потилицею об стінку. Неетичні висловлювання: «Я вдарю ще раз, щоб ти приєдналася до своєї бабусі в могилі» (п. 32).

КПК України не передбачає обов'язкової участі лікаря при проведенні особистого обшуку, який передбачає обстеження фізіологічних порожнин тіла людини. Втім, як з позиції етики, так і з позиції дотримання медико-санітарних умов (оскільки такі процедури можуть викликати у особи болісні відчуття, фізіологічні травми, інфікування тощо), вбачається, що такого роду маніпуляції мають проводитися виключно медичним працівником із дотриманням санітарно-гігієнічних умов.¹²⁰ Подібна позиція вже висловлювалась у дисертаційному дослідженні А.О. Нечваль [171, с. 108] та науково-методичних рекомендаціях до процесуального порядку проведення СРД [230, с. 58]. Проаналізувавши кримінальні провадження, А.О. Нечваль визначила, що під час обшуку в житлі й іншому володінні особи органи досудового розслідування залучали судово-медичних експертів або лікарів у 17,5% випадках [171, с. 165].

Участь лікаря при проведенні СРД, які становлять втручання у приватний соматичний простір людини¹²¹ [31] (наприклад, особистий обшук, освідування, відібрання біологічних зразків для експертизи), виступає запобіжником дисбалансу публічного і приватного інтересу у кримінальному провадженні, а тому має бути обов'язковою.

Фіксація особистого обшуку, що супроводжується оголенням. Оскільки особистий обшук не є самостійною слідчою дією, а проводиться в рамках інших процесуальних дій [203], зокрема обшуку житла або іншого володіння, на нього поширюються вимоги КПК України щодо безперервного застосування технічних засобів фіксування відповідної СРД. Водночас, положення ч. 7 ст. 223 КПК України можуть не узгоджуватись з такими етичними категоріями як честь і гідність (наприклад, коли йдеться про

¹²⁰ Результати анкетування: відповідаючи на питання «Чи необхідно залучати медичного працівника до проведення особистого обшуку, якщо під час такого обшуку виникає необхідність обстеження фізіологічних порожнин тіла людини?», 89,2% опитаних респондентів надали ствердну відповідь (див. додаток В.2, пит. 3).

¹²¹ Конструкція «приватний соматичний простір» використовувалась у дисертації О.О. Варченко «Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні» (Харків, 2021).

відеофіксацію особистого обшуку, що супроводжується оголенням обшукуваного).

Відмітимо, що в рамках проведеного нами опитування фахівців у галузі кримінальної юстиції це питання викликало чи не найбільш бурхливе обговорення. Серед запропонованих нами варіантів відповідей позиції розподілились таким чином: варіант «відеофіксація призупиняється і оголення особи на відео не фіксується» набрав 50, 8 % голосів респондентів, варіант «безперервна відеофіксація обшуку продовжується і оголення особи також фіксується на відео» – набрав 33, 8 % голосів респондентів. Водночас, близько 17,4 % опитаних обрали варіант «інше» і виклали власне бачення ситуації (яке в переважній більшості випадків зводилось до пропозицій щодо коректної організації відеофіксації цієї слідчої дії, щоб це не принижувало людську гідність¹²²).¹²³

Вбачається, що відеофіксація обшуку все ж має бути безперервною, оскільки це імперативна вимога КПК України, яка не передбачає жодних винятків. До того ж у безперервній відеофіксації значною мірою зацікавлений і сам обшукуваний, оскільки це надає гарантії від фальсифікації доказів. Однак етика проведення слідчої дії у цьому контексті теж не може ігноруватися. Відповідно, безперервна відеофіксація має здійснюватися з урахуванням засади забезпечення честі та гідності людини. У цьому ключі, на наш погляд, можна провести певну аналогію із положенням, яке регламентує відеофіксацію освідчування, що передбачає оголення людини. Так, законом встановлено, що при освідчуванні за необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідчуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи застосування інших технічних засобів.

¹²² Зокрема, висловлювались пропозиції: «обробити плівку – розмити те, що не можна демонструвати», «фіксувати на відео лише за наявності згоди особи», «на відео закрити фільтром оголені місця», «відеофіксація має здійснюватися під ракурсом, за яким не будуть в кадрі оголені статеві органи та інші частини тіла, які за звичаєм вільно не демонструють» і т.ін.

¹²³ Див. додаток В.2, пит. 6.

Зображення, демонстрація яких може розглядатися як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду (ч. 3 ст. 241 КПК). Показово, що серед пропозицій, які вказували респонденти, схожа позиція теж була озвучена. Зокрема, одна із відповідей звучала так: «відеофіксація здійснюється безперервно, відеозаписи зберігаються в опечатаному вигляді та надаються суду, який досліджує їх у закритому судовому засіданні. У випадку відсутності інформації, яка може мати доказове значення, відеозаписи підлягають знищенню на стадії досудового розслідування».¹²⁴ Однак на наш погляд, у контексті безперервної відеофіксації обшуку житла чи іншого володіння такий підхід не може бути сприйнятий у чистому (незмінному) вигляді. Річ у тім, що відеофіксація особистого обшуку, під час якого відбулось оголення людини, є лише фрагментом відеофіксації усього обшуку житла або іншого володіння. Відтак, задля обмеження доступу учасників провадження до одного із фрагментів відео, необхідно буде обмежувати доступ до усього відео. Це позбавить учасників провадження можливості ознайомитися й з іншими фрагментами обшуку житла та іншого володіння, що у свою чергу значно ускладнить підготовку до відстоювання своєї позиції. Аналогічні проблеми виникатимуть й в ситуації, коли необхідно бути приймати рішення про знищення відео з оголенням особи як такого, що не містить доказової інформації (доведеться знищувати увесь файл, який включає відеофіксацію й багатьох інших моментів обшуку житла та іншого володіння). Така логіка міркувань підводить до думки, що відео із особистим обшуком має зберігатися в окремому файлі. У цьому ключі привертають увагу деякі із отриманих під час опитування варіантів відповіді, а саме: «можливе додаткове проведення відеофіксації на іншій пристрій, не порушуючи безперервності «основного» відеозапису, за умови проведення такого додаткового запису в окремій кімнаті та особою тієї ж статі»; «оголення особи фіксується на окремому

¹²⁴ Див. додаток В.2, пит. 6.

матеріальному носії інформації, що є окремим додатком до протоколу обшуку».¹²⁵ Такий варіант вирішення ситуації видається нам найбільш процесуально вдалим. Роздільна відеофіксація забезпечить: (а) дотримання вимоги, встановленої КПК України, щодо безперервного відеозапису (на ньому буде зафіксовано: прийняття рішення про особистий обшук; окремий пристрій для відеофіксації; видалення учасників особистого обшуку в окреме приміщення, де особистий обшук буде зафіксовано на окремий пристрій) та (б) процесуальні інтереси усіх учасників кримінального провадження (надать можливість застосувати заходи захисту інформації (опечатування та надання лише суду) виключно до відеозапису особистого обшуку, а загальний відеозапис обшуку житла або іншого володіння залишити відкритим для ознайомлення учасників кримінального провадження).

Ще одним питанням, яке є досить дискусійним як з позиції етики, так і з позиції права є питання про те, як діяти у ситуаціях, коли під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести особистий обшук, який передбачає оголення обшукуваного, однак учасники слідчо-оперативної групи та/або поняті є особами протилежної статі. За результатами опитування позиції розділились таким чином:

– 25, 1 % респондентів обрали відповідь: призупинити проведення слідчої дії та замінити учасників слідчо-оперативної групи і/або понять на осіб однієї статі з особою, яку обшуковують, після чого продовжити проведення слідчої дії;

– 49, 2 % респондентів обрали відповідь: призупинити проведення слідчої дії та ввести до складу слідчо-оперативної групи і/або понять додаткових осіб однієї статі з особою, яку обшуковують, після чого продовжити проведення слідчої дії;

– 19,4 % респондентів обрали відповідь: зміна складу учасників слідчо-оперативної групи та/або складу понять в ході проведення слідчої дії є

¹²⁵ Див. додаток В.2, пит. 6.

неможливою, відтак в описаних умовах законна можливість проведення особистого обшуку відсутня;

– 6,3 % респондентів обрала відповідь: інше.¹²⁶

Показово, що досить значну кількість прихильників (19,4 %) мав варіант відповіді «зміна складу учасників слідчо-оперативної групи та/або складу понятих в ході проведення слідчої дії є неможливою, відтак в описаних умовах законна можливість проведення особистого обшуку відсутня». При цьому даний варіант відповіді підкріплювався уточненнями від респондентів на кшталт «уникненню такої ситуації сприяє належна підготовка до такої слідчої дії, у тому числі щодо вибору понятих та слідчого».¹²⁷ Безперечно, не можна не погодитися із тим, що при підготовці до обшуку сторона обвинувачення має передбачити обставини, які можуть перешкоджати проведенню СРД і заздалегідь планувати склад учасників слідчо-оперативної групи і/або понятих. Наприклад, забезпечити присутність осіб обох статей для кожного процесуального статусу (слідчих, оперативних працівників, понятих).

Водночас, на наше переконання, ситуація все ж не є безвихідною, оскільки може бути вирішена шляхом корегування складу учасників слідчої дії (що власне демонструють і результати опитування). Однак варто звернути увагу, що між варіантами «замінити учасників слідчо-оперативної групи і/або понятих» і «ввести до складу слідчо-оперативної групи і/або понятих додаткових осіб» переважна більшість респондентів обрали другий варіант. На наш погляд, такий підхід є правильним. Річ у тім, що заміна учасників слідчо-оперативної групи і/або понятих посеред проведення слідчої дії призведе до «розриву» у сприйнятті ходу проведення слідчої дії її учасниками. Натомість введення до складу слідчо-оперативної групи і/або понятих додаткових осіб

¹²⁶ Див. додаток В.2, пит. 7. Водночас, зауважимо, що результати анкетування по цьому питанню відрізнялись за професійним критерієм, що відслідковувалось у динаміці. Наприклад, 40,6 % опитаних адвокатів відповіли, що зміна складу учасників слідчо-оперативної групи є неможливою, відтак в описаних умовах законна можливість проведення особистого обшуку відсутня. Натомість відсоток опитаних суддів, прокурорів, слідчих не перевищував 15 % за цим варіантом відповіді. (див. додаток В.3, пит. 3).

¹²⁷ Див. додаток В.2, пит. 7.

забезпечить повноту сприйняття ходу слідчої дії її учасниками (зокрема, «первинні» учасники слідчої дії зможуть зафіксувати і в подальшому підтвердити як причини, так і факт появи «додаткових» учасників слідчої дії). Окрім цього увесь процес слідчої дії (включаючи й зміни в складі учасників) має здійснюватися під безперервну відеофіксацію. Вбачається, що такий підхід, з одного боку, надасть можливість запобігти втраті доказового матеріалу, а з іншого – не завдасть шкоди правам та законним інтересам, а навпаки гарантуватиме їх дотримання в контексті забезпечення честі та гідності особи й етичності проведення слідчої дії.

Підсумовуючи результати дослідження за цим блоком питань та враховуючи напрацьовані ЄСПЛ критерії пов'язаності процедури і мети особистого обшуку, авторка надає етико-правові рекомендації для його проведення у кримінальному процесі України:

1) підстави вважати, що особа може переховувати при собі речі або документи, які є необхідними для кримінального провадження, що обумовлює проведення особистого обшуку, мають бути реальними (тобто впливати із поведінки такої особи) і підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі;

2) забороняється проведення особистого обшуку, поєднаного із роздяганням або оголенням особи у громадських місцях, тобто публічно. Місцем проведення слід обирати приміщення закритого типу без можливості доступу (у тому числі візуального) сторонніх осіб;

3) забороняється не тільки проведення особистого обшуку, поєднаного із роздяганням або оголенням людини, особами протилежної статі, а й присутність цих осіб під час здійснення кримінальної процесуальної процедури;

4) слід мінімізувати кількість осіб, які можуть бути присутніми під час проведення особистого обшуку, поєднаного із роздяганням або оголенням особи. Відсутня необхідність участі усіх осіб, які входять до складу слідчо-оперативної групи, навіть якщо вони є однієї статі з особою, яку обшуковують;

5) якщо під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення, має здійснюватися безперервно, але роздільна відеофіксація: відеофіксація обшуку житла та іншого володіння не має перериватися, однак відеофіксація особистого обшуку має здійснюватися в окремій кімнаті на окремий відеофіксуючий пристрій з подальшим записом інформації на окремому матеріальному носії (який зберігається в опечатаному вигляді і може надаватися лише суду під час судового розгляду). Відеозапис особистого обшуку, в рамках якого здійснювалось оголення особи, що не має доказового значення у кримінальному провадженні підлягає знищенню;

б) при підготовці до обшуку сторона обвинувачення повинна передбачити обставини, які можуть перешкоджати проведенню СРД і заздалегідь планувати склад учасників слідчо-оперативної групи і/або понять, які мають бути представлені особами обох статей відповідно до процесуального статусу (слідчого, оперативного працівника, понятого);

7) ситуація, коли під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести особистий обшук, який передбачає оголення, однак учасники слідчо-оперативної групи та/або поняті є особами протилежної статі демонструє недоліки у плануванні слідчої дії. Однак задля недопущення втрати доказового матеріалу, виходом із цієї ситуації може бути введення до складу слідчо-оперативної групи і/або понять додаткових осіб однієї статі з особою, яку обшуковують, із фіксуванням усього процесу слідчої дії (включаючи й зміни в складі учасників) безперервною відеофіксацією.

2.4. Етика судового розгляду

Авторка розглядає етико-правові проблеми судового розгляду у питаннях: 1) свобода вираження поглядів та поширення інформації про судовий розгляд; 2) взаємодія учасників кримінального провадження під час судового засідання; 3) інститут відводу як форма процесуального протесту; 4) процесуальні документи, які розглядає суд. Обрання цих питань для

розгляду зумовлено декількома чинниками, зокрема: а) дискусійність у науці кримінального процесу; б) суперечливість та непослідовність судової практики. Тож, розглянемо їх детальніше.

1. Свобода вираження поглядів та поширення інформації про судовий розгляд. Сторони кримінального провадження (переважно захисник, представник) схильні публічно (інтерв'ю для ЗМІ або дописи у соціальних мережах) коментувати перебіг судового розгляду і ухвалені за його результатами, судові рішення. Це характерно для справ, які викликають суспільний інтерес¹²⁸ [107].

Втім, судді оцінюють таку діяльність як тиск і загрозу формування в суспільстві негативної громадської думки щодо роботи органів судової влади в цілому¹²⁹ [29]. Судовій практиці відомі випадки, коли адвокати публікують у соціальних мережах дописи, в яких надають оцінку роботі конкретного судді¹³⁰ [436]. До того ж, ці публікації можуть містити образливі слова, адресовані служителям Феміди або іншим учасникам кримінального провадження, що підриває авторитет правосуддя [396; 436].

Проблему загострює також те, що до коментування цих дописів долучається невизначене коло осіб, яке надає оцінку обставинам справи у моральній, а не юридичній площині. Як приклад, такі висловлювання можуть порушити принцип презумпції невинуватості, містити образливу лексику або погрози сторонам чи іншим учасникам кримінального провадження, що безумовно є неприйнятним з позиції етики¹³¹ [220].

¹²⁸ Наприклад, адвокати публічно коментували перебіг судового розгляду об'єднаного кримінального провадження щодо завдання збитків ДП НАЕК «Енергоатом» та ДП «Схід ГЗК».

¹²⁹ Наприклад, звернення суддів ВАКС до ВРП та Генерального прокурора щодо втручання у діяльність суддів учасниками справи про завдання збитків ДП НАЕК «Енергоатом» та ДП «Схід ГЗК».

¹³⁰ З тексту судового рішення у справі № 515/1919/19: «Заголовки до постів «Непокаране зло зростає і цьому сприяє правосуддя та суддівська система», «Кривосуддя по Татарбунарські», «Татарбунарський суддя – адвокат лісових розбійників». У постах зазначалось, що суддя шукає лазівки, щоб захистити не державні інтереси, а навпаки – «не образити» порушника» (Ухвала Татарбунарського районного суду Одеської області від 19 грудня 2019 р.).

¹³¹ На разі, Законом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» встановлено адміністративну відповідальність лише за булінг (цькування) учасника освітнього процесу (ст. 173-4 КУпАП). Цькування у мережі Інтернет дорослих осіб (т.з. кібербулінг) не тягне за собою адміністративної або кримінальної відповідальності. Один із способів захисту порушеного права – звернення до суду з позовною заявою про спростування відомостей, які принижують честь і гідність особи.

Повертаючись до питання публічного обговорення судового розгляду адвокатом, варто зазначити, що ПАЕ не забороняють розміщувати або коментувати інформацію у соціальних мережах (ч. 1 ст. 57 ПАЕ). Відповідну позицію висловила також РАУ у рішенні № 99 від 15 жовтня 2020 року¹³² [179]. При цьому поведінка адвоката у мережі Інтернет має відповідати принципам чесності, стриманості та гідності. Це означає, що зміст коментарів не повинен порушувати положень чинного законодавства (ч. 2 ст. 59 ПАЕ), а форми спілкування не повинні містити правовий нігілізм, будь-який вид агресії, ворожнечі і нетерпимості. Адвокат зобов'язаний вести себе шанобливо і не допускати образливої поведінки (ч. 3 ст. 59 ПАЕ). Рішенням РАУ № 159 від 01 червня 2013 року також було визнано неприпустимим використання нецензурної лексики в соціальних мережах [218].

Практикою ЄСПЛ напрацьовано критерії, які визначають, що слід розуміти під образливою поведінкою. ЄСПЛ підкреслює, що суди так само, як й інші державні органи, не захищені від критики та контролю. Сторони мають право коментувати здійснення правосуддя з метою захисту своїх прав, однак висловлювання не повинні виходити за певні межі. Потрібно чітко розрізняти критику та образу. Якщо єдиною метою будь-якої форми вираження є образа або посягання на гідність суду чи його членів, застосування належної санкції не буде становити порушення ст. 10 ЄКПЛ (Право на свободу вираження поглядів) [507, п. 33; 513, п.88].

У пошуках справедливого балансу між захистом авторитету судової влади та правом на свободу вираження поглядів, ЄСПЛ оцінює: 1) чи обмежуються зауваження учасника кримінального провадження залогом суду [486, п. 80] або поширені у ЗМІ [489, п. 54; 516, п. 52]; 2) чи повторювались зауваження поза залогом суду [513, п. 93; 514, п. 137];

¹³² Законодавство не містить жодних заборон для адвокатів надавати публічні коментарі щодо відкритих судових засідань, порядку їх організації та ведення, позицій інших учасників провадження, власної правової позиції з метою захисту прав та інтересів своїх клієнтів. Тим більше, законодавство не передбачає жодних переваг чи пріоритетного порядку у наданні коментарів ЗМІ, через соціальні мережі щодо судових проваджень, які є відкритими і публічними.

3) характер зауважень, тобто емоційність, використання непристойної, принизливої або саркастичної лексики [513, п. 90]; 4) наявність значного суспільного інтересу щодо перебігу судового розгляду [514]; 5) співрозмірність застосованого стягнення до висловлювань заявників [486; 513].

Наприклад, у справі «Моріс проти Франції» (заява 29369/10) [514], незважаючи на те, що заявник, будучи адвокатом, під час інтерв'ю журналісту місцевої газети, висловився: «слідчий суддя продемонстрував поведінку, яка повністю суперечила принципам неупередженості та справедливості», Суд визнав порушення відносно нього ст. 10 Конвенції. ЄСПЛ оцінив такі зауваження як критику з питань функціонування судової системи, що є допустимою для адвоката з метою привернення уваги громадськості до потенційних проблем судової влади. При цьому Суд врахував наявність значного суспільного інтересу щодо перебігу судового розгляду справи, в якій заявник виступав адвокатом, а також не співрозмірність застосованого стягнення до висловлювань заявника (притягнення до кримінальної відповідальності і призначення покарання у вигляді штрафу) [461].

Варто також зупинитись на аналізі справи «Багіров проти Азербайджану» (заяви 81024/12; 28198/15). Відносно заявника було відкрито дисциплінарне провадження за заявою судді місцевого суду. Підставою стало те, що заявник, будучи адвокатом, зробив зауваження щодо судової системи та судді, який розглядав кримінальне провадження за обвинуваченням його клієнта¹³³ [486]. Рішенням органу адвокатського самоврядування до заявника застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю¹³⁴ [486].

¹³³ Зауваження заявника з тексту судового рішення у справі «Багіров проти Азербайджану» (заяви № 81024/12 і 28198/15): «Яка держава, такий і суд... Якби в Азербайджані було правосуддя, суддя Р.Х. не ухвалював би несправедливих і фрагментарних рішень. І взагалі, така людина не була б суддею...» (п.25).

¹³⁴ До заявника застосовано найбільш суворий вид стягнення, оскільки він вже притягався до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики. Представляючи інтереси матері одного із загиблих затриманих, заявник запропонував організувати акцію протесту проти жорстокості місцевої поліції під назвою «затриманим потрібен не адвокат, а палиця». Це прозвучало відкрито на засіданні робочої групи адвокатів, а після опубліковано однією із місцевих газет (п. 11). Як наслідок, заявника

Оцінюючи чи мало місце порушення ст. 10 ЄКПЛ відносно заявника, ЄСПЛ виходив з наступного. Висловлювання адвоката є не лише загальною критикою функціонування судової системи. Зауваження, які звинувачують суддю в недостатній професійності, свідчать про відсутність поваги до суду та можуть бути образливими (п. 79). Втім, заявник (адвокат) висловив зауваження у судовому засіданні під час проведення судового розгляду відносно його клієнта. Ці висловлювання не поширювались у ЗМІ та не повторювались заявником поза межами судової зали (п. 80). У зв'язку з цим, ЄСПЛ дійшов висновку, що дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю, застосоване відносно заявника, було непропорційним законній меті, яку переслідували, а тому мало місце порушення ст. 10 ЄКПЛ (п.п. 84–85) [486].

Отже, адвокат не може бути притягнутим до дисциплінарної або будь-яких інших видів відповідальності за публічне обговорення судового розгляду справи, у якій він бере участь. Винятком можуть бути висловлювання, єдиною метою яких є образа суду або судової системи в цілому. У той час як висловлювання-критика допускається з метою захисту прав та законних інтересів клієнта шляхом привернення уваги громадськості до проблем функціонування судової влади.

Втім, дещо інша ситуація постає у випадках публічного обговорення судового процесу іншими учасниками кримінального провадження. Наприклад, судом. Відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики суддя не може робити публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Це правило встановлено з метою забезпечення неупередженості і безсторонності суду під час розгляду справи.

було притягнуто до дисциплінарної відповідальності із застосуванням зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на 1 рік. Вищий орган адвокатського самоврядування і судові органи відмовили заявнику в оскарженні рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності, попри те, що за місяць до засідання робочої групи адвокатів клієнтка заявника сама озвучила, що її сина було вбито працівниками поліції під час затримання. Заявник лише послався на слова клієнтки.

Наприклад, у справі «Лавентс проти Латвії» (заява 58442/00) суддя критикувала у пресі позицію захисту, висловлювала припущення про можливі результати розгляду справи до її завершення і виявляла подив стосовно того, що заявник наполягав на своїй невинуватості. ЄСПЛ оцінив, що суддя визначилась із процесуальним рішенням і була готова постановити обвинувальний вирок ще до завершення розгляду справи по суті. Це свідчить про відсутність неупередженості та безсторонності суду, а тому мало місце порушення ст. 6 Конвенції (п. 118) [509].

Отже, судді категорично не можуть коментувати перебіг судового процесу. Це ставить під сумнів їх неупередженість і незалежність, які мають переважати над суспільним інтересом задля забезпечення права на справедливий судовий розгляд.

Актуальним також залишається питання здійснення відеофіксації судового розгляду з подальшим оприлюдненням таких матеріалів у мережі Інтернет. Це може бути суперечливим як з позиції права, так і етики у контексті: а) розголошення доказової інформації¹³⁵ [322] або персональних даних учасників кримінального провадження¹³⁶ [408]; б) поширення дописів з порушенням засади презумпції невинуватості тощо¹³⁷ [141]. Ч. 4 ст. 11 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» передбачено право осіб, присутніх в залі судового засідання проводити: 1) фотозйомку; 2) відео-; 3) аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів. Окремий дозвіл суду не вимагається. Натомість відповідно до ч. 6 ст. 27 КПК України проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису допускаються

¹³⁵ Наприклад, у справі № 2308/1706/2012 суд задовольнив клопотання прокурора про заборону проведення відеозапису судового засідання під час допиту свідків, оскільки існують ризики того, що показання свідків, які допитуються судом стануть відомими свідкам, які ще не допитані (Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 18 березня 2016 р.).

¹³⁶ Наприклад, у справі № 188/1262/18 суд дозволив проведення відеозапису судових засідань, однак не у повному обсязі. Виняток – встановлення персональних даних учасників кримінального провадження (Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16 листопада 2018 р.).

¹³⁷ Авторка наводить приклад одного із дописів, який розміщено у Facebook одночасно із відеозаписом допиту обвинуваченої у суді: «...від питань потерпілих вбивця відмовилась, бо в неї на це право. У вбивці є право брехати!» (Facebook, Наталя Левченко. 2020, 26 трав.).

на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду.

Законодавець не визначив, що слід розуміти під шкодою для судового розгляду. Аналіз судової практики дозволяє виокремити обставини на які посилались суди, обґрунтовуючи «шкоду для судового розгляду» при здійсненні відеофіксації (ч. 6 ст. 27 КПК України):¹³⁸

– тиск на суд, необхідність підтримання авторитету правосуддя [300; 301] та безпеки колегії суддів [295]. З тексту судового рішення: «судові засідання, в яких розглядаються кримінальні провадження та вирішуються долі людей, не є якимось приватним святом, театральною або цирковою виставою аби сторонні особи проводили відеозйомку судового засідання для себе «на пам'ять» [301];

– недопущення оприлюднення судового процесу у мережі Інтернет, створення дописів та надання коментарів позапроцесуального характеру¹³⁹ [338];

– захист доказової інформації у кримінальному провадженні¹⁴⁰ [322] або персональних даних учасників кримінального провадження¹⁴¹ [882].

Третя група обставин є найбільш переконливою для обґрунтування «шкоди судового розгляду» при проведенні відеофіксації. Це пояснюється тим, що сам по собі факт здійснення відеофіксації сторонніми особами не

¹³⁸ У кожному випадку суд враховував думку сторін кримінального провадження.

¹³⁹ Наприклад, у справі № 277/16/16-к обвинувачений заперечував проти здійснення потерпілим відеофіксації судового засідання у зв'язку з тим, що останній постійно опубліковує відео у соціальних мережах та дає коментарі на свій розсуд. Враховуючи думку сторони захисту, а також те, що під час судового розгляду забезпечується повне фіксування засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу, суд дійшов висновку, що проведення відеозйомки може призвести до порушення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження (Ухвала Ємільчанського районного суду Житомирської області від 23 жовтня 2017 р.).

¹⁴⁰ Наприклад, у справі № 2308/1706/2012 суд задовольнив клопотання прокурора про заборону проведення відеозапису судового засідання під час допиту свідків, оскільки існують ризики того, що показання свідків, які допитуються судом стануть відомими свідкам, які ще не допитані (Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 18 березня 2016 р.).

¹⁴¹ Наприклад, у справі № 524/3466/16-к обвинувачений заперечував проти відеофіксації судового засідання щодо затвердження або відмови у затвердженні угоди про визнання винуватості, оскільки під час цього засідання будуть оголошені персональні дані особи. Суд дозволив здійснення безперервної відеофіксації, однак заборонив поширення інформації про персональні дані у публічному просторі (Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 06 червня 2016 р.).

може свідчити про наявність тиску на суд. Ведення акаунтів у соціальних мережах, розміщення дописів (у тому числі фото та відео), надання коментарів належить до приватної сфери кожного користувача. Заборона відеофіксації судового розгляду як превенція для не опублікування вільними слухачами перебігу судового процесу у мережі Інтернет є безпідставною. При цьому захист доказової інформації, персональних даних сторін або інших учасників кримінального провадження є завданням суду, який здійснює кримінальне провадження. Саме тому слід визнати обґрунтованими рішення суду, які обмежують право на здійснення відеофіксації або поширення таких матеріалів у публічному просторі [882; 10].

2. Взаємодія учасників кримінального провадження під час проведення судового засідання. КПК України зобов'язує сторони і учасників кримінального провадження додержуватись порядку у судовому засіданні та беззаперечно підкорятись відповідним розпорядженням суду (ч. 2 ст. 329 КПК України). При цьому порядок у судовому засіданні є оціночною категорією, яка визначається на розсуд головуєчого.

Судовій практиці відомі випадки порушення порядку у судовому засіданні: 1) нецензурна лексика і погрози на адресу суду і учасників кримінального провадження [331; 346; 352; 401]; 2) агресивна поведінка щодо інших учасників кримінального провадження [350]; 3) суперечка з судом [299]; 4) залишення зали судового засідання [426; 453; 12; 69]. Відразу варто зазначити, що порушення порядку у судовому засіданні допускається не тільки сторонами або іншими учасниками кримінального провадження, а й судом.¹⁴²

Повертаючись до аналізу випадків порушення порядку у судовому засіданні сторонами або іншими учасникам кримінального провадження, можна відзначити наступне. У перших трьох випадках поведінка учасників кримінального провадження була неетичною і вимагала застосування

¹⁴² Конкретні випадки із судової практики розглянуто у питанні № 3 «Інститут відводу як форма процесуального протесту учасників кримінального провадження».

головуючим заходів процесуального реагування. Відносно осіб, які у такий спосіб порушували порядок, суди постановляли ухвалу про видалення із зали судового засідання і продовження судового розгляду без їх участі [331; 346]. Якщо подібну поведінку дозволяли собі «професійні» учасники кримінального провадження (наприклад, захисник) суд ухвалював звернутись до КДКА з клопотанням про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності [299; 328; 329].¹⁴³ При цьому варто зауважити, що форма звернення суду до КДКА не є уніфікованою. Наприклад, у інших справах суд постановив повідомити КДКА шляхом направлення ухвали (як повідомлення) без клопотання [366; 432; 459].¹⁴⁴

У четвертому випадку (стосується осіб, які залишили залу судового засідання під час судового розгляду), для того, щоб оцінити етичність чи неетичність поведінки, суди з'ясовували причини, які спонукали учасників обрати відповідний варіант поведінки.

Усі причини можна визначити як форму протесту проти: 1) неетичної, аморальної поведінки [195]; 2) судового рішення, яке ухвалене на користь іншої сторони [426; 453]; 3) порядку проведення судового розгляду, який встановлюється головуєчим [226; 358].

Одним із прикладів першого блоку причин є постанова ВС КАС від 23 грудня 2020 р., у справі № 826/11330/17. Під час розгляду Солом'янським районним судом м. Києва клопотання детектива НАБУ про обрання

¹⁴³ Наприклад, у справі № 210/5518/17 після оголошення судом ухвали, якою було постановлено звернутись до КДКА Дніпропетровської області з клопотання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, інший адвокат продовжив порушувати порядок у судовому засіданні, вести себе нахабно, зухвало, сперечатись з головуєчим, розпорядження головуєчого по справі не виконував, чим навмисно затягував розгляд кримінального провадження та перешкоджав його здійсненню. Після постановлених суддею попереджень щодо порушення порядку у судовому засіданні, під час судового засідання самовільно підійшов до місця, де розташований стіл головуєчого, схопив горщик з квітами, замахнувшись у бік головуєчого з метою залякування, що можуть підтвердити учасники підготовчого судового засідання. Адвокат також зазначив, що він незадоволений поведінкою судді, та самовільно покинув зал судового засідання, без пояснення причин (Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 вересня 2018 р.).

¹⁴⁴ Наприклад, у справі № 463/7046/19 суд постановив повідомити КДКА про наявність в діях адвоката ознак дисциплінарного проступку у зв'язку з порушенням ПАЕ, зокрема, зловживання процесуальними правами шляхом подання завідомо необґрунтованих або передчасних клопотань (Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 26 лютого 2021 р.).

запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, адвокати склали з себе повноваження захисників та покинули зал судового засідання. Показовим є те, що суд не застосовував відносно них заходів процесуального реагування. Скарга до КДКА регіону надійшла від процесуального опонента у кримінальному провадженні – НАБУ, які у подальшому оскаржили до суду рішення КДКА регіону і ВКДКА про закриття дисциплінарних справ відносно цих адвокатів. Втім, приймаючи відповідні рішення органи адвокатського самоврядування виходили з того, що підозрюваний, відносно якого розглядалось клопотання про обрання запобіжного заходу, перебував у безпорадному (непритомному) стані, який не дозволяв йому скористатися своїм правом на безпосередню (самостійну участь) у судовому засіданні, а також процесуальними правами, передбаченими ст. 42 КПК України. У свою чергу слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотань сторони захисту про відкладення судового засідання у зв'язку із станом здоров'я підозрюваного. Адвокати були позбавлені можливості погоджувати правову позицію з клієнтом та здійснювати захист під час судового розгляду кримінального провадження. У зв'язку з цим, дії захисників були вчинені з дотриманням принципу домінантності інтересів клієнта у спосіб, що не заборонений законодавством. Верховний Суд погодився з висновками, що для цілей перевірки наявності підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності, дії адвоката слід оцінювати з точки зору необхідності забезпечення балансу між чітким дотриманням вимог процесуального закону та недопущенням настання несприятливих наслідків для інтересів клієнта, а також з урахуванням обставин, за яких такі дії були вчинені. Як наслідок, заявнику (НАБУ) було відмовлено у задоволенні касаційної скарги, а адвокатів не притягнуто до дисциплінарної відповідальності [195].

Варто додати, що ВКДКА хоч і не вбачає в діях адвокатів складу дисциплінарного проступку, втім, наголошує, що залишення зали судових засідань – винятковий захід [69]. Це пояснюється тим, що форми протесту адвоката у судовому засіданні мають бути правомірними, тобто

передбаченими кримінальним процесуальним законом (наприклад, інститут відводу у кримінальному провадженні).

Справи, наведені у другому та третьому блоках причин (судове рішення, яке ухвалене на користь іншої сторони; порядок проведення судового розгляду, який встановлюється головуєчим), стосувались залишення зали судового засідання здебільшого прокурорами. У всіх випадках представники сторони обвинувачення були притягнуті до дисциплінарної відповідальності. КДКП оцінила таку поведінку як дисциплінарний проступок. Безпідставне і самовільне залишення суду під час оголошення судового рішення на користь іншої сторони не відповідає етичним стандартам діяльності органів прокуратури. Більше того, це може свідчити про упередженість прокурора у кримінальному провадженні, що є підставою для відводу [426; 453]. З огляду на специфіку кримінального судочинства,¹⁴⁵ залишення прокурором зали судового засідання у зв'язку з початком обідньої перерви також не може відповідати нормам етики, а тому є дисциплінарним проступком [226].

Зауважимо, що судовій практиці також відомі випадки самовільного залишення зали судового засідання адвокатами. Наприклад, у справі № 202/3631/15-к захисник подав заяву про відмову у виконання професійних обов'язків, мотивуючи це від'їздом на весілля до Республіки Казахстан. Під час перебування суду в нарадчій кімнаті захисник самовільно залишив залу суду, що потягло відкладення судового розгляду. Натомість суд оцінив такі дії як неповагу, порушення порядку в залі судового засідання та скерував ухвалу до КДКА регіону для прийняття відповідних заходів дисциплінарного характеру до адвоката [358].

Отже, причиною порушення сторонами або учасниками кримінального провадження порядку в судовому засіданні є позапроцесуальний протест, який не узгоджується як з нормами права, так і з нормами етики. Водночас, аналіз судової практики дає можливість зазначити, що виняток становлять випадки,

¹⁴⁵ Йдеться про невідкладність проведення слідчих, процесуальних дій або судового розгляду. Наприклад, розгляд клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

коли процесуально неприйнятна і неетична поведінка захисника допускається виключно з метою забезпечити пріоритетність інтересів клієнта [1, с. 546–547].

3. *Інститут відводу як форма процесуального протесту.*¹⁴⁶ У КПК України однією із підстав відводу слідчого судді, судді, присяжного, прокурора, секретаря судового засідання є наявність обставин, які викликають сумнів у неупередженості учасника кримінального провадження (п. 4 ч. 1 ст. 75, п. 3 ч. 1 ст. 77, ч. 1 ст. 79 КПК України). Останнє є оціночним поняттям, яке тлумачиться на розсуд заявника. Це вдалося встановити шляхом аналізу відповідної судової практики.

Можна виокремити 3 найбільш розповсюджені причини, які, на думку заявників, вказують на упередженість учасника кримінального провадження і є підставою для його відводу: 1) неетичні висловлювання (нецензурна, образлива [227; 325; 415; 450; 458], ксенофобська лексика¹⁴⁷ [522], втручання у правову позицію захисту [383; 421]); 2) факт притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення правил професійної етики за результатами розгляду скарги процесуального опонента [426; 453]; 3) «процесуальні маніпуляції» (наприклад, вплив на свідка під час судового допиту з метою змінити його показання)¹⁴⁸ [337] або «процесуальне ігнорування» [326; 438; 439]. Також у судовій практиці трапляються поодинокі випадки

¹⁴⁶ У межах цього блоку питань авторка розглядає питання відводу судді та прокурора. Питання відводу захисника розглянуто у п. 2.5 дисертації.

¹⁴⁷ Наприклад, у справі «Ремлі проти Франції» (заява № 16839/90) один із присяжних у справі за обвинуваченням афроамериканця ще до початку судового розгляду публічно оголосив, що є расистом. Сторона захисту заявила про це у судовому засіданні, однак було проігноровано судом. ЄСПЛ констатував порушення ст. 6 Конвенції, оскільки національний судовий орган мав би перевірити усі заяви щодо безсторонності і неупередженості складу суду, який розглядає справу.

¹⁴⁸ З тексту судового рішення у справі № 567/169/15-к: «Дані події сторона захисту розцінює як відверту спробу штучного «підгону» свідчень ніби-то неупереджених свідків по справі до «потреб» сторони обвинувачення (фактично-шляхом надання неправдивих показів за замовленням прокурора), а отже – як свідоме перешкоджання принципам законності, безпосередності дослідження доказів та права на об'єктивний суд тощо» (Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 31 липня 2017 р.).

заявлення відводу у зв'язку з релігійними переконаннями¹⁴⁹ та явкою у судове засідання прокурора не у форменому одязі¹⁵⁰ [219; 422].

Неетичні висловлювання. Правила професійної етики вимагають від судді виявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб під час здійснення правосуддя (ст. 7 Кодексу суддівської етики). Суддя не повинен допускати проявів неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад та дозволяти це іншим (ст. 9 Кодексу суддівської етики). Аналогічним чином прокурор має дотримуватись загальноприйнятих етичних норм поведінки, бути взірцем доброчесності, вихованості та культури (ст. 16 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів). Втім, у медіапросторі з'являються матеріали про порушення професійними суб'єктами стандартів етичної поведінки [263].

Неетичні висловлювання судді або прокурора щодо підозрюваного, обвинуваченого, його захисника свідчать про упередженість цих суб'єктів, що виключає їх подальшу участь у кримінальному провадженні. Таких висновків дійшли суди при розгляді заяв про відвід [325; 393; 415; 458].

Наприклад, ухвалою Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 08 січня 2019 р., судова справа № 486/1534/17 задоволено заяву про відвід судді, яка після закінчення судового засідання у присутності учасників кримінального провадження та сторонніх осіб в грубій формі образила захисника обвинуваченого, принизивши його людську гідність [458]. Ухвалою Рахівського районного суду Закарпатської області від 01 листопада 2021 р., судова справа № 305/1215/21 також задоволено заяву про відвід судді, яка протягом тривалого часу зухвало ставилась до обвинуваченого, погрожувала останньому реальним покаранням, робила зауваження щодо татуювання [415].

¹⁴⁹ Відповідна судова практика досліджувалась у пп. 2.2.5 «Забезпечення поваги до релігійних переконань під час здійснення кримінального процесуального доказування».

¹⁵⁰ Питання втратило актуальність з набранням чинності Закону України № 112-IX від 19.09.2019 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури».

Зауважимо, що неетичні висловлювання також проявились шляхом втручання у правову позицію адвоката. Наприклад, у справі № 463/2776/14-к підставою для подання заяви про відвід судді стало те, що під час обговорення клопотання про закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків притягнення до кримінальної відповідальності, головуючий з'ясував у захисника питання законодавства та теорії права, що зводилось до неправильності правової позиції адвоката та його неправильного розуміння норм і теорії права, а також спроби фактичного переконання захисника у достатності обґрунтованої підозри для підтвердження вчинення особою кримінального правопорушення. Однак суд відмовив у задоволенні заяви про відвід, мотивуючи тим, що з'ясування позиції адвоката на уточнення до поданого клопотання не вказує на упередженість судді щодо розгляду кримінального провадження [383].

Ще одним прикладом є справа № 241/5272/14-к. Захисник аналогічно заявив про відвід судді, посиляючись на упередженість головуючого. У залі судового засідання суддя допустив тиск на адвоката щодо правової позиції, висловивши чергові погрози (підтвердженням слугувало відео з сторінки третьої особи у соціальній мережі). Окрім цього, під час судового засідання головуючий багаторазово та наполегливо з'ясував, хто, коли і скільки заплатив захиснику, чим, на думку адвоката, порушив ч. 1 ст. 337 КПК України щодо меж судового розгляду, гарантій адвокатської діяльності, зокрема заборони втручання у правову позицію захисника та приватне спілкування адвоката з клієнтом. Втім, на думку суду, обставини щодо його неупередженості відсутні, а тому в задоволенні заяви про відвід судді було відмовлено [421].

Неетичні висловлювання стали підставою і для задоволення заяви про відвід прокурора, який публічно перед судовим засіданням сказав: «треба скоріше розглянути цю справу, тому що бандити повинні сидіти у тюрмі» [325]. Ще одним прикладом є справа № 180/1168/17, у якій суд визнав, що агресивна, зневажлива поведінка, звертання до обвинуваченого як до

злочинця порушує принцип презумпції невинуватості і вказує на упередженість прокурора [393].

Привертає увагу також справа № 127/2140/13-к. Під час перерви в судовому засіданні адвокат виявив у соціальній мережі «Instagram» допис, який містив фото обвинуваченого і текст з ненормативною термінологією. Адвокат аргументував, що належність акаунту, на якому розміщено ці матеріали, прокурору підтверджується особистими фото представника сторони обвинувачення на цій сторінці. Задовольняючи заяву про відвід прокурора, суд погодився з позицією захисника, що такі дії викликають сумнів у неупередженості прокурора, а тому виключають його подальшу участь у судовому засіданні [318].

Притягнення до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з порушенням правил професійної етики за результатом розгляду скарги процесуального опонента. Судовій практиці відомі випадки, коли сторона захисту ініціювала перед КДКП відкриття дисциплінарних проваджень відносно прокурорів, до яких у подальшому було застосовано дисциплінарні стягнення. Сам факт притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності не виключає його участь у кримінальному провадженні. Втім, очевидно, що подібна ситуація створює емоційну напругу між сторонами під час судового розгляду та ускладнює виконання ними завдань кримінального провадження.

Ухвалою Шевченківського районного суду м. Києва від 27 вересня 2018 р., судова справа № 761/18763/18 задоволено заяву захисника про відвід прокурора. Суд погодився із доводами адвоката про те, що сам факт притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за результатом поданої захисником скарги, є обставиною, яка викликає обґрунтовані сумніви в його неупередженості, свідчить про те, що він не може об'єктивно та неупереджено здійснювати свої повноваження в цьому кримінальному провадженні, оскільки у зв'язку з вищевказаними подіями в нього вже сформовано суб'єктивне ставлення до сторони захисту і мотив особистої

образи може переважити його здатність керуватись виключно об'єктивними доказами та фактами при здійсненні своїх повноважень [453].

«Процесуальні маніпуляції». Йдеться про випадки, коли одна із сторін кримінального провадження (наприклад, сторона обвинувачення) маніпулює «непрофесійним» учасником (наприклад, свідком) для фальсифікації доказів. Безумовно така поведінка суперечить етичним стандартам діяльності, викликає об'єктивні сумніви у неупередженості представника державного обвинувачення, що виключає його подальшу участь у кримінальному провадженні. Прикладом може слугувати Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 31 липня 2017 р., судова справа № 567/169/15-к. Під час технічної перерви у залі суду прокурор впливав на свідка з метою зміни показань останнього. Такі дії мали місце вже після проведення допиту свідка в суді. Коли судовий розгляд було продовжено, свідок заявив клопотання про повторний допит, оскільки виникла необхідність змінити показання. У свою чергу сторона захисту реалізувала право на процесуальний протест, подавши заяву про відвід прокурора, яку було задоволено судом¹⁵¹ [337].

«Процесуальне ігнорування». Йдеться про випадки, коли судді свідомо не реагують на заяви, клопотання, заперечення однієї із сторін, тим самим позбавляючи її права реалізувати, передбачені КПК України процесуальні права та обов'язки. Однобокість під час судового розгляду також вказує на наявність упередженості суб'єкта кримінального провадження. Наприклад, ухвалою Держинського міського суду Донецької області від 16 травня 2017 р., судова справа № 225/3643/16-к задоволено заяву обвинуваченого про відвід судді. Заявник пояснював упередженість головуючої тим, що остання не реагує на його заяви, безпідставно відхиляє клопотання захисника щодо

¹⁵¹ З тексту судового рішення: «Дані події сторона захисту розцінює як відверту спробу штучного «підгону» свідчень ніби-то неупереджених свідків по справі до «потреб» сторони обвинувачення (фактично- шляхом надання неправдивих показів за замовленням прокурора), а отже – як свідоме перешкоджання принципам законності, безпосередності дослідження доказів та права на об'єктивний суд тощо» (Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 31 липня 2017 р.).

витребування доказів, змушує обвинуваченого доводити свою невинуватість у скоєнні злочину, незважаючи на принцип презумпції невинуватості [326]. Подібні випадки непоодинокі в судовій практиці [438; 439; 1, с. 548–549].

4. *Процесуальні документи, які розглядає суд.* КПК України не встановлює етичних вимог до процесуальних документів у кримінальному провадженні. Втім, на думку О.О. Варченко, відсутність у нормах КПК України відповідної вказівки, не свідчить про те, що такі вимоги не є обов'язковими [31, с. 115]. Судовій практиці відомі випадки порушення етики процесуальних документів, яке полягало у використанні ненормативної термінології:

1) заявниками (потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим, засудженим або їх захисниками / представниками) при оскарженні рішень, дій чи бездіяльності органів досудового розслідування; заявленні клопотань під час судового розгляду; поданні апеляційних чи касаційних скарг на судові рішення [205; 206; 297; 312];

2) органами досудового розслідування при фіксації кримінального провадження шляхом дослівного відтворення у протоколі слідчої дії відомостей, отриманих під час допиту; використанні у повідомленні про підозру чи в обвинувальному акті словесних конструкцій, що містять образливі висловлювання способом цитування [357];

3) судом у тексті судового рішення шляхом посилання на матеріали досудового розслідування, надані стороною обвинувачення, у яких наявні такі висловлювання, або на відповідні заяви чи клопотання сторони захисту [313]. При цьому процесуальні наслідки застосування ненормативної термінології у кожному з вказаних випадків є різними.

Використання образливих висловлювань, які виходять за межі нормальної, коректної та легітимної критики розглядається у судовій практиці як зловживання правом на подання заяви, скарги і свідчить про очевидну неповагу до честі, гідності прокурорів та суддів і суперечить основним засадам та принципам кримінального процесуального судочинства та його завданням.

Нецензурна лексика, образливі та лайливі слова чи символи не можуть використовуватись в процесуальних документах, а відповідні заяви чи скарги повертаються заявнику або залишаються без розгляду [205; 206; 297; 312] або без руху [286; 293].

КПК України не визначає зловживання правом як підставу для повернення скарги або відмови у відкритті провадження (прикладом слугують: ч. 2 ст. 304 КПК України, ст. 399 КПК України, ст. 429 КПК України). Категорії «нецензурна лексика», «образливі та лайливі слова» є оціночними поняттями і встановлюються судом. Це може викликати питання щодо меж дискреційних повноважень судового органу та потенційних ризиків обмеження права особи на справедливий суд у частині доступу до правосуддя.

Водночас, суди обґрунтовують такий спосіб процесуального реагування, виходячи із аналогії права (ч. 6 ст. 9 КПК України) [205; 206; 297; 312], яка дозволяє застосування загальних засад кримінального провадження у подібних випадках (йдеться про ст. 11 КПК України, якою регламентовано, що під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної людини), а також необхідністю застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод¹⁵² та практики ЄСПЛ¹⁵³ [122; 31].

У свою чергу ЄСПЛ стоїть на позиції необхідності відмежування оціночних суджень, які виражають емоційне ставлення заявника, від образливої та провокаційної лексики. Так, у п. 117 рішення ЄСПЛ у справі «Алексанян проти Росії» (заява № 46468/06) Суд зазначив, що постійне використання заявником образливих або провокаційних висловлювань може розглядатися як зловживання правом на подання заяви у розумінні п. 3 ст. 35

¹⁵² Відповідно до ст. 35 ЄКПЛ суд оголошує неприйнятною та відхиляє заяву, яка є несумісною з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необґрунтована або є зловживанням правом на подання заяви.

¹⁵³ Це питання також розглядалось О.О. Варченко у розрізі недопустимої натуралізації опису кримінального правопорушення у процесуальних документах як юридичного факту для прийняття судового рішення та використання учасниками провадження нецензурної лексики або образливих висловлювань (Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні. Харків, 2021).

ЄКПЛ. При цьому заява відхиляється як образлива, якщо вона свідомо ґрунтується на неправдивих фактах (п. 116). У той час як оціночні судження не визнаються Судом як «неправдиві», а лише підкреслюють емоційність заявника (п. 118) [483]. Отже, судова практика визнає недопустимим використання заявниками нецензурної лексики у процесуальних документах.

Використання ненормативної лексики у документах сторони обвинувачення, аналогічно попередньому випадку, кваліфіковано як зловживання правом, що стало наслідком відмови у затвердженні угоди про визнання винуватості [357]. Однак під час апеляційного перегляду, вищевказане судове рішення було скасовано з мотивів необхідності повного викладу у кримінальному процесуальному документі фактичних обставин кримінального правопорушення, без дозвільного скорочення тексту матеріалів і без перекручування думок [335]. При цьому варто зазначити, що подібний підхід викликає етико-правову дилему, яку слід розглянути на прикладі застосування ненормативної термінології у судових рішеннях.

Питання дослідження під час судового розгляду матеріалів кримінального провадження, які містять ненормативну термінологію з їх подальшим відтворенням у судовому рішенні шляхом цитування є спірними. З одного боку, подібний підхід суперечить загальним засадам кримінального провадження та виходить за межі етичних категорій «честі» та «гідності», підриває авторитет судової влади в очах громадян і знижує рівень правової культури суспільства. Судовій практиці відомі випадки, коли з етичних міркувань у судових рішеннях не цитувались образливі слова, а лише вказувався аркуш справи [341].

З другого боку, відтворення у судовому рішенні ненормативної термінології, яка стосується фактичних обставин справи, а не оцінки дій чи бездіяльності інших учасників процесу, сприяє повноті судового розгляду і відповідає завданню кримінального провадження. Судовій практиці відомі випадки, коли у текстах судових рішеннях цитувались усі висловлювання або записи без скорочень або перефразувань [47; 61; 373; 413; 2].

На думку О.О. Варченко, відповідь на питання допустимості відтворення в судових рішеннях образливих висловлювань та/або нецензурної лексики значною мірою залежить від ступеня необхідності такого відтворення. Якщо змістовне навантаження лексичної одиниці не має доказового значення, то відтворення не є необхідним, а відтак не має жодних морально-етичних виправдань. Втім, якщо образливі висловлювання та/або ненормативна лексика мають юридичне значення (наприклад, назви файлів у провадженнях щодо ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів), вчена підтримує їх відтворення у процесуальних документах. При цьому О.О. Варченко зауважує, що законодавство надає інструментарій, спрямований на усунення конкуренції вимоги обґрунтованості судового рішення та захисту морально-етичних соціальних цінностей. Наприклад, можливість суду дослідити окремі обставини провадження у закритому судовому засіданні (ч. 2, 3 ст. 27 КПК) та забезпечити відповідні частини судового рішення від можливості безперешкодного загального ознайомлення (п. 4 ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про доступ до судових рішень») [31, с. 135–136]. Аналогічну позицію займає І.А. Тітко, зазначаючи, що відтворення ненормативної термінології в судовому рішенні може бути виправданим лише за умови її доказового або іншого юридичного значення [272, с. 120].

Отже, відтворення ненормативної термінології у судових рішеннях шляхом цитування вважається неетичним. Йдеться не тільки про оцінку дій чи бездіяльності суб'єктів кримінального процесу, а й опис фактичних обставин кримінального провадження. Ненормативна термінологія може бути відтворена у тексті судового рішення лише, якщо вона має доказове значення у кримінальному провадженні.¹⁵⁴ Матеріали мають досліджуватись у

¹⁵⁴ Результати анкетування: відповідаючи на питання «Чи допускається використання ненормативної лексики у текстах судових рішень?» 38,9 % опитаних респондентів обрали варіант «так, у разі прямого цитування матеріалів НСРД, які містять таку лексику»; 33,9 % обрали варіант «ні, не допускається в жодному разі», 23,1 % обрали варіант «так, у разі відображення інформації, яка має доказове значення», 4,6 % обрали варіант «ні, не допускається в жодному разі». (див. додаток В.2, пит. 16).

Зауважимо, що незважаючи на те, що більшість опитаних респондентів підтримали варіант, за якого ненормативна лексика відтворюється у текстах судових рішень у разі прямого цитування матеріалів НСРД, які містять таку лексику (38,9 %), авторка підтримує варіант, за якого ненормативна лексика може

закритому судовому засіданні з подальшим обмеженням доступу до судового рішення у цій частині (за пропозиціями О.О. Варченко, І.А. Тітка).¹⁵⁵

2.5. Спірні питання дотримання вимог професійної етики окремими учасниками кримінального провадження

Авторка досліджує спірні питання дотримання вимог професійної етики у блоках: 1) «дружба» в соціальних мережах як підстава для відводу учасника кримінального провадження; 2) порушення ПАЕ як підстава для відмови захисника від виконання своїх обов'язків або відводу, самовідводу захисника, представника. Обрання цих питань зумовлено декількома чинниками, зокрема: а) питання недостатньо досліджені у науці кримінального процесу; б) питання викликають складнощі у правозастосуванні. Тож, розглянемо їх детальніше.

1. «Дружба» в соціальних мережах як підстава для відводу учасника кримінального провадження. На сьогодні соціальні мережі розглядаються як майданчик для обміну інформацією, комунікації та розвитку особистого бренду. Поведінка людини у мережі Інтернет безпосередньо впливає на формування її образу в суспільстві. Відразу зауважимо, що нормативна база, яка визначає етичні стандарти професійної діяльності судді, прокурора або адвоката, не встановлює заборони на використання ними соціальних мереж.¹⁵⁶

відтворюватись у текстах судових рішень, якщо така інформація має доказове значення. Це пояснюється тим, що не лише матеріали НСРД можуть бути доказовим матеріалом. Прикладом слугують докази у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності (ст. 301 КК України Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів) – назви фото-відеофайлів, які містять такі матеріали.

¹⁵⁵ Результати анкетування: відповідаючи на питання «Як має використовуватись ненормативна лексика у текстах судових рішень?», 36,8% опитаних респондентів обрали варіант «ненормативна лексика замінюється «*», що унеможливує її повне прочитання», 33,3% обрали варіант «ненормативна лексика відтворюється без змін, однак відповідна частина судового рішення має бути закритою для ознайомлення у вільному доступі», 18,6% обрали варіант «ненормативна лексика відтворюється без змін», 11,3 % обрали варіант «ненормативна лексика замінюється синонімом або пропускається».(див. додаток В.2, пит. 17).

Незважаючи на те, що більшість опитаних респондентів (36,8%) обрали варіант, за якого ненормативна лексика замінюється «*», що унеможливує її повне прочитання, авторка підтримує варіант, за якого ненормативна лексика відтворюється без змін, однак відповідна частина судового рішення має бути закритою для ознайомлення у вільному доступі. Це пояснюється тим, що ненормативна термінологія у текстах судових рішень може відтворюватись за умови, якщо вона має доказове значення у кримінальному провадженні. Тож, видається нелогічним неможливість повного прочитання такої лексики, коли це необхідно для встановлення обставин кримінального правопорушення (наприклад, у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності).

¹⁵⁶ Авторка робить застереження, що нормативно-правові акти та локальні акти органів прокурорського самоврядування не регулюють питання участі прокурорів у соціальних мережах, Інтернет-

Відтак, може передбачати деякі обмеження. Наприклад, відповідно до ст. 20 Кодексу суддівської етики участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади. Участь у соціальних мережах повинна відповідати принципам незалежності, відповідальності, стриманості, коректності та ін. (ч. 3 ст. 57 ПАЕ).

Під час дослідження судової практики у розрізі етичних аспектів участі судді, прокурора, адвоката у соціальних мережах, авторкою виявлені проблемні питання співвідношення віртуальної дружби між учасниками кримінального провадження з їх професійними обов'язками. Йдеться про відвід у зв'язку з наявністю обставин, які викликають сумнів у неупередженості – «дружба» в соціальній мережі.¹⁵⁷

У судовій практиці сформувався підхід: сам по собі факт перебування в соціальній мережі учасників кримінального провадження у статусі «друзі» не викликає сумнів у їх неупередженості, а відтак не є підставою для відводу [310; 395; 398; 400; 440]. Наприклад, у справі № 582/1552/19 обвинувачений обґрунтовував заяву про відвід тим, що суддя перебував в дружніх відносинах зі слідчим у «Facebook». Натомість слідчий пояснив, що ніколи не спілкувався з головуючою поза залом судових засідань, а у соціальній мережі має близько 330 друзів. Відмовляючи у задоволенні заяви про відвід, суд дійшов наступних висновків: термін «друг», що використовується для позначення людей, які згодні увійти в контакт через соціальні мережі, не відсилає до дружніх стосунків у традиційному розумінні.

форумах. Втім, вимоги щодо дотримання принципів незалежності, стриманості і добропорядності у мережі Інтернет, які наразі діють щодо суддів і адвокатів, мають також поширюватись на прокурорів.

¹⁵⁷ Авторкою аналізувались судова практика щодо таких соціальних мереж як Facebook, Instagram, Twitter. Виявлено заяви про відвід лише по соціальній мережі Facebook. По інших соціальних мережах – відповідна судова практика відсутня, враховуючи також інші види судочинства.

Існування контактів між різними людьми через ці мережі не достатньо, щоб встановити позапроцесуальне спілкування та упередженість [395].

Цей підхід підтримують також науковці. На думку О.Г. Шило, А.В. Панової, Н.В. Скідан, факт дружби у соціальних мережах не є підставою для відводу. Проте, вчені пропонують критерії для встановлення «природи» взаємовідносин, щоб впевнитись у відсутності конфлікту інтересів та підстав для відводу: 1) на скільки особистим є характер їх спілкування та найголовніше 2) чи може виникнути у стороннього об'єктивного спостерігача сумнів щодо упередженості судді, прокурора або адвоката [470, с. 593]. О. Загорська, Л. Шмаль пропонують враховувати також критерії, розроблені Комітетом з питань суддівської етики штату Массачусетс та Дорадчого комітету з питань суддівської етики штату Оклахома: 1) характер сайту соціальної мережі; 2) кількість «друзів» на сторінці; 3) практика судді щодо визначення того, кого можна включати до кола друзів; 4) як часто адвокат бере участь у засіданнях судді [105, с. 79–80].

Відзначимо, що критерії, запропоновані О.Г. Шило, А.В. Пановою, Н.В. Скідан, вже враховувались судами під час розгляду заяв про відвід, на підтвердження чого наведемо декілька прикладів.

У справі № 740/5238/17 суд, задовольняючи заяву про відвід прокурора, враховував наступні фактори: а) ініціативність прокурора, яка долучила у соціальній мережі «Facebook» потерпілу як «друга»; б) ставлення прокурора до потерпілої (під час промови у суді представниця обвинувачення говорила «моя потерпіла», а також консультувала свідка про те, як обвинувачена завдала удару потерпілій); в) взаємодія прокурора з потерпілою (учасники кримінального провадження приїжджали до суду на одному транспорті). Суд дійшов висновків, що такі обставини дають підстави сумніватись в неупередженості прокурора [402]. У контексті цих факторів привертає увагу також справа № 286/3604/20. Задовольняючи заяву про відвід, суд погодився із доводами обвинуваченого, що присутність судді на траурній церемонії потерпілого у цьому кримінальному провадженні, а також дружні відносини у

соціальної мережі з рідною сестрою померлого, яка є свідком – викликають сумнів у неупередженості судді [404].

У справі № 404/655/15-к суд також задовольнив заяву захисника про відвід. Прокурор не заперечував, що спілкується в соціальній мережі з потерпілою. Втім, пояснив, що ця комунікація має діловий характер, оскільки потерпіла працює судово-медичним експертом. Попри це, суд погодився із доводами сторони захисту, що сам факт спілкування прокурора з потерпілою у соціальній мережі у статусі «друзі» (тобто позапроцесуального спілкування) ставить під сумнів неупередженість прокурора, а тому виключає його участь у цьому кримінальному провадженні [369].

Натомість спілкування у соціальній мережі між обвинуваченим і представником потерпілого не викликало сумнівів у неупередженості останнього. Таких висновків дійшов суд у справі № 991/667/23. Захисник обвинуваченого подав заяву про відвід представника потерпілого, мотивуючи тим, що його колега у соціальній мережі «Facebook» вступив у спілкування із його клієнтом, що вказує на упередженість представника потерпілого і зацікавленість у притягненні обвинуваченого до кримінальної відповідальності. Відмовляючи у задоволенні заяви, суд зауважив, що прагнення справедливої сатисфакції притаманне статусу потерпілого, а відповідно і його представнику. Припущення сторони захисту щодо упередженості або зацікавленості цього суб'єкта не можуть бути підставою для усунення його від участі у кримінальному провадженні [315].

Ще одним прикладом є справа № 157/1425/18. Задовольняючи заяву про відвід прокурора, суд враховував: а) службове підпорядкування сина потерпілого чоловіку прокурора; б) відвідування прокурором спільних святкувань, які пов'язані з професійними заняттями її чоловіка, на яких також присутній син потерпілого. З огляду на це, суд дійшов висновків, що перебування сина потерпілого з прокурором у соціальній мережі у статусі «друзі» може носити не лише формальний характер, і такі обставини в

сукупності викликають обґрунтовані сумніви у неупередженості прокурора [362].

Аналіз останнього судового рішення викликає науковий інтерес до питання: чи може «дружба» у соціальній мережі родичів, близьких осіб судді, прокурора або адвоката з іншими учасниками вказувати на упередженість професійного суб'єкта, що виключає його участь у кримінальному провадженні? Зауважимо, що судовій практиці відомі такі випадки.

Наприклад, у справі № 991/608/23 слідчому судді було заявлено відвід, мотивуючи тим, що: 1) свідок у кримінальному провадженні, який потенційно може набути статусу підозрюваного, має спільні наукові публікації з рідною сестрою судді; 2) дружина свідка і рідна сестра судді працюють в одному навчальному закладі; 3) дружина свідка і рідна сестра судді перебувають у соціальній мережі «Facebook» у статусі «друзі» та спілкуються у мережі Інтернет, що підтверджують обопільні вподобання і коментарі до дописів. Водночас, відмовляючи у задоволенні заяви, суд зазначив, що остання має емоційне забарвлення та суб'єктивне (викривлене) сприйняття обставин, що не може слугувати підставою для відводу. Разом з цим, суд зауважив на недоведеності обставин, які б підтверджували належність акаунту у соціальній мережі його близькій особі [314].

Підсумовуючи, авторка підтримує підхід, за якого сам факт «дружби» у соціальній мережі учасників кримінального провадження не викликає сумнівів у їх неупередженості, відтак не є підставою для відводу. Разом з цим, не применшуючи наукової цінності доробків, які були присвячені відповідній проблематиці та спираючись на судову практику, пропонуємо деталізувати критерії взаємовідносин, які є сумнівними з позиції неупередженості: 1) ініціативний характер набуття статусу «друга» у соціальній мережі; 2) характер спілкування у соціальній мережі, зокрема обопільні або односторонні вподобання, поширення, коментарі до дописів або особисті повідомлення; 3) характер взаємодії учасників поза соціальною мережею, зокрема: а) спільні святкування, зустрічі, спілкування (тобто комунікація, яка

відбувається не в рамках кримінального провадження), б) процесуальне спілкування, що супроводжується наданням будь-яких видів переваг, заохочень тощо, які не передбачені законом. Авторка також враховує, що у правозастосовній практиці можуть виникати проблемні питання доказування: а) належності акаунту відповідному користувачу соціальної мережі, б) набуття статусу «друга» у соціальній мережі; в) спілкування учасників у соціальній мережі. Це пов'язано із суперечливою судовою практикою щодо використання скріншота як доказу в суді і потребує подальшого наукового осмислення.

2. Порушення ПАЕ як підстава для відмови захисника від виконання своїх обов'язків або відводу, самовідводу захисника, представника. Досліджуючи практику застосування судами положень ч. 4 ст. 47 КПК України (які визначають підстави для відмови захисника від здійснення захисту) авторкою виявлено, що при розгляді відповідних клопотань, суди керуються також положеннями ст. 78 КПК України (які визначають підстави для відводу / самовідводу захисника) [382]. Аналогічно деякі суди застосовують положення ч. 4 ст. 47 КПК України під час розгляду заяв про відвід / самовідвід захисника, що призводить до процесуальної плутанини і потребує систематизації [390–392; 423]. Відтак, пропонуємо співвідносити положення ч. 4 ст. 47 КПК України з положеннями ст. 78 КПК України наступним чином:

(а) підстави для відводу захисника визначаються ст. 78 КПК України, у той час як підставами для самовідводу можуть бути як обставини, передбачені ст. 78 КПК України, так і ч. 4 ст. 47 КПК України. Це пояснюється тим, що положення п. 1 ч. 4 ст. 47 КПК України мають відсильний характер до ст. 78 КПК України.¹⁵⁸

(б) заяви, подані на підставі ч. 4 ст. 47 КПК України або ст. 78 КПК України, мають розглядатись у порядку, передбаченому для вирішення відводів (ст. 81 КПК України). Це пояснюється тим, що у КПК України, по-

¹⁵⁸ Хоч це прямо і не передбачено у п. 1 ч. 4 ст. 47 КПК України, втім, впливає зі змісту кримінальної процесуальної норми.

перше, відсутній порядок розгляду заяв про відмову захисника від виконання своїх обов'язків; по-друге, якщо розглядати положення ч. 4 ст. 47 КПК України як підставу для самовідводу (див. пункт а), то положення ст. 81 КПК України можуть бути застосовані.

Тож, визначившись із питаннями співвідношення відмови захисника від виконання своїх обов'язків та відводу, самовідводу захисника, перейдемо до викладення результатів дослідження за заявленим блоком.

1. Конфлікт інтересів¹⁵⁹ є одним із принципів адвокатської етики (ст. 9 ПАЕ) і, водночас, підставою, що виключає участь захисника, представника у кримінальному провадженні (п. 1 ч. 4 ст. 47, ч. 1 ст. 46, ч. 1, п. 1, 3 ч. 2 ст. 78 КПК України). Втім, аналіз судової практики вказує на те, що суди, розглядаючи заяви про відмову захисника від виконання професійних обов'язків або заяви про відвід захисника, представника, визнають конфліктом інтересів обставини, які такими не є, зокрема: 1) відсутність згоди щодо способу захисту [333; 390; 397; 409; 423; 425; 429]; 2) грубі, нецензурні висловлювання та погрози клієнта на адресу адвоката [427; 437]; 3) використання клієнтом послуг іншого адвоката, який розбалансує позицію захисту та підриває авторитет цього захисника [420]; 4) недовіра між адвокатом і клієнтом [382; 441].

Наприклад, у справі № 759/9173/18 захисник заявив самовідвід, мотивуючи тим, що клієнт не додержується законних вимог адвоката, у них відсутнє порозуміння щодо тактики захисту, а це вказує на конфлікт інтересів. Натомість суд погодився із доводами захисника і задовольнив заяву про самовідвід [423]. Аналогічне рішення було ухвалено у справі № 392/1576/16-к, де суд визнав конфліктом інтересів звернення обвинуваченого зі скаргою до КДКА регіону відносно адвоката [390].

¹⁵⁹ Відповідно до ст. 9 ПАЕ під конфліктом інтересів слід розуміти суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками перед клієнтом, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість під час виконання адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи не вчинення ним дій під час здійснення адвокатської діяльності.

Суди також помилково тлумачили конфлікт інтересів, розглядаючи заяви захисника про відмову від виконання своїх обов'язків. Наприклад, у справі № 678/473/22 захисник мотивував свою заяву тим, що після направлення обвинувального акту до суду, обвинувачений неодноразово змінював позицію захисту. Натомість недовіра захиснику є конфліктом інтересів, що призвело до неможливості узгодження позиції захисту під час судового розгляду. Втім, суд підтримав доводи сторони обвинувачення, яка посилалась на те, що ч. 4 ст. 47 КПК України не передбачає такої підстави для відмови від виконання своїх обов'язків захисником, як недовіра обвинуваченого або конфлікт інтересів [382].

Тобто відсутність згоди між адвокатом і клієнтом тлумачиться судами як конфлікт інтересів захисника, який перешкоджає йому брати участь у кримінальному провадженні. Водночас, конфлікт інтересів – це суперечність між приватними інтересами та професійними правами і обов'язками однієї людини (у даному випадку захисника, представника) [217; 214].

Наприклад, у справі № 478/5/20 представником потерпілого було подано заяву про відвід захисника, мотивуючи тим, що під час досудового розслідування вказаним адвокатом надавались правові консультації дружині потерпілого щодо обставин кримінального провадження. Суд відмовив у задоволенні заяви про відвід у зв'язку з тим, що адвокат надавав усну правову допомогу з питань не повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення. За результатами наданих консультацій, між адвокатом та дружиною потерпілого жодних документів, у тому числі на представництво у кримінальному провадженні, укладено не було, як і не було здійснено будь-якої участі з представництва інтересів потерпілого або його дружини у цьому кримінальному провадженні [359].

Потерпілий і обвинувачений займають різні сторони «процесуальних барикад» у кримінальному провадженні¹⁶⁰ [76], що очевидно вказує на

¹⁶⁰ Цей вислів використовувався в одному з інтерв'ю І.В. Гловюк (JustTalk. 2022, 24 трав.).

суперечність їх інтересів. Відмовляючи у задоволенні заяви про відвід (справа № 478/5/20) суд виходив з того, що між захисником обвинуваченого і дружиною потерпілого не укладався договір про надання правової допомоги, а тому відсутні докази, що цей адвокат надавав допомогу стороні потерпілих перед прийняттям доручення щодо здійснення захисту. Втім, у системному тлумаченні п. 2 ч. 1 ст. 1, п. 1 ч. 1 ст. 19 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надання консультацій з правових питань, у тому числі усних, входить в обсяг поняття «правова допомога», а тому може охоплюватись п. 1 ч. 2 ст. 78 КПК України.

2. Судовій практиці також відомі випадки звернення до суду із заявою про відвід / самовідвід захисника, представника з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України. Їх аналіз є цікавим у розрізі дослідження спірних питань дотримання вимог професійної етики, оскільки заяви обґрунтовувались порушенням адвокатами ПАЕ. Авторкою виявлено два підходи щодо розгляду таких заяв:

1) суди відмовляють у задоволенні заяви про відвід захисника з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України [303; 360; 372; 407]. Наприклад, у справі № 278/1601/14-к прокурор заявив відвід захиснику обвинуваченого, мотивуючи тим, що під час досудового розслідування захисник, перебуваючи у приміщенні прокуратури, вирвав з матеріалів кримінального провадження офіційний документ, а саме лист прокуратури Житомирської області щодо інформування його про зупинення досудового розслідування, у якому містився власноручний підпис захисника про ознайомлення. Після чого розірвав останній і помістив до карману свого одягу. На думку прокурора, така поведінка захисника дає підстави вважати, що в подальшому він буде порушувати ПАЕ. Втім, суд відмовив у задоволенні клопотання прокурора, виходячи з того, що ст. 78 КПК України передбачено вичерпний перелік обставин, які є підставою для відводу [372].

Ще одним прикладом є справа № 676/1683/19. Прокурор заявив відвід захиснику, мотивуючи тим, що остання є співмешканкою свідка

обвинувачення. На думку прокурора, це викликає конфлікт інтересів. Натомість суд, відмовляючи у задоволенні клопотання, зазначив, що прокурор не довів підстав, передбачених ст. 78 КПК України. Сторона обвинувачення в більшій мірі стверджувала про порушення етики захисником, про конфлікт інтересів при укладенні договору про надання правової допомоги, проте, викладене, за умови доведення може бути підставою для дисциплінарного провадження, але не підставою для відводу захисника [360]. Аналогічних висновків дійшов суд у справі № 932/9638/21, де прокурором було заявлено відвід захиснику, оскільки останній перед судовим засіданням зателефонував свідку та надав слухавку підозрюваному, який погрожував та вимагав з'явитись до суду для надання свідчень. Втім, суд також відмовив у задоволенні заяви прокурора про відвід [303].

2) суди задовольняли заяви про відвід захисника з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України [306]. Наприклад, у справі № 357/13192/19 прокурор заявив відвід захиснику, мотивуючи це тим, що вона була допитана як свідок у кримінальному провадженні, яке розглядається. На думку прокурора, адвокат має конфлікт інтересів та діє в розріз ст. 22 КПК України, тобто порушує принцип змагальності. Задовольняючи заяву прокурора, суд дійшов висновків, що допит захисника у кримінальному провадженні позбавляє сторону обвинувачення самостійно обстоювати правову позицію та може призвести до втрати доказів [306].

Проаналізувавши два підходи, зауважимо наступне. Відмова у задоволенні заяви про відвід захисника з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України пояснюється тим, що суд не може перебирати на себе повноваження органу адвокатського самоврядування (КДКА), надавати оцінку етичності поведінки адвоката при здійсненні захисту, представництва у кримінальному провадженні, а тому є цілком логічною. Інакше, мало б місце порушення принципу незалежності адвокатури від суду. З огляду на це, авторка підтримує перший підхід, відповідно до якого судді відмовляють у задоволенні заяв про відвід захисника з підстав порушення останніми ПАЕ. У випадку виявлення

ситуацій, які вказують на порушення захисником, представником вимог професійної етики, інші учасники кримінального провадження не позбавлені права реагувати шляхом звернення з відповідною скаргою до КДКА регіону.¹⁶¹

Аналогічно заявам про відвід, у судовій практиці сформувалось два підходи щодо розгляду заяв про самовідвід захисника з підстав, які не передбачені ст. 78 КПК України, а впливають із ПАЕ:

1) суди відмовляють у задоволенні заяв захисника про самовідвід з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України [452]. Наприклад, у справі № 761/8738/20 захисник подав заяву про самовідвід, посилаючись на те, що він жодного разу не зустрічався із підзахисною. Правова позиція не узгоджена. Відтак, він не може здійснювати захист, оскільки такі дії суперечать ПАЕ. Однак суд відмовив у задоволенні заяви, оскільки ним не наведено підстав, передбачених ст. 78 КПК України, які виключають участь захисника у кримінальному провадженні [452];

2) суди задовольняють заяви захисника про самовідвід з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України, застосовуючи положення ч. 4 ст. 47 КПК України одночасно з ПАЕ [390–392; 423]. Наприклад, у справі № 396/1457/21 захисник заявив про самовідвід, оскільки близькими родичами обвинуваченого вживались дії з метою оплати його послуг у даному кримінальному провадженні. На думку адвоката, це вказує на конфлікт інтересів, бо його призначено для надання безоплатної вторинної правової допомоги. Суд погодився із доводами захисника і з метою недопущення порушення ним ПАЕ прийшов до висновку про задоволення заяви про самовідвід у цьому кримінальному провадженні [392].

¹⁶¹ Застереження: у п. 2.4 «Етика судового розгляду» авторкою викладено результати дослідження щодо розгляду судами заяв адвокатів про відвід судді, прокурора, які мотивовані тим, що вказані суб'єкти не дотримувались вимог професійної етики. Втім, підставою відводу вказувались «обставини, які викликають сумнів у неупередженості». Це оціночне поняття, яке може включати в себе також порушення вимог професійної етики (висновки за результатами судової практики). Водночас, застосування такого підходу при розгляді заяв про відвід захисника / представника не є виправданим, оскільки: 1) ст. 78 КПК України серед підстав для відводу захисника / представника не передбачає такої підстави, як «обставини, що викликають сумнів у неупередженості»; 2) включення такої позиції до переліку підстав, визначених ст. 78 КПК України, було б нелогічним тому, що адвокат а ргіогі є упередженим щодо розгляду кримінального провадження, оскільки під час виконання професійних обов'язків виходить виключно з інтересів клієнта.

Підсумовуючи, авторка вважає перший підхід таким, що порушує етичні межі здійснення адвокатської діяльності й суперечить інтересам кримінального провадження в цілому. Відмовляючи у задоволенні заяви виключно у зв'язку з тим, що норма процесуального закону містить вичерпний перелік підстав для реалізації цієї процедури, суди демонструють позитивістську концепцію праворозуміння. Остання враховує лише букву закону, залишаючи поза увагою ідейний зміст. ПАЕ зобов'язують адвоката у своїй професійній діяльності та особистому житті керуватись такими етичними категоріями, як чесність, гідність, добропорядність і добросовісність (Основні принципи адвокатської етики, передбачені розділом II ПАЕ). Тож, з позиції етики, видається сумнівним відмовити захиснику відстоювати ці етичні категорії та схилити його до позиції або лінії поведінки, які він не розділяє. Відтак авторка підтримує застосування другого підходу під час розгляду заяви захисника, представника про самовідвід з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України, втім, впливають з ПАЕ.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення наукового завдання, яке полягає в отриманні нових результатів у формі наукових висновків щодо правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України, виявленні проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також формулюванні обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення.

1. Категорії «етика», «мораль» і «моральність» є взаємообумовленими, але не тотожними (позиція висловлювалась Л.М. Гуртієвою). У кримінальному процесі етика являє собою філософську категорію, яка охоплює: (а) моральні норми, об'єктивовані у таких зовнішніх формах, як законодавство, релігійні норми, звичаї та традиції (об'єктивна складова); (б) моральнісні установки суб'єкта, які детермінують вибір варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах (суб'єктивна складова). У вузькому розумінні етика прирівнюється до норм моралі, а в широкому включає в себе як моральні норми, так і моральнісні установки суб'єктів.

2. Етичні норми співпадають з моральними лише у межах вузького розуміння етики. Їх абсолютне ототожнення нівелювало б суб'єктивну складову, яка є вирішальною у визначенні етичної або неетичної поведінки учасника кримінальних процесуальних правовідносин. Норми моралі існують незалежно від волі людини. Етичність розкривається лише під час взаємодії моралі і моральності. З огляду на це, правове забезпечення етичних норм у кримінальному процесі належить до об'єктивного в етиці, а їх реалізація у кримінальних процесуальних процедурах – до суб'єктивного.

3. Визначення співвідношення категорій «етика», «мораль» і «моральність» у кримінальному процесуальному контексті дозволяє сформулювати критерії для визначення предмету дослідження. Зокрема, тематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі будуть стосуватися ситуації, у яких: (а) кримінальна процесуальна

норма містить пряме посилання на етичні категорії (честь, гідність, справедливість, свобода); (б) кримінальна процесуальна норма не містить прямого посилання на етичні категорії, але наповнена етичним змістом; (в) кримінальна процесуальна норма визначає порядок взаємодії суб'єктів кримінального провадження з позиції етичних категорій; (г) існує імовірна суперечність кримінальної процесуальної норми з етичними категоріями; (д) кримінальна процесуальна норма наділяє суб'єкта правозастосування правом вибору варіанту поведінки у кримінальних процесуальних правовідносинах або не регламентує відносини, які можуть виникнути у правозастосовній практиці (пункт «г» – див. роботи Ю.М. Грошевого, В.Т. Нора). Ці критерії зумовлюють три ключові вектори для визначення питань, які мають етичне забарвлення у кримінальному процесі, а відтак підлягають дослідженню: а) етичний зміст кримінальної процесуальної норми; б) вплив етики на правозастосування; в) етичні проблеми взаємодії суб'єктів кримінального провадження.

4. Міжнародно-правові акти та практика ЄСПЛ задають тенденції правового забезпечення етичних норм у кримінальному процесі України. Інтегруючись у європейський простір, національний законодавець активно імплементує міжнародні стандарти: 1) професійної поведінки та етичної взаємодії судді, прокурора, слідчого, адвоката; 2) заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження; 3) недопустимості безпідставного обмеження прав і основоположних свобод людини; 4) заборони застосування обману у кримінальному процесуальному доказуванні. Ці стандарти виступають: (а) орієнтиром для реформування сфери кримінальної юстиції у концепції юснатуралізму, за якої право не тотожне закону, а поєднує в собі також мораль, справедливість, звичаї та традиції; (б) показником ефективності кримінальної процесуальної діяльності, що зміцнює авторитет України на міжнародній арені, як правової демократичної держави, у якій людина, її права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю.

5. Примусове годування осіб, які тримаються під вартою, відповідно до практики ЄСПЛ, не порушує право, гарантоване ст. 3 Конвенції (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження або покарання), якщо воно відповідає наступним критеріям: 1) наявність медичної необхідності для примусового годування, спрямованого на захист життя особи, а не для того, щоб перешкодити людині продовжувати протест; 2) дотримання процесуальних гарантій при прийнятті рішення про примусове годування; 3) спосіб примусового годування, який не повинен бути невинувато болісним і принизливим, а також таким, що має на меті придушити бажання особи продовжувати протест. У цьому контексті «слабкими місцями» застосування примусового годування в Україні є те, що: (а) процедура примусового годування на сьогодні залишається технологічно недосконалою і з технічної точки зору подекуди межує із тортурами (див. роботи О.В. Харитонові); (б) процесуальний порядок розгляду відповідних клопотань є спірним з позиції забезпечення гарантій дотримання права на повагу до людської гідності.

6. Одним із етичних імперативів є конституційне визнання людського життя як найвищої цінності. У цьому контексті в умовах воєнного стану актуалізується питання безпеки осіб, відносно яких застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, зважаючи на відсутність у багатьох кримінально-виконавчих установах бомбосховищ. Тримання під час повітряної тривоги у камері нівелює право на безпеку, яке в умовах воєнного стану можна розглядати як складову права на життя. З іншого боку, звільнення особи з-під варти лише у зв'язку з відсутністю у слідчих ізоляторах безпечних умов тримання суперечило б завданням кримінального провадження. Альтернативою скасування або зміні запобіжного заходу та гарантією права на безпеку в описаній ситуації є евакуація ув'язнених. Водночас, дослідження емпіричного матеріалу надає можливість стверджувати, що це питання є етично чутливим в розрізі умов транспортування та застосування спеціальних засобів примусу, які можуть входити у конфронтацію з положеннями ст. 3

Конвенції (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність поводження або покарання). З огляду на це, під час евакуації осіб, які тримаються під вартою необхідно враховувати критерії, які підлягають оцінці ЄСПЛ у разі надходження відповідних скарг: 1) простір, доступний ув'язненому під час перевезення; 2) кількість осіб у камері для транспортування; 3) освітлення та вентиляція в камерах для транспортування; 4) захист від зовнішніх температур; 5) наявність харчування, питної води та спального місця під час тривалих перевезень; 6) кількість поїздок; 7) наявність ремня безпеки або спеціальних умов транспортування для осіб з особливими потребами; 8) необхідність застосування спеціальних засобів примусу.

7. Етичний зміст презумпції невинуватості, як однієї із засад кримінального провадження, полягає у тому, що поводження з особою, вина якої не встановлена вироком суду, має відповідати поводженню з невинуватою особою. Саме тому недопустимо ототожнювати інститут запобіжних заходів з інститутом покарання. Водночас, відомі випадки, коли застосування до особи запобіжного заходу призводило до її соціальної стигматизації – її сприйняття суспільством як винної у вчиненні кримінального правопорушення, незважаючи на відсутність обвинувального вироку суду. Серед причин соціальної стигматизації як результату застосування запобіжного заходу можна виділити наступні: (а) соціальна (низький рівень правової культури у суспільстві, а відтак ототожнення запобіжного заходу із покаранням); (б) медійна (некоректне інформування громадськості про результати розслідування резонансних кримінальних проваджень); (в) юридична (використання некоректної термінології у текстах судових рішень). І якщо соціальна причина лежить поза завданнями кримінального провадження, то медійна і юридична причини є результатом відступу від вимог презумпції невинуватості. У цьому контексті запобіганню соціальній стигматизації особи в результаті застосування до неї запобіжного заходу сприятиме дотримання рекомендацій, сформульованих практикою ЄСПЛ, зокрема: 1) інформування громадськості про запобіжний захід має бути

розсудливим і обачним, тобто: (а) заяви учасників процесу за можливості мають бути зроблені у межах кримінального провадження, а не через ЗМІ; (б) заяви не повинні містити констатацію фактів або ідентифікації особи; (в) заяви не можуть спонукати громадськість до думки про вину особи у вчиненні кримінального правопорушення та наперед визначати оцінку фактів; 2) судові рішення про застосування запобіжного заходу мають описувати «стан підозри», а не відображати думку про те, що особа є винною у вчиненні кримінального правопорушення.

8. Одним із найчутливіших з позиції етики питань у кримінальному процесі є проблематика застосування примусу. У цьому контексті проведене дослідження надає можливість сформулювати низку наукових висновків та рекомендацій, зокрема:

(а) у доктрині кримінального процесу відсутня єдність у питанні допустимості застосування до потерпілого кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу, оскільки інколи примус по відношенню до потерпілого сприймається як прояв повторної віктимізації особи, чим обґрунтовують позицію про неможливість застосування примусу до потерпілого. Водночас, такий підхід видається спірним, оскільки сприйняття концепції проведення процесуальних дій із потерпілим виключно на підставі його добровільної згоди призведе до низки деструктивних наслідків для кримінального провадження, зокрема: 1) унеможливить встановлення обставин кримінального правопорушення і прийняття процесуальних рішень (коли притягнення особи до кримінальної відповідальності обумовлюється участю потерпілого у слідчих діях); 2) знівелює право підозрюваного, обвинуваченого на захист (коли наявні сумніви у достовірності показань потерпілого, а єдиним способом перевірки вже отриманих доказів є проведення СРД відносно потерпілого); 3) створить ризики втрати доказового матеріалу (коли потерпілий у силу об'єктивних причин не може надати добровільну згоду протягом невизначеного проміжку часу);

(б) застосування кримінального процесуального примусу при збиранні доказового матеріалу, у тому числі пов'язаного із медичним втручанням, не порушує право на свободу від самовикриття (ст. 6 Конвенції) за умови, якщо у кримінальних процесуальних процедурах дотримано гарантії, передбачені ст. 3 Конвенції (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання). Відтак, етико-правова дилема, яка виникає між відібранням біологічних зразків у примусовому порядку та правом не свідчити проти себе має бути вирішена на користь публічних інтересів;

(в) примусове медичне втручання, яке здійснюється з терапевтичною метою або з метою отримання доказів, відповідно до практики ЄСПЛ, не порушує гарантії, передбачені ст. 3 Конвенції (заборона катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання), якщо воно відповідає критеріям: 1) ступінь втручання має бути необхідним для отримання доказів; 2) процедура не повинна нести загрозу тривалої шкоди здоров'ю людини, фізичного болю чи страждання; 3) примус не повинен перевищувати мінімальний рівень тяжкості, встановлений прецедентною практикою ЄСПЛ за ст. 3 Конвенції; 4) особі має бути гарантовано доступний медичний нагляд до та під час примусового втручання; 5) потрібно розглянути застосування альтернативних методів отримання доказів;

(г) правова позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 10 лютого 2022 р. у справі № 163/2245/17, відповідно до якої біологічні зразки у особи можуть бути отримані поза її згодою лише тоді, коли метою відібрання таких зразків не є отримання доказів обвинувачення особи, яка надає такі зразки, наділяє сторону захисту невинуватими перевагами у кримінальному процесуальному доказуванні та по суті блокує досудове розслідування кримінальних правопорушень, у яких проведення експертизи (а відтак й відібрання біологічних зразків) є обов'язковим.

9. Враховуючи найновіші законопроектні тенденції (йдеться про Проект Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» № 9103 від 13.03.2023),

виникає питання про те, чи є потреба у забезпеченні представників ЛГБТ-спільноти правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї? Вбачається, що відповідь на це питання повинна бути ствердною. Відтак, прийняття зазначеного закону має передбачати доповнення п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України вказівкою на реєстрованого партнера як близького родича або члена сім'ї із усіма відповідними гарантіями, зокрема й правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї.

10. В основі провокації кримінального правопорушення лежать психологічні маніпуляції та обман, що безумовно суперечить вимогам етики. На сьогодні у цьому питанні вже сформувалась досить стабільна практика ЄСПЛ, спрямована на перевірку заяви про провокацію на відповідність матеріальному (змістовному) та процесуальному критеріям. Змістовний (матеріальний) критерій вказує на наявність або відсутність ознак провокації в діях правоохоронних органів. У практиці ЄСПЛ сформувались такі маркери змістовного критерію: 1) наявність обґрунтованої підозри; 2) характер приєднання конфідентів; 3) поведінка органів досудового розслідування, яка не є пасивною у разі: а) самостійного (ініціативного) звернення до особи; б) висловлення повторних пропозицій після відмови особи вчинити протиправні дії; в) спроби викликати співчуття. Процесуальний критерій вказує на наявність у національного суду можливостей перевірити заяву про провокацію кримінального правопорушення. У практиці ЄСПЛ сформувались такі маркери процесуального критерію: 1) забезпечення права на повне і об'єктивне дослідження тих обставин справи, які можуть вказувати на провокацію; 2) допит конфідентів як свідків у суді; 3) обов'язок сторони обвинувачення довести відсутність провокації при проведенні НСРД. Водночас, законодавча заборона використовувати докази, отримані завдяки провокації є недостатньою для викорінення цієї проблеми. У цьому контексті доцільно ставити питання про криміналізацію провокації будь-якого кримінального правопорушення. Відзначимо, що певні кроки у цьому напрямі вже здійснено розробниками проєкту КК України. Так, пропонується

встановити, що особа, яка спровокувала вчинення кримінального правопорушення підлягає кримінальній відповідальності як підбурювач, що є позитивною тенденцією. Водночас, розробниками проєкту КК України пропонується вчинення кримінального правопорушення в умовах провокації визнавати як обставину, яка пом'якшує покарання, однак не виключає застосування кримінально-правових засобів до виконавця. У свою чергу така пропозиція суперечить практиці ЄСПЛ.

11. Оприлюднення стороною обвинувачення відомостей досудового розслідування, які містять інформацію про приватне життя особи, має відбуватись з урахуванням положень ч. 3 ст. 15 КПК України. При цьому критеріями використання інформації приватного характеру для виконання завдань кримінального провадження є: (а) мета, яка не суперечить етичним категоріям честі та гідності; (б) доказове значення інформації; (в) спосіб інформування, який не порушує принцип презумпції невинуватості.

12. Питання етики у кримінальному процесі актуалізуються, коли йдеться про фідучіарні правовідносини, які передбачають збереження різного роду таємниць. У цьому контексті проведене дослідження надає можливість сформулювати низку наукових висновків та рекомендацій, зокрема:

(а) вбачається доцільним виключити із КПК України заборону допиту медичного працівника як свідка без згоди особи, яка довірила такі відомості (пацієнта) (п. 4 ч. 2 ст. 65 КПК України). Досить часто виникають ситуації, коли для досягнення завдань кримінального провадження отримання інформації від медичного працівника є необхідним і превалює над інтересами збереження медичної таємниці. При цьому КПК України знає випадки, коли медична таємниця за рішенням суду може бути розкрита в інтересах кримінального провадження (яскравою демонстрацією цього є інститут тимчасового доступу в тому числі й до даних, що містять медичну таємницю – п. 2 ч. 1 ст. 162 КПК України). Вбачається, що й при необхідності отримання вербальної інформації від медичного працівника етична дилема має вирішуватись на користь інтересів кримінального провадження. Однак у

цьому контексті варто підтримати дослідників (зокрема Д.О. Шингарьова), які доводять, що розкриття медичної таємниці повинне супроводжуватися низкою гарантій, як то судовий контроль (дозвіл на розголошення медичної таємниці має надаватись на підставі ухвали слідчого судді, суду) і заходи, спрямовані на захист отриманої від медичного працівника інформації (проведення допиту у закритому судовому засіданні, обмеження доступу до судового рішення у частині відомостей, які розголошуються);

(б) з метою забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання представників усіх релігійних конфесій існує необхідність передбачити кримінальні процесуальні механізми захисту таємниць, отриманих священнослужителем не лише під час сповіді, а й при виконанні інших релігійних обов'язків. Відтак, доцільно викласти положення п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України у наступній редакції: «Священнослужителі – про відомості, одержані під час сповіді або виконання інших обрядів, які передбачені для відповідної релігії»;

(в) вбачаються спірними наукові пропозиції щодо необхідності абсолютизації таємниці сповіді та скасування ч. 3 ст. 65 КПК України, якою передбачено звільнення від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка її довірила. Таємниця сповіді не може бути абсолютною у світському суспільстві. Священнослужитель повинен мати можливість давати показання як свідок щодо відомостей, які становлять професійну таємницю, якщо особа, яка довірила такі відомості, надала відповідний дозвіл. Водночас, самостійна ініціатива священнослужителя щодо подання заяви про готування або вчинення кримінального правопорушення чи надання показань у кримінальному провадженні не допускається, що впливає з релігійно-етичних міркувань;

(г) при вирішенні питання забезпечення конфіденційності спілкування захисника із клієнтом необхідно враховувати, що: 1) перебування особи під час судового засідання у скляній кабіні порушує право на захист у контексті конфіденційного спілкування з адвокатом, якщо такі заходи не є

виправданими для безпеки інших учасників кримінального провадження; 2) розміщення технічних пристроїв фіксації інформації на робочому місці адвоката у залі суду є недопустимим, оскільки порушує конфіденційність спілкування захисника з клієнтом; 3) дистанційний судовий розгляд, під час якого захисник і клієнт знаходяться в різних локаціях, не виключає можливості забезпечення конфіденційного спілкування між ними із використанням відповідних електронних комунікаційних систем, які забезпечують приватність спілкування.

13. Закон забороняє залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення НСРД адвокатів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру (ч. 2 ст. 275 КПК). Однак й залучення адвоката до конфіденційного співробітництва, яке не буде пов'язане з розкриттям інформації професійного характеру, є спірним з позиції етики, оскільки входить в етичний конфлікт із функціональною парадигмою професії адвоката: погоджуючись на участь у таємній слідчій дії, яка передбачає дезінформацію іншої людини з метою її викриття, адвокат фактично виконує функцію обвинувачення, що не допускається.

14. Етично-чутливими є кримінальні процесуальні відносини, дотичні до питань релігії. У цьому контексті проведене дослідження надає можливість сформулювати низку наукових висновків та рекомендацій, зокрема:

(а) етична дилема в кримінальному процесі виникає, коли релігійні переконання учасника процесу суперечать проведенню слідчої дії, до якої він залучається. Вбачається, що право на свободу світогляду і віросповідання має бути забезпечено при здійсненні кримінальних процесуальних процедур, водночас це не наділяє учасників кримінального провадження релігійним імунітетом. З метою досягнення бажаного балансу в цьому питанні вбачається доцільним доповнити ч. 3 ст. 223 КПК України абзацом такого змісту: «Під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій враховуються релігійні переконання учасників кримінального провадження, а також забезпечується повага до їх віросповідання. Обмеження права особи на

свободу світогляду і віросповідання допускається виключно з метою виконання завдань кримінального провадження, визначених ст. 2 цього Кодексу та у випадках, якщо встановити обставини вчинення кримінального правопорушення у інший спосіб не вбачається можливим»;

(б) у контексті забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання уваги потребує процесуальний порядок проведення огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією. Це пояснюється тим, що КПК України не передбачає: 1) обов'язок сторони обвинувачення враховувати думку потерпілих (близьких родичів або членів сім'ї особи, тіло якої підлягає ексгумації); 2) можливості потерпілих (родичів або членів сім'ї особи, тіло якої підлягає ексгумації), оскаржити процесуальне рішення прокурора про ексгумацію на стадії досудового розслідування. Тож, з метою забезпечення прав та законних інтересів потерпілих у питаннях проведення ексгумації трупів їх близьких родичів, ч. 1 ст. 239 КПК України (Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією) доцільно викласти у редакції: «Рішення про проведення ексгумації оформлюється постановою прокурора, копія якої вручається потерпілому. Якщо потерпілий заперечує проти проведення слідчої дії, прокурор звертається до слідчого судді, суду з клопотанням про надання дозволу на огляд трупа, пов'язаного з ексгумацією. Клопотання розглядається у порядку, передбаченому статтею 163 цього Кодексу. Обов'язок доказування неможливості встановити обставини вчинення кримінального правопорушення у інший спосіб, окрім проведення ексгумації, покладається на прокурора»;

(в) відсутність чіткої нормативної підстави для врахування релігійних переконань осіб, до яких застосовуються запобіжні заходи, призводить до компенсаторного використання суддями етичних (однак не юридичних) міркувань для обґрунтування окремих процесуальних рішень у цих питаннях. З огляду на це доцільно доповнити КПК України окремими положеннями, спрямованими на забезпечення права осіб на свободу світогляду і віросповідання при застосуванні запобіжних заходів, а саме:

– внести зміни до ч. 1 ст. 178 КПК України, включивши релігійні переконання особи до переліку обставин, що враховуються при застосуванні запобіжного заходу;

– доповнити ч. 1 ст. 201 КПК України положенням такого змісту: «підозрюваний, обвинувачений, до якого застосовано запобіжний захід, його захисник, має право подати до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, а в кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – до Вищого антикорупційного суду, клопотання про дозвіл на тимчасову (до 3-х календарних днів) зміну запобіжного заходу для участі у релігійних обрядах, окрім кримінальних проваджень щодо розслідування особливо тяжких кримінальних правопорушень».

(г) наявність відмінностей у релігійних переконаннях не є самостійною і достатньою підставою для відводу учасника кримінального провадження, що уповноважує суд відмовляти у задоволенні цих заяв. Суд враховує релігійні переконання учасника кримінального провадження, вирішуючи питання про відвід, за умови якщо заявником надано докази на підтвердження обставин, у тому числі пов'язаних із віросповіданням, що викликають сумніви у неупередженості суб'єкта, якому заявлено відвід. Виняток становить вирішення питання про відвід присяжних, які на підставі п. 3 ч. 2 ст. 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» можуть бути увільнені від здійснення правосуддя у зв'язку з релігійними переконаннями шляхом подання заяви про самовідвід;

15. Спірним з позиції дотримання етичних норм є використання у кримінальному провадженні при проведенні впізнання фотознімків людей (фотографій із акаунтів у соціальних мережах або із інших кримінальних проваджень) без отримання згоди особи, яка зображена на фотознімку, на таке використання. У цьому контексті доцільно унормувати вимоги до фотознімків осіб, які можуть використовуватись при здійсненні досудового розслідування

кримінальних правопорушень: 1) фотознімок підлягає обов'язковій ідентифікації з особою, яка на ньому зображена, з наступним відтворенням цих даних у протоколі СРД; 2) фотознімок може використовуватись лише за наявності письмової згоди особи, яка на ньому зображена; 3) особа, яка погоджується на використання фотознімку з її зображенням повідомляється про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Водночас, необхідність отримання згоди людини на використання її фотознімку для пред'явлення для впізнання суттєво ускладнить роботу правоохоронних органів та по суті блокуватиме проведення досудового розслідування. Натомість альтернативним рішенням поставленої проблеми може стати застосування стороною обвинувачення штучного інтелекту для генерування фотографій-статистів. Йдеться про програмне забезпечення для створення зображень, у тому числі зображень людей, яких не існує в дійсності. При цьому, вбачається, що такий підхід не викликатиме проблем в контексті забезпечення допустимості доказів, за умови, що дотримуватиметься вимога про відсутність різких відмінностей між особами, зображеними на фото.

16. Працівники органів досудового розслідування та оперативних підрозділів не можуть виступати таємними агентами для отримання викривальних показань при здійсненні досудового розслідування кримінальних правопорушень, коли їх процесуальний статус вже відомий учасникам кримінального провадження. Це призводить до підміни процесуального порядку аудіо-, відеоконтролю особи її допитом, оскільки виключає: (а) приватний характер спілкування; (б) добровільність передачі інформації. Використання слідчим або прокурором прямого обману при збиранні доказового матеріалу порушує право особи на свободу від самовикриття і тягне за собою недопустимість зібраних доказів. Водночас, допускається залучення інших осіб (наприклад, співкамерників, друзів або колег) як таємних агентів. Однак спілкування між особою щодо якої проводиться НСРД і конфідентом (таємним агентом) має бути приватним, а передача інформації – добровільною (тобто дії конфідента не повинні мати

ознак провокаційного характеру). У протилежному випадку матиме місце порушення ст. 6 Конвенції в аспекті права на свободу від самовикриття.

17. КПК України не встановлює обов'язкової участі лікаря при проведенні особистого обшуку, який передбачає обстеження фізіологічних порожнин тіла людини. Втім, як з позиції етики, так і з позиції дотримання медико-санітарних умов (оскільки такі процедури можуть викликати у особи болісні відчуття, фізіологічні травми, інфікування тощо), вбачається, що такого роду маніпуляції мають проводитися виключно медичним працівником із дотриманням санітарно-гігієнічних умов.

18. Етико-правові проблеми, які виникають під час проведення та фіксації особистого обшуку, що супроводжується оголенням особи, мають вирішуватись з урахуванням наступних рекомендацій: 1) підстави вважати, що особа може переховувати при собі речі або документи, які є необхідними для кримінального провадження, мають бути реальними (тобто впливати із поведінки такої особи) і підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі; 2) забороняється публічне проведення особистого обшуку, що супроводжується оголенням. Місцем проведення слід обирати приміщення закритого типу без можливості доступу (у тому числі візуального) сторонніх осіб; 3) необхідно мінімізувати кількість осіб, які можуть бути присутніми під час СРД; 4) залучити лікаря, якщо СРД супроводжується втручанням у приватний соматичний простір людини (обстеження фізіологічних порожнин тіла); 5) якщо під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення, має здійснюватися безперервна, але роздільна відеофіксація: відеофіксація обшуку житла та іншого володіння не має перериватися, однак відеофіксація особистого обшуку має здійснюватися в окремій кімнаті на окремий відеофіксуючий пристрій з подальшим записом інформації на окремому матеріальному носії (який зберігається в опечатаному вигляді і може надаватися лише суду під час судового розгляду). Відеозапис особистого обшуку, в рамках якого здійснювалось оголення особи, що не має доказового

значення у кримінальному провадженні підлягає знищенню; 6) при підготовці до обшуку сторона обвинувачення повинна передбачити обставини, які можуть перешкоджати проведенню СРД і заздалегідь планувати склад учасників слідчо-оперативної групи і/або понять, які мають бути представлені особами обох статей відповідно до процесуального статусу (слідчого, оперативного працівника, понятого); 7) ситуація, коли під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести особистий обшук, який передбачає оголення, однак учасники слідчо-оперативної групи та/або поняті є особами протилежної статі демонструє недоліки у плануванні слідчої дії. Однак задля недопущення втрати доказового матеріалу, виходом із цієї ситуації може бути введення до складу слідчо-оперативної групи і/або понять додаткових осіб однієї статі з особою, яку обшуковують, із фіксуванням усього процесу слідчої дії (включаючи й зміни в складі учасників) безперервною відеофіксацією.

19. У кримінальних провадженнях, які викликають підвищений суспільний інтерес, учасники провадження (переважно приватні) схильні публічно (інтерв'ю для ЗМІ або дописи у соціальних мережах) коментувати перебіг судового розгляду і ухвалені за його результатами, судові рішення. У цьому контексті ЄСПЛ підкреслює, що суди так само, як й інші державні органи, не захищені від критики та контролю. Сторони мають право коментувати здійснення правосуддя з метою захисту своїх прав, однак висловлювання не повинні виходити за певні межі. Потрібно чітко розрізняти критику та образу. Якщо єдиною метою будь-якої форми вираження є образа або посягання на гідність суду чи його членів, застосування належної санкції не буде становити порушення ст. 10 ЄКПЛ. У пошуках справедливого балансу між захистом авторитету судової влади та правом на свободу вираження поглядів, ЄСПЛ оцінює: 1) чи обмежуються зауваження учасника кримінального провадження залогом суду або поширені у ЗМІ; 2) чи повторювались зауваження поза залогом суду; 3) характер зауважень, тобто емоційність, використання непристойної, принизливої або саркастичної

лексики; 4) наявність значного суспільного інтересу щодо перебігу судового розгляду; 5) співрозмірність застосованого стягнення до осіб, які допустили відповідні висловлювання, дописи.

20. Актуальним як з позиції права, так і з позиції етики є питання здійснення відеофіксації судового розгляду (в тому числі з подальшим оприлюдненням відеозаписів у мережі Інтернет). Відповідно до ч. 6 ст. 27 КПК України проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін та можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду. Аналіз судової практики дозволяє виокремити обставини, на які посилались суди, обґрунтовуючи «шкоду для судового розгляду» при здійсненні відеофіксації: 1) тиск на суд, необхідність підтримання авторитету правосуддя та безпеки колегії суддів; 2) перспективу оприлюднення судового процесу у мережі Інтернет, створення дописів та надання коментарів позапроцесуального характеру; 3) загроза захисту доказової інформації у кримінальному провадженні або персональних даних учасників кримінального провадження. Вбачається, що саме третя група обставин є найбільш переконливою для обґрунтування «шкоди судового розгляду» при проведенні відеофіксації. Це пояснюється тим, що сам по собі факт здійснення відеофіксації сторонніми особами не може свідчити про наявність тиску на суд. Ведення акаунтів у соціальних мережах, розміщення дописів (у тому числі фото та відео), надання коментарів належить до приватної сфери кожного користувача, тож заборона відеофіксації судового розгляду як превенція для не опублікування вільними слухачами перебігу судового процесу у мережі Інтернет є безпідставною. При цьому захист доказової інформації, персональних даних сторін або інших учасників кримінального провадження є завданням суду, який здійснює кримінальне провадження, тож таке мотивування є належним для обмеження права на здійснення відеофіксації або поширення таких матеріалів у публічному просторі.

21. До неетичних тактичних прийомів взаємодії учасників кримінального провадження під час судового розгляду, які порушують порядок у залі судового засідання, належать випадки: 1) застосування ненормативної лексики і погроз; 2) агресивна поведінка; 3) суперечка з судом; 4) залишення зали судового засідання. Причинами слугують: 1) нездатність впоратись з власними емоціями, або 2) позапроцесуальний протест проти: а) неетичної поведінки суду або іншого учасника; б) судового рішення, яке ухвалене на користь іншої сторони; в) порядку проведення судового рішення, яке встановлюється головуючим. Такі тактичні прийоми не узгоджуються як з нормами права, так і з нормами етики, оскільки форми протесту повинні мати правомірний характер, тобто бути передбаченими кримінальним процесуальним законом. Водночас, аналіз судової практики дає можливість зазначити, що виняток становлять випадки, коли процесуально неприйнятна і неетична поведінка захисника допускається виключно з метою забезпечити пріоритетність інтересів клієнта.

22. Належними формами процесуального реагування на неетичну поведінку під час судового розгляду є: 1) видалення учасника із зали суду; 2) звернення до органів прокурорського або адвокатського самоврядування щодо притягнення професійного учасника до дисциплінарної відповідальності; 3) заявлення відводу з підстав, що викликають сумнів у неупередженості учасника: а) неетичні висловлювання (нецензурна, образлива, ксенофобська лексика, втручання у правову позицію захисту), б) притягнення до дисциплінарної відповідальності у зв'язку з порушенням правил професійної етики за результатами розгляду скарги процесуального опонента, в) «процесуальні маніпуляції» (вплив на свідка під час судового допиту з метою змінити його показання), г) «процесуальне ігнорування». Також у судовій практиці трапляються поодинокі випадки заявлення відводу у зв'язку з релігійними переконаннями та явкою у судове засідання прокурора не у форменому одязі.

23. За загальним правилом використання (відтворення шляхом цитування) ненормативної термінології у судових рішеннях з позиції етики є недопустимим. Однак варто підтримати наукові позиції (зокрема О.О. Варченко, І.А. Тітка), відповідно до яких ненормативна термінологія може бути відтворена у тексті судового рішення у випадку, якщо вона має доказове значення у кримінальному провадженні. Такі матеріали мають досліджуватись у закритому судовому засіданні з подальшим обмеженням доступу до судового рішення у цій частині.

24. Сам по собі факт «дружби» учасників кримінального провадження у соціальній мережі не є однозначним свідченням їх упередженості, відтак не є підставою для відводу. Разом з цим варто враховувати чинники, які здатні породити обґрунтовані сумніви у неупередженості таких суб'єктів: 1) ініціативний характер набуття статусу «друга» у соціальній мережі; 2) характер спілкування у соціальній мережі, зокрема обопільні або односторонні вподобання, поширення, коментарі до дописів або особисті повідомлення; 3) характер взаємодії учасників поза соціальною мережею, зокрема: (а) спільні святкування, зустрічі, спілкування (тобто комунікація, яка відбувається не в рамках кримінального провадження); (б) процесуальне спілкування, що супроводжується наданням будь-яких видів переваг, заохочень тощо, які не передбачені законом. Разом з цим, варто враховувати, що у правозастосовній практиці можуть виникати проблемні питання доказування: (а) належності акаунту відповідному користувачу соціальної мережі; (б) набуття статусу «друга» у соціальній мережі; (в) спілкування учасників у соціальній мережі. Серед іншого це пов'язано із суперечливою судовою практикою щодо використання скріншота як доказу в суді.

25. Положення ч. 4 ст. 47 КПК України (відмова захисника від виконання своїх обов'язків) і положення ст. 78 КПК України (відвід, самовідвід захисника) мають співвідноситись так: 1) підстави для відводу захисника визначаються ст. 78 КПК України, у той час як підставами для самовідводу можуть бути як обставини передбачені ст. 78 КПК України, так і ч. 4 ст. 47

КПК України, оскільки положення п. 1 ч. 4 ст. 47 КПК України мають відсильний характер до ст. 78 КПК України; 2) заяви, подані на підставі ч. 4 ст. 47 КПК України або ст. 78 КПК України мають розглядатись у порядку, передбаченому для вирішення відводів (ст. 81 КПК України). Це пояснюється тим, що у КПК України, по-перше, відсутній порядок розгляду заяв про відмову захисника від виконання своїх обов'язків; по-друге, якщо розглядати положення ч. 4 ст. 47 КПК України як підставу для самовідводу, то процедурні положення ст. 81 КПК України можуть бути застосовані.

26. Відмова у задоволенні заяви про відвід захисника з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України пояснюється тим, що суд не може перебирати на себе повноваження органу адвокатського самоврядування (КДКА), надавати оцінку етичності поведінки адвоката при здійсненні захисту, представництва у кримінальному провадженні, а тому є цілком логічною. Інакше, мало б місце порушення принципу незалежності адвокатури від суду. З огляду на це, заслуговує на підтримку підхід у національній судовій практиці, відповідно до якого судді відмовляють у задоволенні заяв про відвід захисника з підстав порушення останніми ПАЕ. У випадку виявлення ситуацій, які вказують на порушення захисником, представником вимог професійної етики, інші учасники кримінального провадження не позбавлені права реагувати шляхом звернення з відповідною скаргою до КДКА регіону.

27. Відмова у задоволенні заяви про самовідвід захисника порушує етичні межі здійснення адвокатської діяльності й суперечить інтересам кримінального провадження в цілому. ПАЕ зобов'язують адвоката у своїй професійній діяльності та особистому житті керуватись такими етичними категоріями, як чесність, гідність, добropорядність і добросовісність (Основні принципи адвокатської етики, передбачені розділом II ПАЕ). Тож, з позиції етики, видається сумнівним відмовити захиснику відстоювати ці етичні категорії та схилити його до позиції або лінії поведінки, які він не розділяє. Відтак, заслуговує на підтримку підхід у національній судовій практиці, відповідно до якого підлягають задоволенню заяви захисника, представника

про самовідвід з підстав, що не передбачені ст. 78 КПК України, втім, впливають з ПАЕ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббасова Д. Л. Взаємодія учасників кримінального провадження під час судового розгляду: етико-правовий аспект // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 546–549. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/130> (дата звернення: 09.08.2023).
2. Аббасова Д. Л. Використання ненормативної (образливої) лексики у текстах кримінальних процесуальних документів: етико-правовий аспект. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. семінару, 8 жовт. 2021 р. Житомир, 2021. С. 63–66.
3. Аббасова Д. Л. Застосування заходів примусового годування до осіб, які тримаються під вартою: етико-правовий аспект. *Адаптація правової системи України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., 29 верес. 2022 р. Полтава, 2022. С. 25–27.
4. Аббасова Д. Л. Застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого: етико-правовий аспект. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : IV Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф. С. А. Альперта, «Пів століття служіння науці та освіті» (м. Харків, 24 берез. 2023 р.). Харків, 2023. С. 33–36.
5. Аббасова Д. Л. Інститут відводу як механізм забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання учасників кримінального провадження. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці набуття чинності Кримін. процес. кодексу України (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.). Одеса, 2022. С. 48–52.
6. Аббасова Д. Л. Примусове відібрання біологічних зразків для проведення експертизи і право на свободу від самовикриття : етично правова-

дилема. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу, 11 черв. 2021 р. Львів, 2021. С. 141–146.

7. Аббасова Д. Л. Провокація кримінального правопорушення під час проведення контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2021. Вип. 90. С. 3–10. DOI: 10.32837/apdp.v0i90.3200.

8. Аббасова Д. Л. Провокація при проведенні контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. *Етика правника* : тези доп. та повідомл. учасників круглого столу, 23 квіт. 2021 р. Харків, 2021. С. 115–119.

9. Аббасова Д. Л. Свідоцький імунітет священнослужителя в кримінальному процесі України: етико-правовий аспект. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : III Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 90-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 10 листоп. 2021 р.). Харків, 2022. С. 97–100.

10. Аббасова Д. Л. Свобода вираження поглядів та поширення інформації про судовий розгляд: етико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2023. № 98. С. 3–9. DOI: 10.32782/apdp.v98.2023.1.

11. Аббасова Д. Л., Тітко І. А. Проблемні питання забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання при відбиранні біологічних зразків, проведенні освідування та екстумації // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 349–353. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/83> (дата звернення: 09.08.2023).

12. Адвокат підозрюваного самовільно залишає зал судових засідань, називаючи процес судилищем [відео] : [суд. засід. Шевченк. р-ного суду м. Києва, 14.12.2018] // YouTube, Відкритий Суд. 2019, 12 лют. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wQpQXYLVWrY> (дата звернення: 09.08.2023).

13. Андрусенко С. В. Морально-етичні аспекти конфіденційного співробітництва. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 168–173.

14. Антонов К. В., Івасишин Т. М. Практика Європейського Суду з прав людини щодо визнання в суді допустимими доказами матеріалів контролю за вчиненням злочину. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 197–202.

15. Бангалорські принципи поведінки суддів : від 19 трав. 2006 р., схвалено резолюцією Екон. та Соц. Ради ООН № 2006/23 від 27.07.2006 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 09.08.2023).

16. Бартащук Л. П. Гарантії забезпечення права людини на повагу до гідності у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2011. 23 с.

17. Баштега Р. Охорона таємниці сповіді у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2004. № 6. С. 86–87.

18. Беспалько І. Л. Система принципів кримінального процесу та проблема їх класифікації : монографія. Харків : ФІНН, 2011. 216 с.

19. Беспалько І. Л., Завгородня А. С., Кужель К. С. Штучний інтелект у кримінальному процесі: практичне застосування через призму закордонного досвіду // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 473–476. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/124> (дата звернення: 09.08.2023).

20. Билиця І. О. Професійна етика прокурора : автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.10 / Нац. ун-т «Одес.юрид. акад.». Одеса, 2014. 22 с.

21. Билиця І. О. Професійна етика прокурора : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2015. 184 с.

22. Білас А. І., Кузнецов Є. В. Професійна етика працівників правоохоронних органів (соціально-етичні відносини). *Право.ua*. 2014. № 1. С. 200–204.

23. Бірюкова А. М. Принцип пріоритету інтересів клієнта в системі етичних засад адвокатської діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 121–128.

24. Благодир А. А., Благодир В. С., Благодир С. М. Відповідність порядку відібрання зразків для проведення експертизи міжнародним стандартам // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 274–276. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/66> (дата звернення: 09.08.2023).

25. Бортник В. А. Кримінально-правова охорона честі і гідності особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 23 с.

26. Браверман С. О. Адаптація моделі «процесуального інтерв'ю» до реалій української правоохоронної системи. *Перспективні шляхи розвитку наукових знань* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9–10 берез. 2020 р. Київ, 2020. С. 35.

27. Брифінг Національної поліції у справі вбивства Павла Шеремета [відео] // YouTube, Суспільне Новини. 2019, 12 груд. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Ex_S3O2b7mk (дата звернення: 09.08.2023).

28. Буглак В. Законна мета під час розповсюдження «списку бажань» // JustTalk. 2023, 2 лют. URL: <https://justtalk.com.ua/post/zakonna-meta-pid-chas-rozpovsyudzhennya-spisku-bazhan> (дата звернення: 09.08.2023).

29. ВАКС звернувся до ВРП та Генерального прокурора щодо втручання у діяльність суддів учасниками справи про завдання збитків ДП НАЕК «Енергоатом» та ДП «Схід ГЗК» // Вищий антикорупційний суд України. 2020, 7 жовт. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/press-centr/news/1003980/> (дата звернення: 09.08.2023).

30. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2018. 524 с.

31. Варченко О. О. Забезпечення поваги до людської гідності в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра філософії: 081 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 296 с.

32. Варченко О. О. Проблемні питання забезпечення поваги до людської гідності при проведенні освідування, відібранні біологічних зразків, судово-медичній експертизі // Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 2. С. 187–190. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35554> (дата звернення: 09.08.2023).

33. Вирок Бахмацького районного суду Чернігівської області від 22 лютого 2018 р. у справі № 728/1357/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72374829> (дата звернення: 09.08.2023).

34. Вирок Баштанського районного суду Миколаївської області від 10 липня 2018 р. у справі № 485/1576/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75203578> (дата звернення: 09.08.2023).

35. Вирок Борщівського районного суду Тернопільської області від 23 вересня 2014 р. у справі № 594/464/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40624751> (дата звернення: 09.08.2023).

36. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 04 лютого 2021 р. у справі № 127/33011/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94677025> (дата звернення: 09.08.2023).

37. Вирок Вищого антикорупційного суду від 31 січня 2023 р. у справі № 758/6794/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108683803> (дата звернення: 09.08.2023).

38. Вирок Володимерецького районного суду Рівненської області від 23 жовтня 2015 р. у справі № 556/2155/14-к // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/53074889> (дата звернення: 09.08.2023).

39. Вирок Городянського районного суду Чернігівської області від 09 березня 2021 р. у справі № 732/1137/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95394087> (дата звернення: 09.08.2023).

40. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 12 грудня 2016р. у справі № 753/16449/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63342394> (дата звернення: 09.08.2023).

41. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 31 серпня 2020р. у справі № 753/1689/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91262775> (дата звернення: 09.08.2023).

42. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 14 грудня 2021р. у справі № 753/16617/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101880394> (дата звернення: 09.08.2023).

43. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 27 жовтня 2022 р. у справі № 753/9803/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107003742> (дата звернення: 09.08.2023).

44. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 06 червня 2019 р. у справі № 755/371/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82233013> (дата звернення: 09.08.2023).

45. Вирок Долинського районного суду Івано-Франківської області від 05 серпня 2020 р. у справі № 343/1229/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90779224> (дата звернення: 09.08.2023).

46. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 05 квітня 2019 р. у справі № 229/4389/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81006435> (дата звернення: 09.08.2023).

47. Вирок Дунаєвського районного суду Хмельницької області від 09 серпня 2013 р. у справі № 674/1259/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32935913> (дата звернення: 09.08.2023).

48. Вирок Зарічанського районного суду м. Суми від 03 лютого 2020 р. у справі № 592/404/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87322213> (дата звернення: 09.08.2023).

49. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 26 липня 2019 р. у справі № 552/5825/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83275561> (дата звернення: 09.08.2023).

50. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 25 березня 2020 р. у справі № 640/9980/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88417411> (дата звернення: 09.08.2023).

51. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 09 жовтня 2020 р. у справі № 592/4176/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92152789> (дата звернення: 09.08.2023).

52. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 29 квітня 2021 р. у справі № 296/3216/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96657311> (дата звернення: 09.08.2023).

53. Вирок Ленінського районного суду м. Харкова від 30 березня 2017 р. у справі № 642/8876/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65666598> (дата звернення: 09.08.2023).

54. Вирок Лубенського міськрайонного суду Полтавської області від 22 березня 2018 р. у справі № 539/741/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72984213> (дата звернення: 09.08.2023).

55. Вирок Обухівського районного суду Київської області від 24 грудня 2015 р. у справі № 372/988/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/54554751> (дата звернення: 09.08.2023).

56. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернігова від 28 листопада 2013 р. у справі № 725/7099/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50884364> (дата звернення: 09.08.2023).

57. Вирок Приазовського районного суду Запорізької області від 21 жовтня 2019 р. у справі № 325/129/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85069844> (дата звернення: 09.08.2023).

58. Вирок Приморського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 04 жовтня 2016 р. у справі № 266/2586/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61773423> (дата звернення: 09.08.2023).

59. Вирок Розівського районного суду Запорізької області від 20 листопада 2020 р. у справі № 327/303/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93019731> (дата звернення: 09.08.2023).

60. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 28 лютого 2020 р. у справі № 712/5751/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87914799> (дата звернення: 09.08.2023).

61. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 06 березня 2018 р. у справі № 723/281/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72612934> (дата звернення: 09.08.2023).

62. Вирок Сторожинецького районного суду Чернівецької області від 06 вересня 2021 р. у справі № 723/884/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99393148> (дата звернення: 09.08.2023).

63. Вирок Суворовського районного суду м. Одеси від 17 травня 2021 р. у справі № 523/13176/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96920832> (дата звернення: 09.08.2023).

64. Вирок Теробовлянського районного суду Тернопільської області від 19 червня 2017 р. у справі № 606/1900/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67456083> (дата звернення: 09.08.2023).

65. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 11 квітня 2016 р. у справі № 607/5559/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57534601> (дата звернення: 09.08.2023).

66. Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 29 листопада 2021 р. у справі № 490/2405/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102251449> (дата звернення: 09.08.2023).

67. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 30 жовтня 2018 р. у справі № 761/34909/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77715953> (дата звернення: 09.08.2023).

68. Вітюк Г. С. Взаємозв'язок принципів (засад) провадження судочинства та етики судді на прикладі принципів рівності та гласності. *Прикарпатський юридичний вісник*. Івано-Франківськ, 2018. Вип. 1. С. 70–73.

69. Вовнюк В. На грані фолу. Коли адвокат вправі залишити судове засідання без дозволу головуючого // Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. 2021, 08 груд. URL: <https://vkdka.org/na-grani-folu-koli-advokat-vpravi-zalishiti-sudove-zasidannya-bez-dozvolu-golovuyuchogo/> (дата звернення: 09.08.2023).

70. Волкотруб С. Г. Імунітет свідків і захист довірених відомостей у кримінальному процесі. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Київ, 2002. Вип. 16. С. 342–346.

71. Вольфман С. Етика і психіатрія – біотичні дилеми примусової госпіталізації осіб, які страждають на психічні розлади. *Медичне право*. 2013. № 2. С. 21–31.

72. Гавер Г. П. Герої в суддівській мантиї: добросовісне (чесне) суддівство в умовах аморальних законів / пер. з норв. М. Фетісова, пер. з англ. І. Черненко. Київ : ВАІТЕ, 2022. 326 с.

73. Гавкун С. Р. Запровадження інституту процесуального інтерв'ю в Україні: pro et contra. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. Вип. 72, ч. 2. С. 199–204.

74. Гловюк І. В. Дослідження показань дитини в суді в умовах воєнного стану: нові можливості та старі проблеми. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XV міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27 квіт. 2023 року. Львів ; Тортунь, 2023. Ч. 1. С. 302–306.

75. Гловюк І. В. Дотримання належної правової процедури відбирання біологічних зразків: деякі питання. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 11 берез. 2022 р. Дніпро, 2022. С. 300–303.

76. Гловюк І. Затримання особи та запобіжний захід в умовах воєнного стану / розмовляла В. Михайленко // JustTalk. 2022, 24 трав. URL: <https://justtalk.com.ua/post/zatrimannya-osobi-ta-zapobizhniy-zahid-v-umovah-voennogo-stanu-tekstova-versiya> (дата звернення: 09.08.2023).

77. Гловюк І. В. Освідування неповнолітнього та отримання зразків для експертизи (за проектом закону № 5618). *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. учасників наук.-практ. семінару, 26 листоп 2021 р. Львів. 2021. С. 35–38.

78. Гловюк І. В. Проблемні питання реалізації положення щодо недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування (захист від підозри та обвинувачення за ст. 387 КК України). *Сучасні напрями, засоби та методи протидії злочинності* : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 105-річчю від дня народж. видат. вченого-криміналіста, д-ра юрид. наук, проф. В. П. Колмакова (23 листоп. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 57–63.

79. Гловюк І. В. Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «Sellami v. France»). *Нове українське право*. 2022. Вип. 6, т. 1. С. 81–87. DOI: 10.51989/NUL.2022.6.1.11.

80. Гловюк І., Дроздов О., Мельченко В. Міжнародні стандарти опитування дітей-жертв і дітей-свідків та національне законодавство і практика: питання кореляції у кримінальному провадженні. *Право України*. 2022. № 12. С. 53–57. DOI: 10.33498/louu-2022-12-053.

81. Глуховський М. Примусове годування в'язнів – необхідність чи тортури? // Главком. 2022, 22 лип. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/primusove-goduvannya-vyazniv-neobhidnist-chi-torturi-862521.html> (дата звернення: 09.08.2023).

82. Горелкіна К. Г. Дотримання прав і свобод людини при примусовому відбиранні біологічних зразків. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1. С. 133–140.

83. Городецька М. С. Предмет відання у кримінальному процесі : монографія. Київ : Дакор, 2022. 482 с.

84. Горпинюк О. П. Міжнародні стандарти накопичення та використання біометричних даних (зразків ДНК) у діяльності правоохоронних органів // Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 2. С. 245–249. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3076> (дата звернення: 09.08.2023).

85. Грошевой Ю. М., Нор В. Т. Мораль и уголовно-процессуальная деятельность. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1984. Вып. 17. С. 58–64.

86. Гузела М. Примус у процесі обов'язкового призначення судових експертиз в кримінальних провадженнях у контексті захисту прав. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 8, № 2. С. 167–177. DOI: 10.23939/law2021.30.167.

87. Гура О. Провокація злочину в практиці Верховного Суду в справах white-collar crime. *Публічне право*. 2022. № 3. С. 32–41. DOI: 10.32782/2306-9082/2022-47-5

88. Гуртієва Л. М. Етичний аспект кримінально-процесуальних відносин слідчого з прокурором. *Правова держава*. Одеса, 2012. Вип. 15. С. 215–220.

89. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2008. 30 с.

90. Гуртієва Л. М. Етичні основи діяльності слідчого : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2008. 209 с.

91. Гуртієва Л. М. Поняття етичних основ процесу доказування у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2013. Вип. 67. С. 578–584.

92. Декларація про поліцію : прийнято резолюцією 690 (1979) Паралам. Асамблеї Ради Європи 08 трав. 1979 р. // Конституанта. URL: https://constituanta.blogspot.com/2011/12/1979_24.html (дата звернення: 09.08.2023).

93. Демура М. І., Клепка Д. І. Перспективи застосування штучного інтелекту у галузі кримінального судочинства // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 554–558. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/133> (дата звернення: 09.08.2023).

94. ДК 003:2010. Національний класифікатор України. Класифікатор професій. [Чинний від 2010-11-01] (зі змінами № 1–12) // Законодавство України / Верхов. Рада України. Дата оновлення: 23.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

95. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини : право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. *Європейський суд з прав людини*, 2018. 118 с.

URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf (дата звернення: 09.08.2023).

96. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевой, В. В. Вапнярчук, О. В. Капліна, О. Г. Шило ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Харків : Фінн, 2009. – 328 с. – (Бібліотека юриста).

97. Дроздов О., Шульгін С. «Скажи чесно, не для протоколу», або Процесуальні зловживання під час аудіо-, відеоконтролю особи та їх наслідки. *Закон і Бізнес*. 2020. 15–21 лют. (№ 6). URL: <https://zib.com.ua/ua/print/141457-procesualni-zlovzhivannya-pid-chas-audio-videokontrolyu-oso.html> (дата звернення: 09.08.2023).

98. Етика прокурора, судді, слідчого : навч. посіб. / під ред.: А. В. Лапкін, Г. Шмельцер. Одеса : Гельветика, 2022. 260 с.

99. Європейська хартія про статус суддів : від 10 лип. 1998 р. // Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf> (дата звернення: 15.04.2023).

100. Завтур В. А. Процесуальний порядок розгляду та вирішення слідчим суддею та судом клопотань про примусове годування підозрюваного, обвинуваченого, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою: питання якості законодавства та перспектив його удосконалення. *Нове українське право*. № 1. 2023. С. 164–171. DOI: 10.51989/NUL.2023.1.21.

101. Загальна (Універсальна) хартія судді : ухвалена 17 листоп. 1999 р. Центр. радою Міжнар. асоціації суддів в Тайпеї (Тайвань) // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j63#Text (дата звернення: 09.08.2023).

102. Загальна декларація прав людини : прийнята резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

103. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

104. Загальний Кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : прийнятий делегацією 12-ти країн-учасниць на пленар. засід. у Страсбурзі в жовтні 1988 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343#Text (дата звернення: 09.08.2023).

105. Загорська О., Шмаль Л. «Віртуальна дружба» як підстава для виникнення конфлікту інтересів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 1. С. 75–86.

106. Закон и тайна исповеди: можно ли обязать священников доносить о педофилии? // BBC News. 2017, 15 авг. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-40938574> (дата звернення: 09.08.2023).

107. Законодавство забороняє притягнення адвоката до відповідальності за його висловлювання у справі – позиція РАУ // Національна асоціація адвокатів України. 2020, 15 жовт. URL: <https://unba.org.ua/news/5953-zakonodavstvo-zaboronyae-prityagnennya-advokata-do-vidpovidal-nosti-za-jogo-vislovlyuvannya-u-spravi-poziciya-rau.html> (дата звернення: 09.08.2023).

108. Зарубей В. В., Сухомлин Ю. В., Ілляшенко О. В. Особливості проведення процесуального інтерв'ю малолітньої або неповнолітньої особи. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ, 2021. С. 115–118.

109. Зварич Р. В. Втілення морально-етичних засад суспільства у правозастосуванні (теоретико-правові аспекти). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. Вип. 7. С. 65–71.

110. Зеленський С. М. Встановлення права та факту використання поліграфа в кримінальному провадженні України. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 75–79.

111. Івлєва О. П'ять років без вироку. Що відомо про вбивство дитини та ромські погроми в Лощинівці // Суспільне Новини. 2021, 30 берез. URL: <https://suspilne.media/118050-pat-rokiv-bez-viroku-so-vidomo-pro-vbivstvo-ditini-ta-romski-pogromi-v-losinivci/> (дата звернення: 09.08.2023).

112. Ізотов І. Наталії Саєнко обрали запобіжний захід [відео] / оператори: М. Єрмоєнко, В. Пашин // YouTube, Суспільне Полтава. 2019, 9 січ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=O8t6aRJ9uwY> (дата звернення: 09.08.2023).

113. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Офіційний вісник України*. 2009. № 82. Ст. 2794.

114. Калужна О. Ще раз про цю «записку бажань» // Facebook, Оксана Калужна. 2023, 3 лют. URL: <https://www.facebook.com/100003785827767/posts/pfbid02S5fSpGo65L9MH7mZQGMDbQeBMhGeuYJykZGe4xGhhAt5sDXHsBeFFVsa2eCFDeHel/> (дата звернення: 09.08.2023).

115. Капліна О. В. Етичні засади у діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Етика правника* : тези доп. та повідомл. учасників круглого столу, 23 квіт. 2021 р. Харків, 2021. С. 81–83.

116. Капліна О. В. Проблеми безпосереднього дослідження судом результатів невербальних та змішаних слідчих (розшукових) дій. *Проблеми законності*. Харків, 2020. Вип. 151. С. 101–119. DOI: 10.21564/2414-990x.151.215054.

117. Керівні принципи ООН щодо ролі обвинувачів : (прийняті 8-м Конгр. ООН з профілактики злочинності і поведження з правопорушниками, Гавана, Куба, 27 серп.–7 верес. 1990 р.). *Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні*. Київ : Атіка, 2012. С. 9–14.

118. Ковальчук А. А. Поняття та сутність інституту примирення в кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 144–150.

119. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : прийнято резолюцією 34/169 Ген. Асамблеї ООН від 17 груд. 1979 р. // Нове законодавство України. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_282 (дата звернення: 09.08.2023).

120. Козьяков І. Морально-етичні засади судової промови прокурора // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 2. С. 94–101. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/2-2017/koziakov.pdf> (дата звернення: 09.08.2023).

121. Коломиянка заховала наркотики у спідній білизні для ув'язненого чоловіка // *Galka.if.ua*. 2027, 25 квіт. URL: <https://galka.if.ua/kolomiyanka-u-spidniy-bilizni-zahovala-narkotiki-dlya-uv-yaznenogo-cholovika/> (дата звернення: 09.08.2023).

122. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Рим, 4 листоп. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371. Ред. від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.08.2023).

123. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання : від 10 груд. 1984 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 09.08.2023).

124. Конституція України : станом на 15 січ. 2023 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2023. 76 с.

125. Король В. В. Засада гласності кримінального судочинства України: поняття, зміст, підстави, обмеження : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2003. 221 с.

126. Король Н. Нині відбувається суд у справі Саєнко щодо трагічної ДТП // Kolo.News Новини Полтави. 2019. 15 лип. URL: <https://kolo.news/category/criminal/14981> (дата звернення: 20.10.2022).

127. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідуванням : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. 20 с.

128. Косаренко О. І. Суд і адвокат: проблеми етики взаємовідносин. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3. С. 189–196.

129. Кравчук О., Остапчук І. Образ судді в правовій культурі. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2023. Вип. 46. С. 74–85.

130. Крет Г. Р. Загальні положення проведення аудіо-, відеоконтролю особи. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової аргесії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) : у 2 т. Одеса, 2022. Т. 2. С. 367–370.

131. Кримінальний кодекс України : від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. Ред. від 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

132. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9/10–13. Ст. 88. Ред. від 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

133. Кримінально-виконавчий кодекс України : від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21. Ред. від 22.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#top> (дата звернення: 09.08.2023).

134. Кубарєв І. В. Проблема етичності тактичних прийомів в умовах нового КПК України. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., 11–16 берез. 2014. Івано-Франківськ, 2014. С. 227–231.

135. Кубарєв І. В., Барган С. С. Когнітивні підходи до тактики допиту: модель реасе. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2021 р.). Київ, 2021. С. 153–156.

136. Кузьмічова Є. В. Гарантії забезпечення охорони лікарської таємниці в кримінальному процесі. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 294–299.

137. Курманова Т. «У Замковій колонії – справжня війна»: чому в'язні оголошують голодування щозими // *Zmina.info*. 2018, 7 лют. URL: https://zmina.info/columns/u_zamkovij_koloniji_spravzhnjia_vijna_chomu_vjazni_ogoloshujut_goloduvannjia_shhozimi/ (дата звернення: 09.08.2023).

138. Кучинська О. П. Принцип поваги до честі і гідності людини у кримінальному процесі. *Адвокат*. 2012. № 4. С. 17–19.

139. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Гарантії прав особи при проведенні освідування: сучасний стан, актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 54–62.

140. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційно-методичні проблеми : монографія. Харків : Право, 2020. 1304 с.

141. Левченко Н. Допит Саєнко. Брехня. Наглість. Моральне потворство. А де ж правда? [відео] // Facebook, Наталя Левченко. 2020, 26 трав. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02pU1h5brcSCRfEituWYp6wAKdnyKgD7duwT12wLAgOXAx2fLGqRMBKLLR2d9uTMYul&id=100004834575575 (дата звернення: 09.08.2023).

142. Лисаченко С. Л. Засоби отримання відомостей від особи у досудовому кримінальному провадженні : монографія. Харків : Право, 2021. 280 с.

143. Лист Державної установи «Одеський слідчий ізолятор» Міністерства юстиції України від 18 серпня 2022 р. № 5/19-14687 на запит адвоката Ю. О. Канікаєва від 12.08.2022 [фото] // Facebook, Юрій Олегович Канікаєв.

URL: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=5379286475460204&set=a.894373730618190> (дата звернення: 09.08.2023).

144. Літвицька Л. На «Ягодині» затримали чоловіка, який заховав наркотики у спідньому // Суспільне Новини. 2020. 10 груд. URL: <https://suspihne.media/87024-na-agodini-zatrimali-colovika-akij-zahovav-narkotiki-u-spidnomu/> (дата звернення: 09.08.2023).

145. Логінова Н. М. Дискреційні повноваження судді: правові та моральні аспекти // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки. 2016. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2016_1_11 (дата звернення: 09.08.2023).

146. Лозовий В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста : монографія. Харків: Право, 2004. 176 с.

147. Луцик В. В. Процесуальне інтерв'ю як спосіб гуманізації кримінального процесу України. *Гуманізація кримінальної відповідальності* : матеріали II Мужнар. наук.-практ. симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 16–17 листоп. 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 142–144.

148. Майстренко М. М. Процесуальне інтерв'ювання як напрямок нового світогляду. *Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. учасників наук.-практ. семінару, 30 листоп. 2018 р. Львів, 2018. С. 53–55.

149. Мальдіви, шуба та мільйон доларів: під час обшуку у чиновниці податкової знайшли список бажань // УНІАН. 2023, 1 лют. URL: <https://www.unian.ua/incidents/maldivi-shuba-ta-milyon-dolariv-pid-chas-obshuku-u-chinovnici-podatkovoji-znayshli-spisok-bazhan-12129342.html> (дата звернення: 09.08.2023).

150. Мамченко Н. Примусове годування осіб під вартою та засуджених: думки стосовно проекту Мін'юсту розійшлися // Судово-юридична газета. 2021. 10 верес. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/213202-primusove-goduvannya-osib-pid-vartoyu-ta-zasudzhenikh-dumki-stosovno-proektu-minyustu-roziyshlisya> (дата звернення: 09.08.2023).

151. Маращук Н. В. Забезпечення права особи на повагу до її гідності на стадії досудового розслідування у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. 22 с.

152. Маращук Н. В. Про моральність принципів кримінального процесу. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2017. № 1 (3). С. 84–88.

153. Мартянова Т. С. Ціннісні аспекти правозастосовної діяльності. *Митна справа*. 2012. № 4, ч. 2, кн. 1. С. 26–31.

154. Маслов Л. Презумпція невинуватості по-шулерські. Повний текст брифінгу МВС у справі Шеремета // Sense Consulting. 2020, 12 трав. URL: <https://sense.ua/prezumpciya-nevinuvatosti-po-shulerski-povnij-tekst-brifingu-mvs-u-spravi-sheremeta/#toc1716> (дата звернення: 09.08.2023).

155. Мельник О. В. Моральні засади зняття інформації з каналів зв'язку. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Вип. 15. С. 83–85.

156. Мельник О. В. Моральні засади провадження у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. 146 с.

157. Меморандум про взаєморозуміння між Україною як Позичальником та Європейським Союзом як Кредитором : від 23.07.2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2374.

158. Мирошниченко Т. М. Реалізація засади поваги до людської гідності у ході кримінального процесуального доказування. *Проблеми законності*. Харків, 2019. Вип. 146. С. 216–225.

159. Михайленко В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи // *Юридична Газета online*. 2022. 3 трав. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provazhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html> (дата звернення: 09.08.2023).

160. Михайленко В. Конкуренція прав та обов'язків при допиті медичного працівника як свідка у кримінальному провадженні щодо представників публічного сектору України (навіяно практикою) // *Академія успішного лікаря*. 2018, 20 груд. URL: <https://docacademy.com.ua/jurist/rights-and-obligations/> (дата звернення: 09.08.2023).

161. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято резолюцією 2200 А (XXI) Ген. Асамблеї ООН від 16 груд. 1966 р. // *Законодавство України / Верхов. Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043/#Text (дата звернення: 09.08.2023).

162. Москвичова А., Панасюк В. Бунт в'язнів Замкової колонії: продовження історії // *Радіо Свобода*. 2018, 22 лют. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29057218.html> (дата звернення: 09.08.2023).

163. Навроцька В. В. Свідоцький імунітет священнослужителя у кримінальному судочинстві. *Соціально-правові студії*. 2019. № 3. С. 88–96.

164. Назаров В. В. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти // *Форум права*. 2010. № 4. С. 660–666. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2010_4_105 (дата звернення: 09.08.2023).

165. Наркотики заховав у спідній білизні // *Наше життя*. 2020, 11 груд. URL: <https://ourlife.org.ua/2020/12/11> (дата звернення: 09.08.2023).

166. Настоятель Києво-Печерської лаври Павло зізнався, що покривав маніяка Онопрієнка // *Деро.Київ*. 2021, 17 берез. URL:

<https://kyiv.depo.ua/ukr/kyiv/nastoyatel-kievo-pecherskoi-lavri-pavlo-ziznavsya-shcho-pokrivav-maniyaka-onoprienka-video-202103171297550> (дата звернення: 09.08.2023).

167. Науково-практичний коментар до Розділу II Кримінального процесуального кодексу України «Заходи забезпечення кримінального провадження» / за ред. І. В. Глов'юк. Львів : Львів. держ. ун-т внутрі. справ, 2022. 440 с.

168. Наумчук О. Любити і бути «ніким» одне одному. Як живуть одностатеві пари? // Радіо Свобода. 2016, 9 груд. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28166223.html> (дата звернення: 09.08.2023).

169. Незалежність, підзвітність та етика прокурорів : висновок № 13 (2018) Консультативної Ради Європейських прокурорів // Консультативна Рада Європейських прокурорів. URL: <https://rm.coe.int/opinion-13-ccpe-2018-ukr/1680939322> (дата звернення: 09.08.2023).

170. Нестерчук Л. П. Етичні основи в діяльності суддів України. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2009. Вип. 47. С. 212–219.

171. Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи : дис. ... д-ра філософії: 12.00.09 (081) / Нац. акад. внутр. справ, Київ. 2020. 219 с.

172. Овдієнко Г. В очікуванні суду можна загинути: чому не евакуюють Харківський СІЗО? // Права людини в Україні : інформ. портал Харків. правозахис. групи. 2022, 15 серп. URL: <https://khpg.org/1608811038> (дата звернення: 09.08.2023).

173. Овдієнко Г. «Мушинський проти України»: як евакуацію перетворити на катування? // JustTalk. 2022, 10 листоп. URL: <https://justtalk.com.ua/post/mushinskij-proti-ukraini-yak-evakuatsiyu-peretvoriti-na-katuvannya> (дата звернення: 09.08.2023).

174. Оверчук С. В. Відвід адвоката в кримінальному процесі внаслідок конфлікту інтересів // Часопис Національного університету «Острозька

академія». Серія: Право. 2018. № 1. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18osvki.pdf> (дата звернення: 09.08.2023).

175. Овсяннікова О. О. Етичні проблеми взаємодії судової влади та засобів масової інформації. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 174–184.

176. Основні положення про роль адвокатів : прийняті VIII Конгр. ООН по запобіганню злочинам у серпні 1990 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text (дата звернення: 09.08.2023).

177. Основні принципи незалежності судових органів : схвалені резолюціями № 40/32 та № 40/146 Ген. Асамблеї від 29 листоп. та 13 груд. 1985 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text (дата звернення: 09.08.2023).

178. Остапенко Д. [Оприлюднення інформації про проведення обшуку] // Facebook. Дмитро Остапенко. 2023, 1 лют. URL: <https://www.facebook.com/100001964405836/posts/pfbid0jTEdjbx89Ri3vjidQNydtL9bWErWdsGhWQ1NH3Dvjvc6kuBBACABkSfoygMu23el/> (дата звернення: 09.08.2023).

179. Офіційна позиція Ради адвокатів України щодо звернення суддів Вищого антикорупційного суду до Вищої ради правосуддя та Генерального прокурора щодо втручання у діяльність суддів : затв. рішенням Ради адвокатів України № 99 від 15 жовт. 2020 р. // Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-10-15-r-shennya-rau-99_5fa27e7015d25.pdf (дата звернення: 09.08.2023).

180. Паламарчук Д. В., Шовкопляс К. І., Тітко І. А. Релігійно-етичні аспекти кримінального провадження // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С.447–447. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/111> (дата звернення: 09.08.2023).

181. Парасюк В. М. Імперативність моралі у професійній діяльності слідчого: філософсько-правовий вимір : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2008. 16 с.

182. Перетятко Г. В. Вплив моралі на правове регулювання в Україні: загальнотеоретичні аспекти : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 284 с.

183. Петров С. О. Філософські засади сучасної прокурорської етики. *Митна справа*. 2014. № 2. С. 26–31.

184. Плахотнік О. В. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 45–57. DOI: 10.17721/2413-5372.2019.4/45-57.

185. Польські єпископи допускають можливість ексгумації жертв смоленської катастрофи // Польське радіо. 2016, 28 жовт. URL: <http://archiwum.polradio.pl/5/38/Artykul/277600> (дата звернення: 09.08.2023).

186. Попович Є. М. Проблеми етики прокурорської діяльності (в контексті розробки Кодексу професійної етики та поведінки прокурора). *Право і Безпека*. 2006. №. 5'1. С. 94–96.

187. Порядок примусового годування та умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, які відмовляються від прийняття їжі : затв. постановою Каб. Міністрів України від 25 квіт. 2023 р. № 385. *Офіційний вісник України*. 2023. № 46. Ст. 2469.

188. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 р. у справі № 808/390/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81287799> (дата звернення: 09.08.2023).

189. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 лютого 2022 р. у справі № 826/15154/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103893127> (дата звернення: 09.08.2023).

190. Постанова Вінницького міського суду Вінницької області від 13 листопада 2012 р. у справі № 206/5574/2012 // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48448401> (дата звернення: 09.08.2023).

191. Постанова Галицького районного суду Івано-Франківської області від 22 травня 2013 р. у справі № 0904/1927/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50545124> (дата звернення: 09.08.2023).

192. Постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 21 червня 2011 р. у справі № 1-22/11 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/17141094> (дата звернення: 09.08.2023).

193. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 31 липня 2019 р. у справі № 826/8426/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83379484> (дата звернення: 09.08.2023).

194. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 14 травня 2020 р. у справі № 815/94/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89217682> (дата звернення: 09.08.2023).

195. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 23 грудня 2020 р. у справі № 826/11330/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93749403> (дата звернення: 09.08.2023).

196. Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 30 листопада 2022 р. у справі № 520/1285/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107631290> (дата звернення: 09.08.2023).

197. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 06 березня 2018 р. у справі 727/6661/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72670494> (дата звернення: 09.08.2023).

198. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09 жовтня 2018 р. у справі № 372/4155/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77684950> (дата звернення: 09.08.2023).

199. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 травня 2019 р. у справі № 654/3305/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81722323> (дата звернення: 09.08.2023).

200. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 серпня 2019 р. у справі № 555/456/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83617115> (дата звернення: 09.08.2023).

201. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 листопада 2019 р. у справі № 757/22492/16-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85903500> (дата звернення: 09.08.2023).

202. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 11 грудня 2019 р. у справі № 757/46387/15-ц // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86717858> (дата звернення: 09.08.2023).

203. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13 лютого 2020 р. у справі № 755/6685/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87760561> (дата звернення: 09.08.2023).

204. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 09 грудня 2020 р. у справі № 756/12749/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93505778> (дата звернення: 09.08.2023).

205. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 березня 2021 р. у справі № 937/1059/20 // Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95946421> (дата звернення: 09.08.2023).

206. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 липня 2021 р. у справі № 264/6844/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98728757> (дата звернення: 09.08.2023).

207. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 вересня 2021 р. у справі № 756/16332/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556690> (дата звернення: 09.08.2023).

208. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01 листопада 2021 р. у справі № 750/5822/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100919138> (дата звернення: 09.08.2023).

209. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 лютого 2022 р. у справі № 163/2245/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283297> (дата звернення: 09.08.2023).

210. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 08 лютого 2023 р. у справі № 201/2609/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108930823> (дата звернення: 09.08.2023).

211. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 17 травня 2023 р. у справі № 607/20877/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111036691> (дата звернення: 09.08.2023).

212. Потійчук І. В., Компанієць Д. О. Участь священнослужителів в якості свідків у кримінальному процесі України // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право. 2013. № 1. С. 1–7. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13pivkpu.pdf> (дата звернення: 09.08.2023).

213. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо застосування до засуджених та осіб, які тримаються під вартою, заходів примусового годування» № 4324 від 05.11.2020 // Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=4324&skl=10 (дата звернення: 09.08.2023).

214. Правила адвокатської етики : від 09 черв. 2017 р. (зі змінами від 12 лют. 2019 р.) // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 02.03.2023).

215. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи : метод. рек. для практ. підрозд. / О. В. Лускатов, В. В. Рогальська, А. І. Терещенко [та ін.]. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 36 с.

216. Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини : наук.-метод. рек. / К. Л. Бугайчук, Є. О. Гладкова, Т. М. Малиновська [та ін.]. Харків : Харків. нац. ун-т. внутр. справ. 2017. 81 с.

217. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. Ред. від 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

218. Про визнання неприпустимим використання адвокатами нецензурної лексики в соціальних мережах : рішення Ради адвокатів України № 159 від 01 черв. 2013 р. *Збірка рішень Ради адвокатів України за 2012–2017 роки*. Харків : Фактор, 2017. С. 70.

219. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури : Закон України від 19.09.2019 р. № 113-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 42.

Ст. 238. Ред. від 01.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-20#top> (дата звернення: 09.08.2023).

220. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України 18 груд. 2018 р. № 2657-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 5. Ст. 33.

221. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за провокацію злочину : проєкт закону № 4999 від 15.07.2016 // Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4999&skl=9 (дата звернення: 09.08.2023).

222. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) : проєкт закону № 2521 від 12.03.2013 // Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058 (дата звернення: 09.08.2023).

223. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) : проєкт закону № 3611 від 10.12.2015 // Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57349 (дата звернення: 09.08.2023).

224. Про інститут реєстрованих партнерств : проєкт закону № 9103 від 13.03.2023 // Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 09.08.2023).

225. Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верх. Суду України від 13 черв. 2007 р. № 8 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

226. Про притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора відділу процесуального керівництва при провадженні досудового розслідування територіальними органами поліції та підтримання державного

обвинувачення управління нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні та координації правоохоронної діяльності прокуратури Дніпропетровської області Саломатіної О. О. : рішення Кваліфік.-дисциплін. коміс. прокурорів від 04 квіт. 2018 р. № 159дп-18 // Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів. URL: <https://kdkp.gov.ua/decision/2018/04/4/542> (дата звернення: 09.08.2023).

227. Про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді Голосіївського районного суду м. Києва Мазура Ю. Ю. : рішення Вищ. ради правосуддя від 16 черв. 2021 р. № 1350/1дп/15-21 // Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/4077> (дата звернення: 09.08.2023).

228. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квіт. 1991 р. № 987-ХІІ. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1991. № 25. Ст. 283. Ред. від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

229. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. Ред. від 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#top> (дата звернення: 09.08.2023).

230. Процесуальний порядок та тактичні особливості здійснення слідчих (розшукових) дій : наук.-метод. рек. / В. В. Кікінчук, К. Л. Бугайчук, В. О. Малярова, Т. П. Матюшкова. Харків : ХНУВС, 2018. 101 с.

231. Рабінович С. П., Тарнавська М. І. Проблеми морального оцінювання в судовій практиці України та рішеннях Європейського суду з прав людини. Львів : Сполом, 2017. 240 с. (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Серія 1: Дослідження та реферати ; вип. 31).

232. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалені Комітетом Міністрів Ради Європи : від 6 жовт. 2000 р. // Судова влада України. Верховний Суд. URL:

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf (дата звернення: 09.08.2023).

233. Рекомендація Rec (2000) 21 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів : від 25 жовт. 2000 р. // Судова влада України. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf (дата звернення: 09.08.2023).

234. Рекомендація Rec (2001) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Європейський кодекс поліцейської етики : від 19 верес. 2001 р. // Human Rights Education Associates (HREA). URL: https://hrea.org/wp-content/uploads/2021/02/Recommendation-Rec200110_European-Code-of-Police-Ethics_Ukrainian.pdf (дата звернення: 09.08.2023).

235. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № VI-003/2022 від 27 червня 2022 р. за скаргою на рішення дисциплінарної палати Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області від 21.12.2021 р. про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та застосування дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України // Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. URL: <https://vkdkka.org/rishennya-vkdkka-vi-003-2022-vid-27-06-2022-za-skargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-odeskoji-oblasti-vid-21-12-2021-roku-pro-prityagnenny/> (дата звернення: 09.08.2023).

236. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-11/2012 за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з

окремими положеннями Конституції України : від 25 січ. 2012 р. № 3-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 11. Ст. 422.

237. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-17/2001 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) : від 23 трав. 2001 р. № 6-рп/2001. *Офіційний вісник України*. 2001. № 22. Ст. 1004.

238. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-33/2004 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 02 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.

239. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-17/2005 за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : від 22 верес. 2005 р. № 5-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 39. Ст. 2490.

240. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-8/2008 за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) : від 01 квіт. 2008 р. № 4-рп/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 28. Ст. 904.

241. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-25/2010 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» : від 29 черв. 2010 р. № 17-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 52. Ст. 1746.

242. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-9/2012 за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 31 Конституції України : від 20 січ. 2012 р. № 2-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 9. Ст. 332.

243. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2015 за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України : від 31 берез. 2015 р. № 1-рп/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 29. Ст. 850.

244. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-6/2015 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171-2 Кодексу адміністративного судочинства України : від 08 квіт. 2015 р. № 3-рп/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 32. Ст. 926.

245. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-5/2017 за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» : від 20 груд. 2017 р. № 2-р/2017. *Офіційний вісник України*. 2018. № 18. Ст. 619.

246. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-4/2018(2792/15) за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили

чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII : від 22 трав. 2018 р. № 5-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 51. Ст. 1792.

247. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-123/2018(4892/17) за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень абзацу першого пункту 40 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України : від 11 жовт. 2018 р. № 7-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 90. Ст. 2992.

248. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-12/2018(3911/15) за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративне правопорушення : від 23 листоп. 2018 р. № 10-р/2018. *Офіційний вісник України*. 2019. № 2. Ст. 60.

249. Рішення Северодонецького міського суду Луганської області від 20 січня 2021 р. у справі № 428/3277/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94561180> (дата звернення: 09.08.2023)

250. Ромащенко В. Тиражувати «бажання» держслужбовиці – це морально нормально? // Facebook, Вікторія Ромащенко. 2023, 2 лют. URL: <https://www.facebook.com/100001745688592/posts/pfbid02nFCCQAYNJcAJRpLVqEVKkHmriwrawZ9j7wFyoYCWaSA8HLYQbtvEmD2wn6UGveqSI/> (дата звернення: 09.08.2023).

251. Садова Т. В. Захист права на особисту недоторканність при проведенні окремих примусових дій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 284–293.

252. Сироткіна М. В. Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2021. 497 с.

253. Сповідь перед законом. *Закон і Бізнес*. 2017. 1–15 верес. (№ 34).
URL: https://zib.com.ua/ua/print/130053-svyaschenikiv_v_avstralii_zobovyazali_rozgoloshuvati_taemnic.html (дата звернення: 09.08.2023).
254. Справа ексголови Верховного Суду Князева: обрання запобіжного заходу [відео] : [запис прямого ефіру] // YouTube, Суспільне Новини. 2023, 18 мая. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GT4cHNdvO00&t=13s> (дата звернення: 09.08.2023).
255. Справа «Корбан проти України» (Заява № 26744/16) : рішення Європ. Суду з прав людини від 04 лип. 2019 р., остаточне 09/12/2019 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-200902> (дата звернення: 09.08.2023).
256. Справа «Шагін проти України» (Заява № 20437/05) : рішення Європ. Суду з прав людини від 10 груд. 2009 р., остаточне 10/03/2010. *Офіційний вісник України*. 2011. № 14. Ст. 610.
257. Справа «Яковенко проти України» (Заява № 15825/06) : рішення Європ. Суду з прав людини від 25 жовт. 2007 р., остаточне 25/01/2008. *Офіційний вісник України*. 2009. № 35. Ст. 1219.
258. Стандарти професійної відповідальності та виклад Основних обов'язків та прав прокурорів : прийняті Міжнар. асоц. прокурорів 23 квіт. 1999 р. // International Association of Prosecutors (IAP). URL: [https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Documents/IAP-Standards-\(1\)/Ukrainian.pdf.aspx](https://www.iap-association.org/getattachment/Resources-Documents/IAP-Standards-(1)/Ukrainian.pdf.aspx) (дата звернення: 09.08.2023).
259. Старк С. ТОП-5 нейромереж (ШІ) для створення картинок безкоштовно // iLounge Journal. 2023. 23 лют. URL: <https://ilounge.ua/ua/review/top-5-nejromerezh-shi-dlya-stvorennya-kartinok> (дата звернення: 09.08.2023).
260. Стратегія протидії катуванням у системі кримінальної юстиції : схвалена розпорядженням Каб. Міністрів України від 28 жовт. 2021 р. № 1344-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 88. Ст. 5679.

261. Страшок А. А. Процесуальне становище суб'єктів кримінального процесу, які здійснюють функцію сприяння кримінальному провадженню : дис. ... д-ра філософії: 081 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Харків, 2022. 276 с.

262. Суд виправдав проросійських учасників одеської трагедії 2 травня // Уніан. 2017, 18 сент. URL: <https://www.unian.ua/society/2140924-sud-vipravdav-prorosiyskih-uchasnikiv-odeskoji-tragediji-2-travnnya.html> (дата звернення: 09.08.2023).

263. Суддівські манери: Суддя під час засідання нецензурно вилаялася і показала дулю адвокату // YouTube, ТСН. 2018, 17 дек. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HD5-dmwNvvk> (дата звернення: 09.08.2023).

264. Таварткіладзе Н. М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2003. 22 с.

265. Тализіна Я. О. Використання конфіденційного співробітництва у кримінальному провадженні : монографія / наук. ред. І. А. Тітко. Київ : Алерта, 2023. 304 с.

266. Тарасенко К. В., Сокиран М. Ф. Права людини при примусовому отриманні зразків для експертизи. *Філософія права*. 2014. № 4. С. 322–326.

267. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 76–85.

268. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України // Новий Кримінальний Кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 09.08.2023).

269. Тищенко О. І. Окремі питання примусового залучення особи для проведення амбулаторної психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 268–274. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.6.40.

270. Тищенко О. І. Підготовка до судового розгляду клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру: дискусійні питання. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 228–235. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.2.34

271. Тищенко О. І. Примусове залучення особи для проведення психіатричної експертизи у кримінальному провадженні // Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 5. С. 288–291. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-5/67> (дата звернення: 09.08.2023).

272. Тітко І. А. До питання дотримання етичних норм при складанні судових рішень. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : III Харків. кримін. процес. полілог, присв. 90-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 10 листоп. 2021 р.). Харків, 2022. С. 119–121.

273. Топчій В., Карпенко Н. Заходи примусу для забезпечення освідування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 158–165.

274. Трофименко В. М. Співвідношення кримінальної процесуальної форми й норм моралі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 35, ч. 2, т. 3. С. 145–150.

275. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків. 2017. 41 с.

276. Туманянц А. Р., Крицька І. О. Проблеми застосування запобіжного заходу у виді тримання під вартою щодо осіб, які мають вади зору. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2022. Vol. 1, Iss. 3. P. 71–81. DOI: 10.15804/CPLS.20223.09.

277. Туманянц А. Р., Крицька І. О. Стандарти забезпечення законності здійснення негласної діяльності у кримінальному процесі крізь призму правових позицій Європейського суду з прав людини. *Проблеми законності*. Харків, 2021. Вип. 152. С. 111–123. DOI: 10.21564/2414-990X.152.226139.

278. Тфилин // World Ort. Електронная еврейская энциклопедия. URL: <https://eleven.co.il/judaism/cult/14187/> (дата звернення: 09.08.2023).

279. У Британії священників зобов'язали порушувати таємницю сповіді та повідомляти поліції про злочини // Високий замок. 2018, 5 черв. URL: <https://wz.lviv.ua/news/372187-u-brytanii-sviashchenykiv-zoboviazaly-porushuvaty-taiemnytsiu-spovidi-ta-povidomliaty-politsii-pro-zlochyny> (дата звернення: 09.08.2023).

280. Удалова Л. Д. Свідочий імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 284–288.

281. Удовенко Ж. В. Дотримання засади невторчання в приватне життя під час проведення допиту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 279–286.

282. Ухвала Автозаводського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 06 червня 2016 р. у справі № 524/3466/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58164269> (дата звернення: 09.08.2023).

283. Ухвала Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 31 січня 2014 р. у справі № 199/791/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49895285> (дата звернення: 09.08.2023).

284. Ухвала Апеляційного суду Волинської області від 22 червня 2016 р. у справі № 159/6426/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58532798> (дата звернення: 09.08.2023).

285. Ухвала Апеляційного суду Запорізької області від 29 лютого 2016 р. у справі № 332/59/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56171762> (дата звернення: 09.08.2023).

286. Ухвала Апеляційного суду Івано-Франківської області від 02 серпня 2013 р. у справі № 338/1354/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61258726> (дата звернення: 09.08.2023).

287. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 07 лютого 2013 р. у справі № 1007/14042/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/29386572> (дата звернення: 09.08.2023).

288. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 11 березня 2015 р. у справі № 361/2566/2014-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43057280> (дата звернення: 09.08.2023).

289. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 19 травня 2016 р. у справі № 372/1706/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58335477> (дата звернення: 09.08.2023).

290. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 15 червня 2016 р. у справі № 360/183/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58335773> (дата звернення: 09.08.2023).

291. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 26 лютого 2018 р. у справі № 369/418/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72679646> (дата звернення: 09.08.2023).

292. Ухвала Апеляційного суду Луганської області від 26 грудня 2017 р. у справі № 415/5507/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71384673> (дата звернення: 09.08.2023).

293. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 03 вересня 2014 р. у справі № 662/572/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52346024> (дата звернення: 09.08.2023).

294. Ухвала Апеляційного суду Херсонської області від 27 липня 2016 р. у справі № 648/4006/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/59368101> (дата звернення: 09.08.2023).

295. Ухвала Апеляційного суду Черкаської області від 13 листопада 2014 р. у справі № 705/1074/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50356397> (дата звернення: 09.08.2023).

296. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 27 квітня 2021 р. у справі № 758/5744/17 // Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96838261> (дата звернення: 09.08.2023).

297. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 01 вересня 2021 р. у справі № 991/3638/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99313295> (дата звернення: 09.08.2023).

298. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 23 листопада 2022 р. у справі № 991/4110/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107526933> (дата звернення: 09.08.2023).

299. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 22 вересня 2015 р. у справі № 200/23193/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50980651> (дата звернення: 09.08.2023).

300. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 30 березня 2017 р. у справі № 200/1374/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65751141> (дата звернення: 09.08.2023).

301. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 02 червня 2017 р. у справі № 200/5487/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66871303> (дата звернення: 09.08.2023).

302. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 28 жовтня 2021 р. судова справа № 200/11473/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100726321> (дата звернення: 09.08.2023).

303. Ухвала Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 13 листопада 2021 р. у справі № 932/9638/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101054596> (дата звернення: 09.08.2023).

304. Ухвала Барського районного суду Вінницької області від 01 грудня 2016 р. у справі № 125/522/16-к // Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63093297> (дата звернення: 09.08.2023).

305. Ухвала Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 13 серпня 2020 р. у справі № 294/850/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91069343> (дата звернення: 09.08.2023).

306. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 14 вересня 2020 р. у справі № 357/13192/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94378048> (дата звернення: 09.08.2023).

307. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 08 червня 2021 р. у справі № 357/5581/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97519115> (дата звернення: 09.08.2023).

308. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 10 лютого 2022 р. у справі № 357/15860/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103648056> (дата звернення: 09.08.2023).

309. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 22 вересня 2022 р. у справі № 357/8452/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106369947> (дата звернення: 09.08.2023).

310. Ухвала Броварського міськрайонного суду Київської області від 18 лютого 2022 р. у справі № 361/11128/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103384430> (дата звернення: 09.08.2023).

311. Ухвала Бродівського районного суду Львівської області від 06 серпня 2021 р. у справі № 439/1099/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98827807> (дата звернення: 09.08.2023).

312. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 13 травня 2021 р. у справі № 991/3183/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96856302> (дата звернення: 09.08.2023).

313. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 25 травня 2021 р. у справі № 991/2310/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97251207> (дата звернення: 09.08.2023).

314. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 26 січня 2023 р. у справі № 991/608/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108683809> (дата звернення: 09.08.2023).

315. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 17 лютого 2023 р. у справі № 991/667/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109173907> (дата звернення: 09.08.2023).

316. Ухвала Вільнянського районного суду Запорізької області від 06 березня 2013 р. у справі № 314/1185/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64320219> (дата звернення: 09.08.2023).

317. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 18 червня 2013 р. у справі № 127/14367/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49218614> (дата звернення: 09.08.2023).

318. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 23 грудня 2014 р. у справі № 127/2140/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48644357> (дата звернення: 09.08.2023).

319. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 19 квітня 2016 р. у справі № 127/8283/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57393043> (дата звернення: 09.08.2023).

320. Ухвала Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 27 січня 2022 р. у справі № 472/1088/17 // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102801296> (дата звернення: 09.08.2023).

321. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 03 лютого 2023 р. у справі № 461/192/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108781575> (дата звернення: 09.08.2023).

322. Ухвала Городищенського районного суду Черкаської області від 18 березня 2016 р. у справі № 2308/1706/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56530492> (дата звернення: 09.08.2023).

323. Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 09 вересня 2015 р. у справі № 753/8421/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58751115> (дата звернення: 09.08.2023).

324. Ухвала Дергачівського районного суду Харківської області від 21 листопада 2019 р. у справі № 619/506/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85914929> (дата звернення: 09.08.2023).

325. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 10 липня 2017 р. у справі № 750/2789/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67625612> (дата звернення: 09.08.2023).

326. Ухвала Дзержинського міського суду Донецької області від 16 травня 2017 р. у справі № 225/3643/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66494049> (дата звернення: 09.08.2023).

327. Ухвала Дзержинського міського суду Донецької області від 18 березня 2020 р. у справі № 225/1417/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88276633> (дата звернення: 09.08.2023).

328. Ухвала Дзержинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 вересня 2018 р. у справі № 210/5518/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76661580> (дата звернення: 09.08.2023).

329. Ухвала Держинського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 вересня 2018 р. у справі № 210/5518/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76661743> (дата звернення: 09.08.2023).

330. Ухвала Держинського районного суду м. Харкова від 19 листопада 2021 р. у справі № 638/7740/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101269631> (дата звернення: 09.08.2023).

331. Ухвала Димитровського міського суду Донецької області від 29 листопада 2018 р. у справі № 226/559/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78182462> (дата звернення: 09.08.2023).

332. Ухвала Димитровського міського суду Донецької області від 31 березня 2023 р. у справі № 226/495/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110025858> (дата звернення: 09.08.2023).

333. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 24 січня 2023 р. у справі № 755/9538/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109141223> (дата звернення: 09.08.2023).

334. Ухвала Донецького апеляційного суду від 18 грудня 2019 р. у справі № 221/519/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86526775> (дата звернення: 09.08.2023).

335. Ухвала Донецького апеляційного суду від 28 вересня 2021 р. у справі № 264/4526/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100055126> (дата звернення: 09.08.2023).

336. Ухвала Дружківського міського суду Донецької області від 11 лютого 2022 р. у справі № 229/7092/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105143814> (дата звернення: 09.08.2023).

337. Ухвала Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 31 липня 2017 р. у справі № 567/169/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68018824> (дата звернення: 09.08.2023).

338. Ухвала Ємільчанського районного суду Житомирської області від 23 жовтня 2017 р. у справі № 277/16/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69695680> (дата звернення: 09.08.2023).

339. Ухвала Житомирського апеляційного суду від 28 вересня 2021 р. у справі № 296/3216/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100127673> (дата звернення: 09.08.2023).

340. Ухвала Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 28 квітня 2022 р. у справі № 130/3424/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104106403> (дата звернення: 09.08.2023).

341. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 10 квітня 2018 р. у справі № 201/2954/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73256077> (дата звернення: 09.08.2023).

342. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 25 листопада 2021 р. у справі № 201/12096/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101373179> (дата звернення: 09.08.2023).

343. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 07 листопада 2022 р. у справі № 201/8186/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107710122> (дата звернення: 09.08.2023).

344. Ухвала Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 18 липня 2013 р. у справі № 331/5767/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/48660295> (дата звернення: 09.08.2023).

345. Ухвала Жовтневого районного суду м. Харкова від 22 січня 2019 р. у справі № 639/7485/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79390421> (дата звернення: 09.08.2023).

346. Ухвала Заводського районного суду м. Миколаєва від 18 липня 2016 р. у справі № 487/4710/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61512565> (дата звернення 09.08.2023).

347. Ухвала Залізничного районного суду м. Львова від 08 квітня 2020 р. у справі № 462/2717/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88725418> (дата звернення: 09.08.2023).

348. Ухвала Залізничного районного суду м. Львова від 05 липня 2021 р. у справі № 462/4411/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98122043> (дата звернення: 09.08.2023).

349. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 22 вересня 2015 р. у справі № 591/5862/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50812545> (дата звернення: 09.08.2023).

350. Ухвала Здолбунівського районного суду Рівненської області від 17 листопада 2020 р. у справі № 562/1701/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92900501> (дата звернення: 09.08.2023).

351. Ухвала Зміївського районного суду Харківської області від 25 липня 2017 р. у справі № 621/46/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68392716> (дата звернення: 09.08.2023).

352. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 03 грудня 2019 р. у справі № 344/11121/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86081340> (дата звернення: 09.08.2023).

353. Ухвала Івано-Франківського апеляційного суду від 29 січня 2020 р. у справі № 347/305/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87334116> (дата звернення: 09.08.2023).

354. Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 14 травня 2021 р. у справі № 344/7103/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96894199> (дата звернення: 09.08.2023).

355. Ухвала Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 15 березня 2016 р. у справі № 623/3878/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56474078> (дата звернення: 20.10.2022).

356. Ухвала Іллічівського міського суду Одеської області від 04 листопада 2013 р. у справі № 501/4507/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/37074975> (дата звернення: 09.08.2023).

357. Ухвала Іллічівського районного суду м. Маріуполя від 13 липня 2021 р. у справі № 264/4526/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98288942> (дата звернення: 09.08.2023).

358. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 23 липня 2018 р. у справі № 202/3631/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75789633> (дата звернення: 09.08.2023).

359. Ухвала Казанківського районного суду Миколаївської області від 06 лютого 2020 р. у справі № 478/5/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87407697> (дата звернення: 09.08.2023).

360. Ухвала Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 21 травня 2020 р. у справі № 676/1683/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89362553> (дата звернення: 09.08.2023).

361. Ухвала Кам'янка_Бузького районного суду Львівської області від 29 листопада 2017 р. у справі № 446/2031/17 // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70575901> (дата звернення: 09.08.2023).

362. Ухвала Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 21 травня 2019 р. у справі № 157/1425/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81848064> (дата звернення: 09.08.2023).

363. Ухвала Канівського міськрайонного суду Черкаської області від 16 серпня 2021 р. у справі № 697/753/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99023554> (дата звернення: 09.08.2023).

364. Ухвала Київського апеліційного суду від 24 лютого 2020 р. у справі № 756/4576/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89990725> (дата звернення: 09.08.2023).

365. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 03 серпня 2022 р. у справі № 320/6635/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105550833> (дата звернення: 09.08.2023).

366. Ухвала Ківерцівського районного суду Волинської області від 12 жовтня 2018 р. у справі № 158/9/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77297811> (дата звернення: 09.08.2023).

367. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 28 січня 2022 р. у справі № 203/440/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102845608> (дата звернення: 09.08.2023).

368. Ухвала Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 11 березня 2022 р. у справі № 203/440/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103642577> (дата звернення: 09.08.2023).

369. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 28 січня 2016 р. у справі № 404/655/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55267817> (дата звернення: 09.08.2023).

370. Ухвала Кіцманського районного суду Чернівецької області від 25 травня 2021 р. у справі № 723/3021/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97281162> (дата звернення: 09.08.2023).

371. Ухвала Комсомольського міського суду Полтавської області від 07 травня 2021 р. у справі № 534/745/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96762740> (дата звернення: 09.08.2023).

372. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 03 червня 2014 р. у справі № 278/1601/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94529594> (дата звернення: 09.08.2023).

373. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 09 серпня 2019 р. у справі № 296/7716/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83823345> (дата звернення: 09.08.2023).

374. Ухвала Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 18 червня 2015 р. у справі № 279/9149/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45218522> (дата звернення: 09.08.2023).

375. Ухвала Косівського районного суду Івано-Франківської області від 18 травня 2021 р. у справі № 347/447/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96958221> (дата звернення: 09.08.2023).

376. Ухвала Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 05 жовтня 2017 р. у справі № 235/4349/17 // Єдиний державний

реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69378053> (дата звернення: 09.08.2023).

377. Ухвала Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 19 лютого 2019 р. у справі № 537/616/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80038310> (дата звернення: 09.08.2023).

378. Ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 20 листопада 2018 р. у справі № 405/7868/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78058727> (дата звернення: 09.08.2023).

379. Ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 10 грудня 2018 р. у справі № 405/8697/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78432784> (дата звернення: 09.08.2023).

380. Ухвала Ленінського районного суду м. Кіровограда від 23 листопада 2021 р. у справі № 396/658/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101401934> (дата звернення: 09.08.2023).

381. Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 20 вересня 2017 р. у справі № 646/12397/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69076525> (дата звернення: 09.08.2023).

382. Ухвала Летичівського районного суду Хмельницької області від 20 червня 2022 р. у справі № 678/473/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104842324> (дата звернення: 09.08.2023).

383. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 02 серпня 2018 р. у справі № 463/2776/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75646344> (дата звернення: 09.08.2023).

384. Ухвала Львівського апеляційного суду від 21 лютого 2023 р. у справі № 461/192/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109237009> (дата звернення: 09.08.2023).

385. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 29 жовтня 2019 р. у справі № 521/17932/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85304027> (дата звернення: 09.08.2023).

386. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 18 листопада 2019 р. у справі № 521/17897/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86042769> (дата звернення: 09.08.2023).

387. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 18 листопада 2019 р. у справі № 521/17958/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86042770> (дата звернення: 09.08.2023).

388. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 10 лютого 2022 р. у справі № 521/22280/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103237377> (дата звернення: 09.08.2023).

389. Ухвала Малинського районного суду Житомирської області від 10 січня 2022 р. у справі № 283/533/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102467787> (дата звернення: 09.08.2023).

390. Ухвала Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 07 травня 2018 р. у справі № 392/1576/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73817077> (дата звернення: 09.08.2023).

391. Ухвала Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 04 листопада 2019 р. у справі № 392/590/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85370662> (дата звернення: 09.08.2023).

392. Ухвала Маловисківського районного суду Кіровоградської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 396/1457/21 // Єдиний державний реєстр

судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108177431> (дата звернення: 09.08.2023).

393. Ухвала Марганецького міського суду Дніпропетровської області від 28 вересня 2017 р. у справі № 180/1168/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69235710> (дата звернення: 09.08.2023).

394. Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 10 лютого 2022 р. у справі № 643/1883/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103246408> (дата звернення: 09.08.2023).

395. Ухвала Недригайлівського районного суду Сумської області від 25 серпня 2021 р. у справі № 582/1552/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99159347> (дата звернення: 09.08.2023).

396. Ухвала Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04 серпня 2017 р. у справі № 182/5197/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68120328> (дата звернення: 09.08.2023).

397. Ухвала Новгородківського районного суду Кіровоградської області від 28 лютого 2023 р. у справі № 393/597/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109293429> (дата звернення: 09.08.2023).

398. Ухвала Новобузького районного суду Миколаївської області від 22 березня 2018 р. у справі № 481/227/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72884904> (дата звернення: 09.08.2023).

399. Ухвала Нововолинського міського суду Волинської області від 13 травня 2022 р. у справі № 165/366/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104292402> (дата звернення: 09.08.2023).

400. Ухвала Новоград-Волинського міськрайонного суду Житомирської області від 28 липня 2021 р. у справі № 285/2757/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98617008> (дата звернення: 09.08.2023).

401. Ухвала Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 05 лютого 2019 р. у справі № 396/1453/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79613603> (дата звернення: 09.08.2023).

402. Ухвала Носівського районного суду Чернігівської області від 14 січня 2020 р. у справі № 740/5238/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86908719> (дата звернення: 09.08.2023).

403. Ухвала Овруцького районного суду Житомирської області від 18 грудня 2012 р. у справі № 617/16359/12 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56033924> (дата звернення: 09.08.2023).

404. Ухвала Овруцького районного суду Житомирської області від 01 грудня 2020 р. у справі № 286/3604/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93214510> (дата звернення: 09.08.2023).

405. Ухвала Орджонікідзевський районний суд м. Маріуполя Донецької області від 25 листопада 2016 р. у справі № 221/519/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63000721> (дата звернення: 09.08.2023).

406. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 01 жовтня 2018 р. у справі № 221/519/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76968568> (дата звернення: 09.08.2023).

407. Ухвала Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 21 квітня 2021 р. у справі № 583/4278/20 // Єдиний державний реєстр судових

рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96426284> (дата звернення: 09.08.2023).

408. Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 16 листопада 2018 р. у справі № 188/1262/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77921283> (дата звернення: 09.08.2023).

409. Ухвала Першотравневого районного суду м. Чернівців від 12 грудня 2022 р. у справі № 725/2834/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107815945> (дата звернення: 09.08.2023).

410. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 20 березня 2017 р. у справі № 757/3839/17-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65391410> (дата звернення: 09.08.2023).

411. Ухвала Піщанського районного суду Вінницької області від 18 червня 2020 р. у справі № 142/1739/16-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89990647> (дата звернення: 09.08.2023).

412. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 11 квітня 2018 р. у справі № 522/22638/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73285569> (дата звернення: 09.08.2023).

413. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 13 лютого 2019 р. у справі № 522/19826/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79874617> (дата звернення: 09.08.2023).

414. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 25 березня 2020 р. у справі № 522/10901/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88436050> (дата звернення: 09.08.2023).

415. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 01 листопада 2021 р. у справі № 305/1215/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100763299> (дата звернення: 09.08.2023).

416. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 14 травня 2021 р. у справі № 569/7274/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98026277> (дата звернення: 09.08.2023).

417. Ухвала Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 20 липня 2018 р. у справі № 743/1443/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75417561> (дата звернення: 09.08.2023).

418. Ухвала Ріпкинського районного суду Чернігівської області від 23 квітня 2019 р. у справі № 743/774/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81411249> (дата звернення: 09.08.2023).

419. Ухвала Рогатинського районного суду Івано-Франківської області від 06 вересня 2022 р. у справі № 349/893/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106083380> (дата звернення: 09.08.2023).

420. Ухвала Садгирського районного суду м. Чернівці від 20 липня 2022 р. у справі № 726/658/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105323295> (дата звернення: 09.08.2023).

421. Ухвала Саксаганського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 30 березня 2017 р. у справі № 214/5272/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65725603> (дата звернення: 09.08.2023).

422. Ухвала Сарненського районного суду Рівненської області від 17 червня 2015 р. у справі № 572/2036/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61714284> (дата звернення: 09.08.2023).

423. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 16 червня 2018 р. у справі № 759/9173/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74714385> (дата звернення: 09.08.2023).

424. Ухвала Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 02 липня 2021 р. у справі № 682/749/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98033550> (дата звернення: 09.08.2023).

425. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області від 01 березня 2023 р. у справі № 243/10877/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109277706> (дата звернення: 09.08.2023).

426. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 22 листопада 2018 р. у справі № 760/28956/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78462909> (дата звернення: 09.08.2023).

427. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 14 червня 2021 р. у справі № 712/2227/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97615539> (дата звернення: 09.08.2023).

428. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 04 листопада 2021 р. у справі № 712/11436/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100804048> (дата звернення: 09.08.2023).

429. Ухвала Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 19 жовтня 2021 р. у справі № 683/1775/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100430289> (дата звернення: 09.08.2023).

430. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 09 жовтня 2017 р. у справі № 456/3014/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69441209> (дата звернення: 09.08.2023).

431. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 10 липня 2018 р. у справі № 456/2389/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75254281> (дата звернення: 09.08.2023).

432. Ухвала Стрийського міськрайонного суду Львівської області від 26 лютого 2021 р. у справі № 463/7046/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95256807> (дата звернення: 09.08.2023).

433. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 19 червня 2013 р. у справі № 523/5014/13-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40793082> (дата звернення: 09.08.2023).

434. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 07 серпня 2020 р. у справі № 523/17267/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91550886> (дата звернення: 09.08.2023).

435. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 21 грудня 2020 р. у справі № 523/17267/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94576364> (дата звернення: 09.08.2023).

436. Ухвала Татарбунарського районного суду Одеської області від 19 грудня 2019 р. у справі № 515/1919/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86441809> (дата звернення: 09.08.2023).

437. Ухвала Тернівського районного суду м. Кривого Рогу від 01 лютого 2023 р. у справі № 211/2136/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108711528> (дата звернення: 09.08.2023).

438. Ухвала Трускавецького міського суду Львівської області від 11 грудня 2015 р. у справі № 457/1318/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/55629490> (дата звернення: 09.08.2023).

439. Ухвала Уманського міськрайонного суду Черкаської області від 04 березня 2016 р. у справі № 705/1265/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56288619> (дата звернення: 09.08.2023).

440. Ухвала Фрунзенського районного суду м. Харкова від 07 травня 2018 р. у справі № 645/2378/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73820305> (дата звернення: 09.08.2023).

441. Ухвала Фрунзенського районного суду м. Харкова від 23 грудня 2021 р. у справі № 645/1366/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102636068> (дата звернення: 09.08.2023).

442. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 09 січня 2020 р. у справі № 766/22330/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87211978> (дата звернення: 09.08.2023).

443. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області від 29 липня 2021 р. у справі № 766/10348/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98774457> (дата звернення: 09.08.2023).

444. Ухвала Хмельницького апеляційного суду від 23 березня 2021 р. у справі № 686/5858/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95731462> (дата звернення: 09.08.2023).

445. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 25 травня 2022 р. у справі № 686/8830/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104511578> (дата звернення: 09.08.2023).

446. Ухвала Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 18 квітня 2016 р. у справі № 337/2357/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/57217745> (дата звернення: 09.08.2023).

447. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 11 червня 2020 р. у справі № 490/1889/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89753094> (дата звернення: 09.08.2023).

448. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 20 вересня 2022 р. у справі № 489/7759/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106391970> (дата звернення: 09.08.2023).

449. Ухвала Чернігівського районного суду Чернігівської області від 11 лютого 2021 р. у справі № 751/8937/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94821423> (дата звернення: 09.08.2023).

450. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 15 серпня 2017 р. у справі № 336/1588/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68519477> (дата звернення: 09.08.2023).

451. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 28 травня 2019 р. у справі № 335/10020/15-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82023548> (дата звернення: 09.08.2023).

452. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 07 квітня 2020 р. у справі № 761/8738/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88690987> (дата звернення: 09.08.2023).

453. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 27 вересня 2018 р. у справі № 761/18763/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76810586> (дата звернення: 09.08.2023).

454. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 20 березня 2020 р. у справі № 761/4943/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88448053> (дата звернення: 09.08.2023).

455. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 16 грудня 2021 р. у справі № 761/44124/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102621243> (дата звернення: 09.08.2023).

456. Ухвала Шевченківського районного суду м. Львова від 10 вересня 2015 р. у справі № 466/593/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50641799> (дата звернення: 09.08.2023).

457. Ухвала Шевченківського районного суду м. Чернівці від 29 березня 2023 р. у справі № 727/2833/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109921157> (дата звернення: 09.08.2023).

458. Ухвала Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 08 січня 2019 р. у справі № 486/1534/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79062659> (дата звернення: 09.08.2023).

459. Ухвала Южноукраїнського міського суду Миколаївської області від 06 липня 2020 р. у справі № 475/943/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90240858> (дата звернення: 09.08.2023).

460. Фещик Н. М. Свобода слова адвоката в залі суду і поза ним. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 листоп. 2019 р.). Одеса, 2019. С. 85–88.

461. Фурман І. М. Адвокат може коментувати дії судді поза залом суду, щоб привернути увагу громадськості до потенційних недоліків судової системи (ЄСПЛ в світлі статті 10 Конвенції) // *Протокол.ua*. 2016, 11 груд. URL: [https://protocol.ua/ua/advokat_moge_komentuvati_dii_suddi_poza_zaloyu_sudu_shchob_privernuti_uvagu_gromadskosti_do_potentsiynih_nedolikiv_sudovoi_sistemi_\(v_svitli_statti_10_konventsii\)](https://protocol.ua/ua/advokat_moge_komentuvati_dii_suddi_poza_zaloyu_sudu_shchob_privernuti_uvagu_gromadskosti_do_potentsiynih_nedolikiv_sudovoi_sistemi_(v_svitli_statti_10_konventsii)) (дата звернення: 09.08.2023).

462. Хавронюк М. «Зароботаю» – ключове слово // Facebook, Микола Хавронюк. 2023, 1 лют. URL: <https://www.facebook.com/nikolaj.havronuk/posts/pfbid0f63SavTTtkykwzfe4exqwbwAi7BB2XusFXDf97jTeTmoyE4qWaG6YLMLrFtCjoXTI> (дата звернення: 09.08.2023).

463. Харитоновна О. Примусове годування суффражисток // Facebook, Олена Харитоновна. 2022, 19 лип. URL: <https://www.facebook.com/olenakharytonova.kharkiv/posts/pfbid021bntDDnp479>

[MYAarbURQcFEbmYAg7UyJ2BLB4ytBoWhC1nJRVUYPZyRV9aYZ6Tzyl](https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160623_poland_smolensk_sx)

(дата звернення: 09.08.2023).

464. Хоменко С. Смоленська катастрофа: Польща продовжує шукати винних // BBC News. 2016, 24 черв. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160623_poland_smolensk_sx

(дата звернення: 09.08.2023).

465. Хотинська-Нор О. Етика судді та свобода вираження ним думки в контексті рішень Європейського суду з прав людини. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 12. С. 284–289.

466. Хрипун В. Правоохоронні органи повинні дотримуватися балансу та не втручатися в приватне життя людини, у частині, яка не стосується вчинення нею кримінального правопорушення – Верховний Суд // Судово-юридична газета. 2023. 21 берез. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/265262-pravookhranitelnye-organy-dolzhen-soblyudat-balans-i-ne-vmeshivatsya-v-chastnuyu-zhizn-cheloveka-v-chasti-ne-kasayuscheysya-soversheniya-im-ugolovnogo-pravonarusheniya-verkhovnyy-sud>

(дата звернення: 09.08.2023).

467. Циліорик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів, 2020. 21 с.

468. Цицит // World Ort. Електронная еврейская энциклопедия. URL: <https://eleven.co.il/judaism/rites-and-customs/14631/> (дата звернення: 09.08.2023).

469. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 549 с.

470. Шило О. Г., Панова А. В. Скідан Н. В. «Дружба» правників у Facebook: pros and cons. *Science, innovations and education: problems and*

prospects : Proceedings of the 13th International scientific and practical conference, Tokyo, Japan, 28-30 July 2022. Tokyo, 2022. P. 586–595.

471. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 223 с.

472. Шульга А. О. Моральні основи кримінальних процесуальних відносин : монографія. Кривий Ріг : В деле, 2017. 472 с.

473. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 96–102.

474. Шумило М. Є., Рудей В. С., Дунаєвська Л. Г. Лікарська таємниця у кримінальному процесі та законодавстві України про охорону здоров'я. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 112–120. DOI: 10.51989/NUL.2021.5.16.

475. Щодо недопустимості залучення адвоката до конфіденційної співпраці з органами досудового розслідування при наявній згоді клієнта : рішення Ради адвокатів України № 123 від 15 листоп. 2019 р. // Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-11-15-r-shennya-rau-123_5def73c3689f8.pdf (дата звернення: 09.08.2023).

476. Яворський В. Суспільний інтерес vs. приватність: де проходить межа? [відео] / розмовляла Ю. Лісова // YouTube, JustTalk. 2023, 6 лют. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dfPGtCvbZ1w> (дата звернення: 09.08.2023).

477. Ягунов Д. В. Заборона катувань: практика Європейського суду з прав людини, стандарти та практика Європейського комітету з питань запобігання катуванням. Тьубінген ; Одеса : Фенікс, 2023. 604 с.

478. Як Католицька церква ставиться до ексгумації? // TranslationDirectory. 2016, липень.

URL: https://www.translationdirectory.com/sense_of_life/article_ua_0117_catholic_columnist.php (дата звернення: 09.08.2023).

479. Янковий М. О. Морально-етичні засади тактики слідчих (розшукових) дій у світлі вимог нового КПК України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 173–175.

480. Янковий М. О. Морально-етичні засади тактики слідчих (розшукових) дій в світлі вимог нового КПК України. *Юридичний бюлетень*. 2016. № 2. С. 161–168.

481. Ažubalytė R., Titko I. Remote Criminal Trial – Fair Trial? *International Comparative Jurisprudence*. 2022 Vol. 8, Iss. 2. P. 178–192. DOI: 10.13165/j.icj.2022.12.005.

482. Bird J. Scottish suffragettes braved hunger strikers, prison and violence to win vote // *Daily Record*. 2012, 2 July. URL: <https://www.dailyrecord.co.uk/news/uk-world-news/scottish-suffragettes-braved-hunger-strikers-1038815> (Last accessed: 09.08.2023).

483. Case of Aleksanyan v. Russia (Applicatuon 46468/06) : Judgment of European Court of Human Rights, 22 Dec. 2008, Final 05/06/2009 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90390> (Last accessed: 09.08.2023).

484. Case of Allan v. The United Kingdom (Application no. 48539/99) : Judgment of European Court of Human Rights, 5 Nov. 2002, Final 05/02/2003 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60713> (Last accessed: 09.08.2023).

485. Case of Allenet de Ribemont v. France (Application no. 15175/89) : Judgment of European Court of Human Rights, 10 Febr. 1995 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57914> (Last accessed: 09.08.2023).

486. Case of Bagirov v. Azerbaijan (Applications nos. 81024/12 and 28198/15) : Judgment of European Court of Human Rights, 25 June 2020, Final 25/09/2020 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-203166> (Last accessed: 09.08.2023).

487. Case of Bannikova v. Russia (Application no. 18757/06) : Judgment of European Court of Human Rights, 04 Nov. 2010, Final 04/02/2011 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101589> (Last accessed: 09.08.2023).

488. Case of Bykov v. Russia (Application no. 4378/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 10 Mar. 2009 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91704> (Last accessed: 09.08.2023).

489. Case of Ceferin v. Slovenia (Application no. 40975/08) : Judgment of European Court of Human Rights, 16 Jan. 2018, Final 16/04/2018 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-180286> (Last accessed: 09.08.2023).

490. Case of Ciorap v. Moldova (Application no. 12066/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 19 June 2007, Final 19/09/2007 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81136> (Last accessed: 09.08.2023).

491. Case of Engel v. Hungary (Application no. 46857/06) : Judgment of European Court of Human Rights, 20 May 2010, Final 20/08/2010 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98814> (Last accessed: 09.08.2023).

492. Case of Fedotova and others v. Russia (Applications nos. 40792/10, 30538/14 and 43439/14) : Judgment of European Court of Human Rights, 17 Jan. 2023 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222750> (Last accessed: 09.08.2023).

493. Case of Francesco Sessa v. Italy (Application no. 28790/08) : Judgment of European Court of Human Rights, 3 Apr. 2012, Final 24/09/2012 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110174> (Last accessed: 09.08.2023).

494. Case of Frerot v. France (Application no. 70204/01) : Judgment of European Court of Human Rights, 12 June 2007, Final 12/09/2007 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81008> (Last accessed: 09.08.2023).

495. Case of Gaycki v. Poland (Application no. 14348/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 6 Febr. 2007, Final 06/05/2007 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79352> (Last accessed: 09.08.2023).

496. Case of Heglas v. The Czech Republic (Application no. 5935/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 1 Mar. 2007, Final 09/07/2007 //

HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79651> (Last accessed: 09.08.2023).

497. Case of *Idalov v. Russia* (Application no. 5826/03) : Judgment of European Court of Human Rights, 22 May 2012 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110986> (Last accessed: 09.08.2023).

498. Case of *Ilijkov v. Bulgaria* (Application no. 33977/96) : Judgment of European Court of Human Rights, 26 July 2001 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59613> (Last accessed: 09.08.2023).

499. Case of *Iwanczuk v. Poland* (Application no. 25196/94) : Judgment of European Court of Human Rights, 15 Nov. 2001, Final 15/02/2002 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59884> (Last accessed: 09.08.2023).

500. Case of *Jalloh v. Germany* (Application no. 54810/00) : Judgment of European Court of Human Rights, 11 July 2006 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307> (Last accessed: 09.08.2023).

501. Case of *Juhnke v. Turkey* (Application no. 52515/99) : Judgment of European Court of Human Rights, 13 May 2008, Final 13/08/2008 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-86255> (Last accessed: 09.08.2023).

502. Case of *Julin v. Estonia* (Applications nos. 16563/08, 40841/08, 8192/10 and 18656/10) : Judgment of European Court of Human Rights, 29 May 2012, Final 29/08/2012 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110949> (Last accessed: 09.08.2023).

503. Case of *Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia (No. 2)* (Applications nos. 51111/07 and 42757/07) : Judgment of European Court of Human Rights, 14 Jan. 2020, Final 14/05/2020 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200333> (Last accessed: 09.08.2023).

504. Case of *Khudobin v. Russia* (Application 59696/00) : Judgment of European Court of Human Rights, 26 Oct. 2006, Final 26/01/2007 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77692> (Last accessed: 09.08.2023).

505. Case of Khudoyorov v. Russia (Application no. 6847/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 8 Nov. 2005, Final 12/04/2006 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70865> (Last accessed: 09.08.2023).

506. Case of Khuzhin and others v. Russia (Application no. 13470/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 23 Oct. 2008, Final 23/01/2009 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89062> (Last accessed: 09.08.2023).

507. Case of Kincses v. Hungary (Application no. 66232/10) : Judgment of European Court of Human Rights, 27 Jan. 2015, Final 01/06/2015 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-150673> (Last accessed: 09.08.2023).

508. Case of Krastanov v. Bulgaria (Application no. 50222/99) : Judgment of European Court of Human Rights, 30 Sept. 2004, Final 30/12/2004 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66796> (Last accessed: 09.08.2023).

509. Case of Lavents v. Latvia (Application no. 58442/00) : Judgment of European Court of Human Rights, 28 Nov. 2002, Final 28/02/2003 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-65362> (Last accessed: 09.08.2023).

510. Case of Malenko v. Ukraine (Application no. 18660/03) : Judgment of European Court of Human Rights, 19 Febr. 2009, Final 19/05/2009 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91399> (Last accessed: 09.08.2023).

511. Case of Malininas v. Lithuania (Application 10071/04) : Judgment of European Court of Human Rights, 1 July 2008, Final 01/10/2008 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87223> (Last accessed: 09.08.2023).

512. Case of Maymulakhin and Markiv v. Ukraine (Application no. 75135/14) : Judgment of European Court of Human Rights, 01 June 2023 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-224984> (Last accessed: 09.08.2023).

513. Case of Mikhaylova v. Ukraine (Application no. 10644/08) : Judgment of European Court of Human Rights, 06 Mar. 2018, Final 06/06/2018 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-181381> (Last accessed: 09.08.2023).

514. Case of *Morice v. France* (Application no. 29369/10) : Judgment of European Court of Human Rights, 23 Apr. 2015 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-154265> (Last accessed: 01.12.2022).

515. Case of *Nevmerzhitsky v. Ukraine* (Application no. 54825/00) : Judgment of European Court of Human Rights, 5 Apr. 2005, Final 12/10/2005 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-68715> (Last accessed: 09.08.2023).

516. Case of *Nikula v. Finland* (Application no. 31611/96) : Judgment of European Court of Human Rights, 21 Mar. 2002, Final 21/06/2002 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-60333> (Last accessed: 09.08.2023).

517. Case of *O.R and L.R. v. The Republic of Moldova* (Application no. 24129/11) : Judgment of European Court of Human Rights, 30 Oct. 2018, Final 30/01/2019 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-187481> (Last accessed: 09.08.2023).

518. Case of *Oleksandr Volkov v. Ukraine* (Application 21722/11) : Judgment of European Court of Human Rights, 9 Jan. 2013, Final 27/05/2013 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-115871> (Last accessed: 09.08.2023).

519. Case of *Oliari and others v. Italy* (Applications nos. 18766/11 and 36030/11) : Judgment of European Court of Human Rights, 21 July 2015, Final 21/10/2015 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-156265> (Last accessed: 09.08.2023).

520. Case of *Ramanauskas v. Lithuania (No. 2)* (Application no. 55146/14) : Judgment of European Court of Human Rights, 20 Febr. 2018, Final 20/05/2018 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-180850> (Last accessed: 09.08.2023).

521. Case of *Reklos and Davourlis v. Greece* (Application no. 1234/05) : Judgment of European Court of Human Rights, 15 Jan. 2009, Final 15/04/2009 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-90617> (Last accessed: 09.08.2023).

522. Case of Remli v. France (Application no. 16839/90) : Judgment of European Court of Human Rights, 23 Apr. 1996 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57983> (Last accessed: 09.08.2023).

523. Case of Retunscăia v. Romania (Application no. 25251/04) : Judgment of European Court of Human Rights, 08 Jan. 2013, Final 08/04/2013 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115846> (Last accessed: 09.08.2023).

524. Case of Salikhov v. Russia (Application no. 23880/05) : Judgment of European Court of Human Rights, 03 May 2012, Final 03/08/2012 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110718> (Last accessed: 09.08.2023).

525. Case of Salmanoglu and Polatas v. Turkey (Application no. 15828/03) : Judgment of European Court of Human Rights, 17 Mar. 2009, Final 17/06/2009 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-91777> (Last accessed: 09.08.2023).

526. Case of Saunders v. United Kingdom (Application no. 19187/91) : Judgment of European Court of Human Rights, 17 Dec. 1996 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58009> (Last accessed: 09.08.2023).

527. Case of Schalk and Kopf v. Austria (Application no. 30141/04) : Judgment of European Court of Human Rights, 24 June 2010, Final 22/11/2010 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-99605> (Last accessed: 09.08.2023).

528. Case of Schmidt v. Germany (Application nos. 32352/02) : Judgment of European Court of Human Rights, 05 Jan. 2006 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72120> (Last accessed: 09.08.2023).

529. Case of Solska and Rybicka v. Poland (Applications nos. 30491/17 and 31083/17) : Judgment of European Court of Human Rights, 20 Sept. 2018, Final 20/12/2018 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-186135> (Last accessed: 09.08.2023).

530. Case of Starenkyy and others v. Ukraine (Application no. 71848/13) : Judgment of European Court of Human Rights, 14 June 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-211477> (Last accessed: 09.08.2023).

531. Case of Svetlana Kazmina v. Russia (Application no. 8609/04) : Judgment of European Court of Human Rights, 2 Dec. 2010, Final 11/04/2011 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101917> (Last accessed: 09.08.2023).

532. Case of Tarariyeva v. Russia (Application no. 4353/03) : Judgment of European Court of Human Rights, 14 Dec. 2006, Final 14/03/2007 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78591> (Last accessed: 09.08.2023).

533. Case of Tomov and others v. Russia (Application nos. 18255/10 and 5 others – see appended list) : Judgment of European Court of Human Rights, 09 Apr. 2019, Final 09/07/2019 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192209> (Last accessed: 09.08.2023).

534. Case of Turyev v. Russia (Application no. 20758/04) : Judgment of European Court of Human Rights, 11 Oct. 2017, Final 11/01/2017 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-167087> (Last accessed: 09.08.2023).

535. Case of Udovenko v. Ukraine (Application no. 33040/08) : Judgment of European Court of Human Rights, 11 Mar. 2021 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-209844> (Last accessed: 09.08.2023).

536. Case of Valasinas v. Lithuania (Application no. 44558/98) : Judgment of European Court of Human Rights, 24 July 2001, Final 24/10/2001 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608> (Last accessed: 09.08.2023).

537. Case of Vallianatos and others v. Greece (Applications nos. 29381/09 and 32684/09) : Judgment of European Court of Human Rights, 07 Nov. 2013 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-128294> (Last accessed: 09.08.2023).

538. Case of Vanyan v. Russia (Application 53203/99) : Judgment of European Court of Human Rights, 15 Dec. 2005, Final 15/03/2006 // HUDOC. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71673> (Last accessed: 09.08.2023).

539. Case of Y.F. v. Turkey (Application no. 24209/94) : Judgment of European Court of Human Rights, 22 July 2003, Final 22/10/2003 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61247> (Last accessed: 09.08.2023).

540. Case of Yakovlyev v. Ukraine (Application no. 42010/10) : Judgment of European Court of Human Rights, 8 Dec. 2022, Final 08/03/2023 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus/?i=001-221265> (Last accessed: 09.08.2023).

541. Case of Yankov v. Bulgaria (Application no. 39084/97) : Judgment of European Court of Human Rights, 11 Dec. 2003, Final 11/03/2004 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61539> (Last accessed: 09.08.2023).

542. Case of Z. v. Finland (Application no. 22009/93) : Judgment of European Court of Human Rights, 25 Febr. 1997 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58033> (Last accessed: 09.08.2023).

543. Cummins E. What lies beneath // Vox. 2019, 30 Oct.. URL: <https://www.vox.com/the-highlight/2019/10/23/20920800/exhuming-bodies-john-dillinger-lies-beneath> (Last accessed: 09.08.2023).

544. Features of Ensuring the Right to Liberty and Personal Integrity In Criminal Proceedings Under the Conditions of Martial Law: Precedent Practice of the European Court of Human Rights and Ukrainian Realities / A. Tumanyants, H. Hetman, V. Babanina, R. Dovbash. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6, Iss. 2. P. 153–171. DOI: 10.33327/AJEE-18-6.2-n000226.

545. Horielova V. U. The ethics and morality of a private detective in the field of the legal requirements of the modern universe. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. № 34. С. 105–113. DOI: 10.31732/2707-9155-2019-34-105-113.

546. Islamic Laws : According to the Fatwas of His Eminence al-Sayyid Ali al-Husayni al-Sistani. 4th edn. London : The World Federation of KSIMC, 2023. XXVII, 789 p.

547. Judicial Control over the Observance of Human Rights and Freedoms during the Detention of a Person / E. Kuzmichova-Ryslenko, M. Horodetska, I. Smal, D. Hurina, M. Pototskyi. *Cuestiones Políticas*. 2021. vol. 39, Iss. 69. P. 643–665. DOI: 10.46398/cuestpol.3969.40.

548. Kaplina O. V., Kuchynska O. P., Krukevych O. M. Interrogation of Minor and Juvenile Witnesses in Criminal Proceedings: Current State and Prospects

for Improvement. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 3. С. 268–276. DOI: 10.37635/jnalsu.28(3).2021.268-276.

549. Kaplina O. V., Shylo O. H., Titko I. A. Using the Samples of Human Biological Materials in the Criminal Procedure: the Practice of the European Court of Human Rights. *Wiadomosci Lekarskie*. 2019. Vol. 72, Iss. 8. P. 1576–1581.

550. Kaplina O., Tumanians A. ECtHR Decisions that Influenced the Criminal Procedure of Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, Iss. 1. P. 102–121. DOI: 10.33327/AJEE-18-4.1-a000048.

551. Lewis N. A. Guantánamo Prisoners Go on Hunger Strike // *The New York Times*. 2005. 18 Sept. URL: <https://www.nytimes.com/2005/09/18/politics/guantanamo-prisoners-go-on-hunger-strike.html> (Last accessed: 09.08.2023).

552. Partadiredja D. Can a woman see the private parts of another woman? // *aMuslima*. 2014, 3 June. URL: <https://www.amuslima.com/can-a-woman-see-the-private-parts-of-another-woman/> (Last accessed: 09.08.2023).

553. Polyak U. Prohibition of inerrigation of a clergyman as a witness in criminal proceedings. *Innovative Solutions in Modern Science*. 2020. Vol. 2, Iss. 38. P. 81–93. DOI: 10.26886/2414-634X.2(38)2020.7.

554. Tatsiy V. Ya., Tyshchenko O. I., Titko I. A. Mental health of a person as a criterion of personal participation in the trial during criminal proceedings. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. Vol. 73, Iss. 12, cz. 2. P. 2737–2742. DOI: 10.36740/WLek202012207.

555. WMA Declaration of Malta on Hunger Strikes : adopted by the 43-th World Medical Assembly, Nov. 1991 (and revised Sept. 1992, Oct. 2006, Oct. 2017) // World Medical Association. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-malta-on-hunger-strikers> (Last accessed: 09.08.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ ЇЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Аббасова Д. Л. Провокація кримінального правопорушення під час проведення контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2021. Вип. 90. С. 3–10. DOI: 10.32837/apdp.v0i90.3200.

2. Аббасова Д. Л., Тітко І. А. Проблемні питання забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання при відбиранні біологічних зразків, проведенні освідування та ексгумації // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 349–353. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/83> (дата звернення: 09.08.2023).

3. Аббасова Д. Л. Взаємодія учасників кримінального провадження під час судового розгляду: етико-правовий аспект // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 546–549. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/130> (дата звернення: 09.08.2023).

4. Аббасова Д. Л. Свобода вираження поглядів та поширення інформації про судовий розгляд: етико-правові аспекти. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2023. № 98. С. 3–9. DOI: 10.32782/apdp.v98.2023.1.

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Аббасова Д. Л. Провокація при проведенні контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. *Етика правника* : тези доп. та повідомл. учасників круглого столу, 23 квіт. 2021 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. С. 115–119.

2. Аббасова Д. Л. Примусове відібрання біологічних зразків для проведення експертизи і право на свободу від самовикриття : етично правова-

дилема. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу, 11 черв. 2021 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ, Ін-т права. Львів, 2021. С. 141–146.

3. Аббасова Д. Л. Використання ненормативної (образливої) лексики у текстах кримінальних процесуальних документів: етико-правовий аспект. *Правова політика України: історія та сучасність* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. семінару, 8 жовт. 2021 р. / Держ. ун-т «Житомир. політехніка». Житомир, 2021. С. 63–66.

4. Аббасова Д. Л. Свідоцький імунітет священнослужителя в кримінальному процесі України: етико-правовий аспект. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : III Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 90-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 10 листоп. 2021 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. С. 97–100..

5. Аббасова Д. Л. Застосування заходів примусового годування до осіб, які тримаються під вартою: етико-правовий аспект. *Адаптація правової системи України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф., 29 верес. 2022 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Полт. юрид. ін-т. Полтава, 2022. С. 25–27.

6. Аббасова Д. Л. Інститут відводу як механізм забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання учасників кримінального провадження. *Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці набуття чинності Кримін. процес. кодексу України (м. Одеса, 9 груд. 2022 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2022. С. 48–52.

7. Аббасова Д. Л. Застосування кримінального процесуального примусу до потерпілого: етико-правовий аспект. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції* : IV Харків. кримін. процес. полілог, присвяч. 100-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф. С. А. Альперта, «Пів століття

служіння науці та освіті» (м. Харків, 24 берез. 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. С. 33–36.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. Круглий стіл «Етика практика» (м. Харків, 23 квітня 2021 р.). Форма участі – заочна.
2. Круглий стіл «Кримінальна юстиція в Україні» (м. Львів, 11 червня 2021 р.). Форма участі – заочна.
3. Всеукраїнський науково-практичний семінар «Правова політика України: історія та сучасність» (м. Житомир, 8 жовтня 2021 р.). Форма участі – заочна.
4. III Харківський кримінальний процесуальний полілог, присвячений 90-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Ю.М. Грошевого (м. Харків, 10 листопада 2021 р.). Форма участі – заочна.
5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Адаптація правової системи України до права ЄС: теоретичні та практичні аспекти» (м. Полтава, 29 вересня 2022 р.). Форма участі – заочна.
6. Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.). Форма участі – заочна.
7. IV Харківський кримінальний процесуальний полілог, присвячений 100-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора С.А. Альперта «Пів століття служіння науці та освіті» (м. Харків, 24 березня 2023 р.). Форма участі – заочна.

Результати опитування практичних працівників та науковців з проблемних питань правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України

При підготовці дисертації на інтернет-платформі Google Forms із використанням розробленої авторкою анкети (див. В.1) протягом липня 2023 року було проведено опитування фахівців у галузі кримінального судочинства з проблемних питань правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України.

За професійним критерієм до опитування були залучені 5 груп респондентів: судді, прокурори, слідчі, адвокати, правники-науковці. Загалом було опитано 545 осіб (23 судді, 37 прокурорів, 242 слідчих, 118 адвокатів, 125 правників-науковців). В опитуванні взяли участь респонденти таких областей України: Вінницька (4 особи), Волинська (4 особи), Дніпропетровська (126 осіб), Донецька (5 осіб), Житомирська (2 особи), Закарпатська (3 особи), Запорізька (3 особи), Івано-Франківська (17 осіб), Київська (120 осіб), Кіровоградська (5 осіб), Львівська (96 осіб), Миколаївська (3 особи), Одеська (17 осіб), Полтавська (55 осіб), Рівненська (4 особи), Сумська (1 особа), Тернопільська (2 особи), Харківська (61 особа), Херсонська (3 особи), Хмельницька (5 осіб), Черкаська (3 особи), Чернівецька (3 особи), Чернігівська (2 особи), АР Крим (1 особа). За професійним стажем респонденти були представлені у наступних пропорціях: до 3 років – 16 %; від 3 до 5 років – 11,4 %; від 5 до 10 років – 18,5 %; більше 10 років – 54,1 %.

Узагальнення розподілу позицій респондентів надається у формі діаграм, згенерованих інтернет-платформою Google Forms (див. В.2). Результати анкетування щодо окремих питань узагальнено за професійним критерієм і надано у формі діаграм, згенерованих з використанням програми Microsoft Excel (див. В.3). Вибір питань, відображених у дод. В.3,

обумовлений спостереженнями за процесом опитування у динаміці, що надало можливість звернути увагу на істотну зміну розподілу позицій респондентів залежно від кількості респондентів певної професійної групи.

АНКЕТА

Шановний респонденте!

Кафедрою кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого проводиться дослідження проблематики правового забезпечення та реалізації етичних норм у кримінальному процесі України. Інформація, зібрана за результатами анкетування, буде використана для обґрунтування положень дисертації аспірантки кафедри Д.Л. Аббасової на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права. Для підвищення достовірності результатів дослідження, просимо Вас відповісти на поставлені в анкеті запитання. Виявляючи позицію по тому чи іншому запитанню, відмітьте відповідь, що співпадає з Вашим внутрішнім переконанням та/або досвідом роботи, або вкажіть власне бачення (у випадках, де передбачена відповідна графа).

Анкетування є анонімним.

Заздалегідь вдячні Вам за участь у дослідженні!

ДАНІ ПРО РЕСПОНДЕНТА

1. Яку професію Ви представляєте?

- суддя
- прокурор
- слідчий
- адвокат
- правник-науковець

2. Ваш професійний стаж:

- до 3-х років
- від 3 до 5 років

- від 5 до 10 років
- більше 10 років

3. Оберіть, будь ласка, адміністративно-територіальну одиницю (область), де Ви здійснюєте професійну діяльність (надається перелік адміністративно-територіальних одиниць України)

ПИТАННЯ

1. До якого із учасників кримінального провадження, на Вашу думку, допустимо застосовувати кримінальний процесуальний примус під час проведення слідчих та інших процесуальних дій?

- до підозрюваного, обвинуваченого
- до підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого
- до підозрюваного, обвинуваченого, свідка
- до будь-якого з перерахованих учасників

2. Як Ви оцінюєте запроваджену в КПК можливість застосовувати примусове годування осіб, які тримаються під вартою?

- позитивно (це є прогресивний підхід, спрямований на захист інтересів осіб, які тримаються під вартою)
- негативно (це невиправдано обмежує свободу людини, принижує її честь та гідність)

3. Чи необхідно залучати медичного працівника до проведення особистого обшуку, якщо під час такого обшуку виникає необхідність обстеження фізіологічних порожнин тіла людини?

- так
- ні

4. Чи порушує, на Вашу думку, примусове відбирання біологічних зразків для експертизи право особи на свободу від самовикриття?

- так
- ні

5. Чи має, на Вашу думку, розповсюджуватися право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на представників ЛГБТ-спільноти, які оформили реєстроване партнерство (за умови прийняття ЗУ «Про інститут реєстрованих партнерств»)?

- так
- ні

6. Під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення. Як у такому разі, на Вашу думку, має вирішуватися питання щодо відеофіксації слідчої дії?

- безперервна відеофіксація обшуку продовжується і оголення особи також фіксується на відео
- відеофіксація призупиняється і оголення особи на відео не фіксується
- інше

7. Під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення, однак учасники слідчо-оперативної групи та/або поняті є особами протилежної статі. Яким має бути вихід із цієї ситуації задля забезпечення допустимості доказів?

- призупинити проведення слідчої дії та замінити учасників слідчо-оперативної групи і/або понять на осіб однієї статі з особою, яку обшуковують, після чого продовжити проведення слідчої дії

– призупинити проведення слідчої дії та ввести до складу слідчо-оперативної групи і/або понятих додаткових осіб однієї статі з особою, яку обшуковують, після чого продовжити проведення слідчої дії

– зміна складу учасників слідчо-оперативної групи та/або складу понятих в ході проведення слідчої дії є неможливою, відтак в описаних умовах законна можливість проведення особистого обшуку відсутня

– інше

8. Чи суперечить, на Вашу думку, використання фотознімків для пред'явлення для впізнання без згоди особи, яка на фотознімку зображена, її праву на повагу до приватного і сімейного життя (зокрема у ситуаціях, коли фотознімки взято із відкритих інтернет-джерел або із інших кримінальних проваджень)?

– так

– ні

9. Як Ви оцінюєте оприлюднення виявленої під час обшуку інформації про приватне життя особи?

– такі дії недопустимі, оскільки принижують людську гідність і порушують право на повагу до приватного та сімейного життя

– такі дії допустимі з метою інформування суспільства про розслідування кримінальних правопорушень, які викликають суспільний інтерес (наприклад, у кримінальних провадженнях щодо публічних осіб)

10. Чи підтримуєте Ви пропозицію скасувати заборону допиту лікаря як свідка щодо відомостей, які становлять лікарську таємницю (за умови, що дозвіл на такий допит буде надаватися слідчим суддею, судом із можливістю проведення допиту в закритому судовому засіданні)?

– так, підтримую

– ні, не підтримую

11. Як, на Ваш погляд, має діяти священнослужитель, якому стало відомо про готування або вчинення кримінального правопорушення?

– спонукати людину зізнатись у готуванні або вчиненні кримінального правопорушення

– самостійно повідомити правоохоронні органи про готування або вчинення кримінального правопорушення

– утриматись від вчинення будь-яких дій

– інше

12. Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо поширення заборони допиту священнослужителя як щодо відомостей, отриманих ним під час сповіді віруючих, так й щодо відомостей, отриманих ним при виконанні інших обов'язків, які передбачені для відповідної релігії?

– так, підтримую

– ні, не підтримую

13. Чи може, на Вашу думку, адвокат бути залученим до конфіденційного співробітництва, яке НЕ буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру?

– так

– ні

14. Чи погоджуєтесь Ви із тим, що релігійні переконання учасників кримінального провадження мають враховуватись при проведенні кримінальних процесуальних процедур?

– так

– ні

15. Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо необхідності запровадження судового контролю при проведенні ексгумації, якщо родичі померлого не надають згоду на проведення цієї слідчої дії?

– так (без згоди родичів ексгумація мала б здійснюватися за ухвалою слідчого судді)

– ні (позиція родичів враховуватися не повинна)

16. Чи допускається, на Вашу думку, використання ненормативної лексики у текстах судових рішень?

– так, допускається без будь-яких застережень

– так, у разі відображення інформації, яка має доказове значення

– так, у разі прямого цитування матеріалів НСРД, які містять таку лексику

– ні, не допускається в жодному разі

17. Якщо на попереднє питання Ви відповіли так, то як, на Вашу думку, має використовуватись ненормативна лексика у текстах судових рішень?

– ненормативна лексика відтворюється без змін

– ненормативна лексика відтворюється без змін, однак відповідна частина судового рішення має бути закритою для загального ознайомлення

– ненормативна лексика замінюється синонімом або пропускається

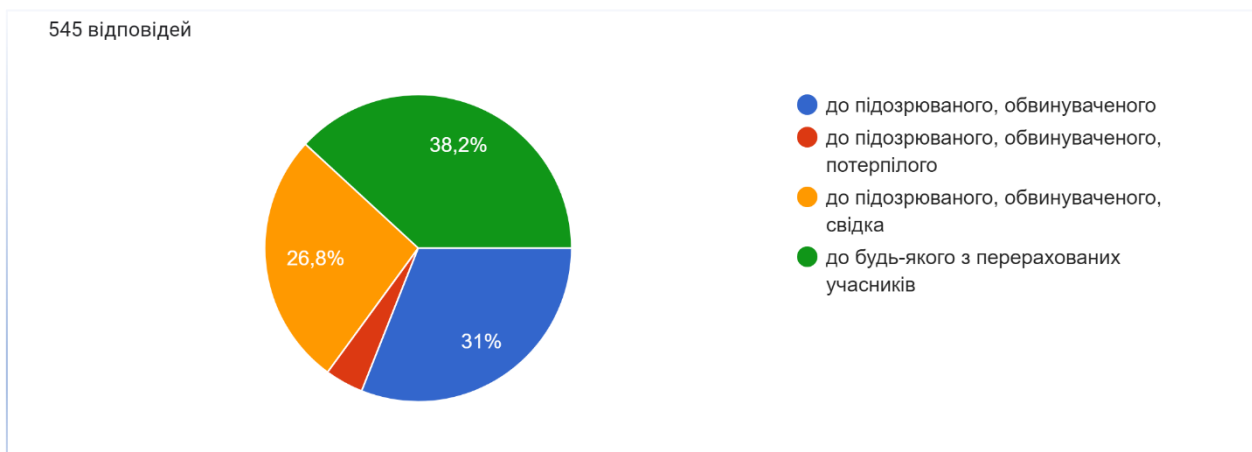
– ненормативна лексична одиниця або її частина замінюється символом «*», що унеможлиблює її повне прочитання

Якщо Ви маєте побажання, зауваження або відомості стосовно досліджуваної проблеми, які не згадані в запитаннях, будь ласка, зазначте їх нижче:

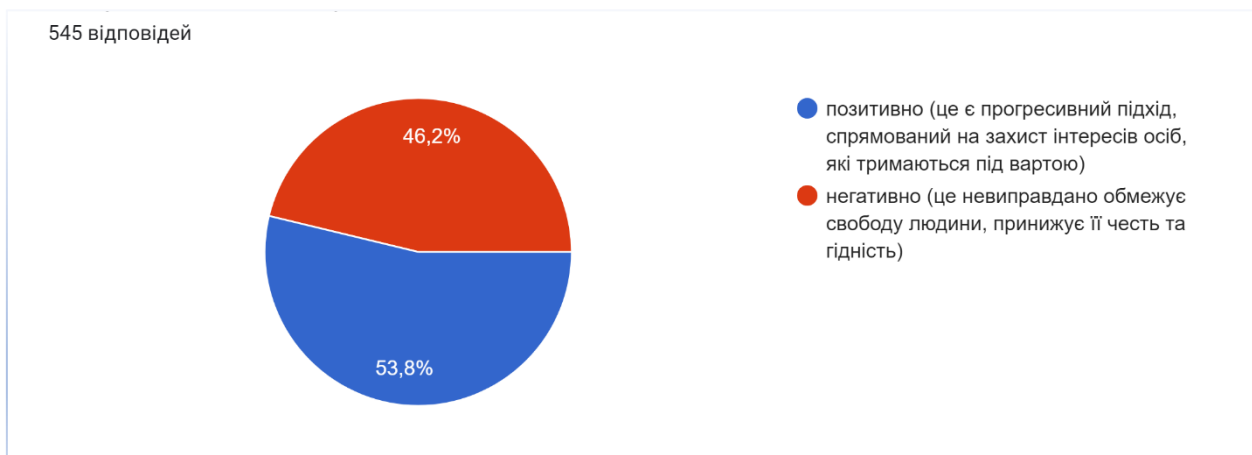
ДЯКУЄМО ЗА УЧАСТЬ У ДОСЛІДЖЕННІ!

Узагальнені результати опитування

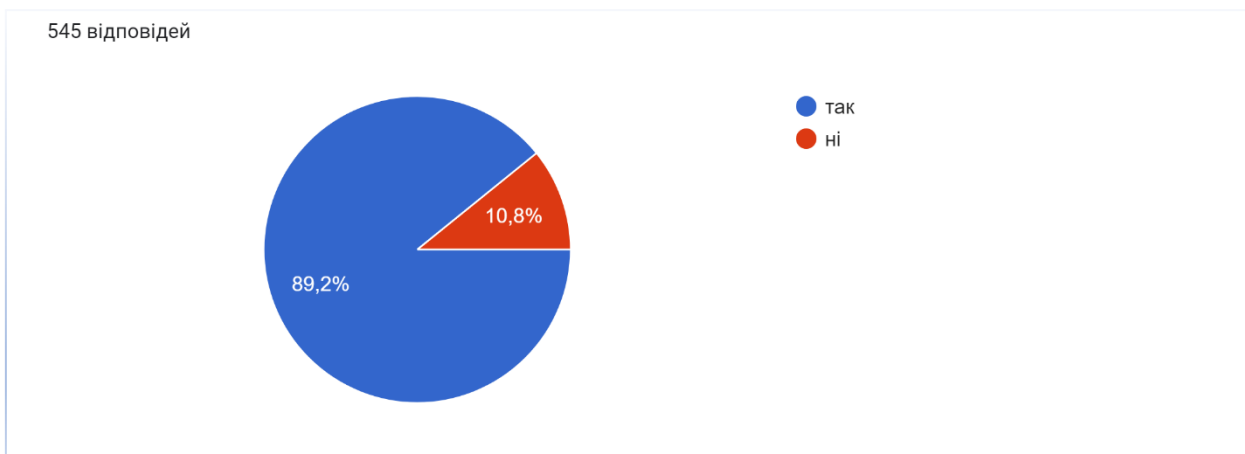
1. До якого із учасників кримінального провадження, на Вашу думку, допустимо застосовувати кримінальний процесуальний примус під час проведення слідчих та інших процесуальних дій?

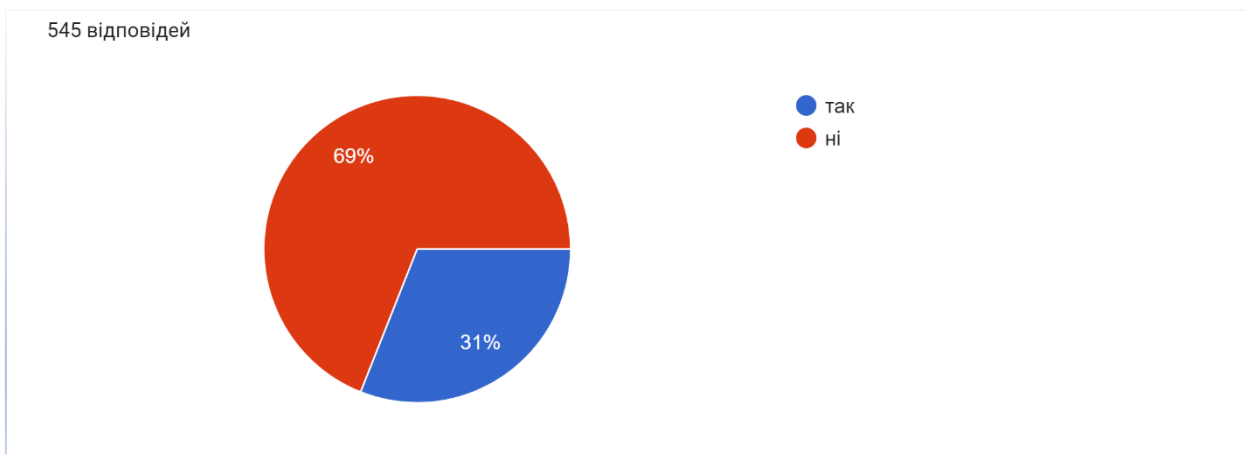
2. Як Ви оцінюєте запроваджену в КПК можливість застосовувати примусове годування осіб, які тримаються під вартою?

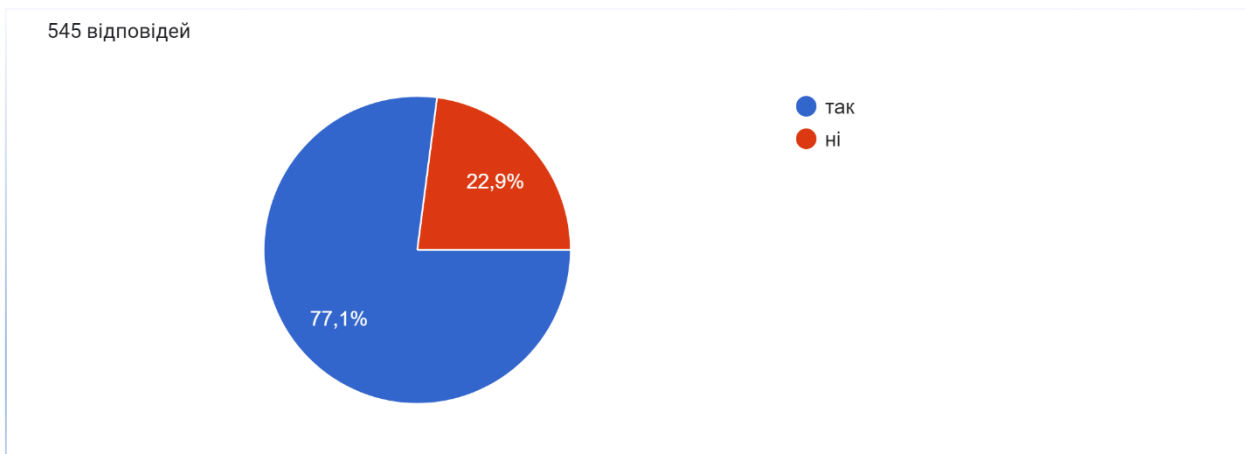
3. Чи необхідно залучати медичного працівника до проведення особистого обшуку, якщо під час такого обшуку виникає необхідність обстеження фізіологічних порожнин тіла людини?

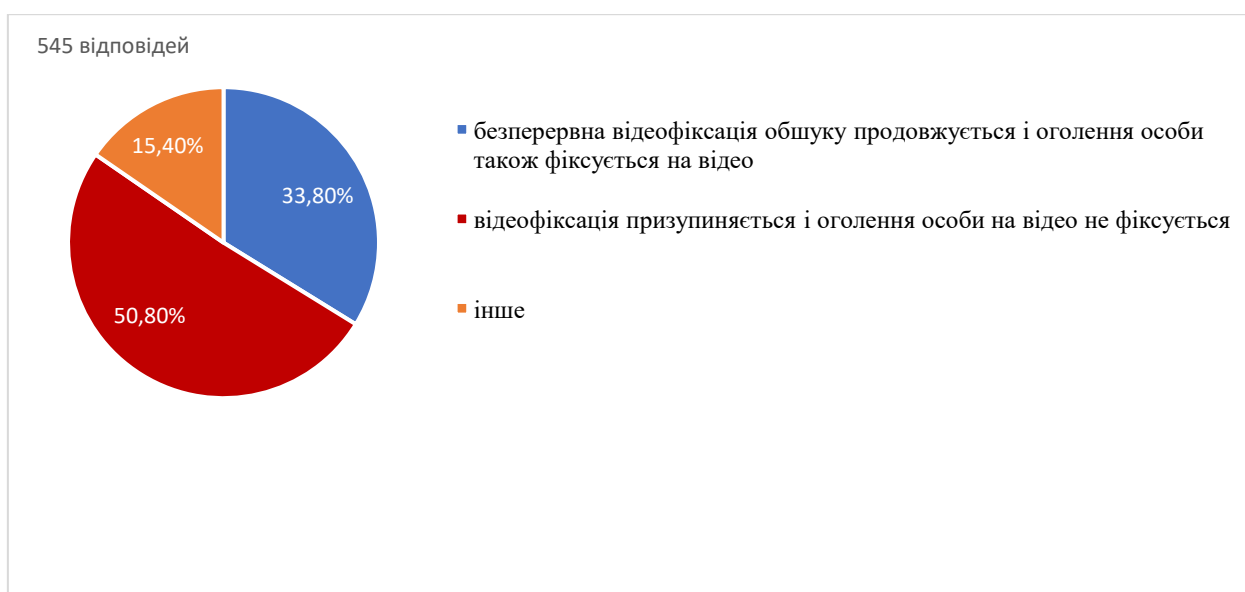
4. Чи порушує, на Вашу думку, примусове відбирання біологічних зразків для експертизи право особи на свободу від самовикриття?

5. Чи має, на Вашу думку, розповсюджуватися право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на представників ЛГБТ-спільноти, які оформили реєстроване партнерство (за умови прийняття ЗУ «Про інститут реєстрованих партнерств»)»?

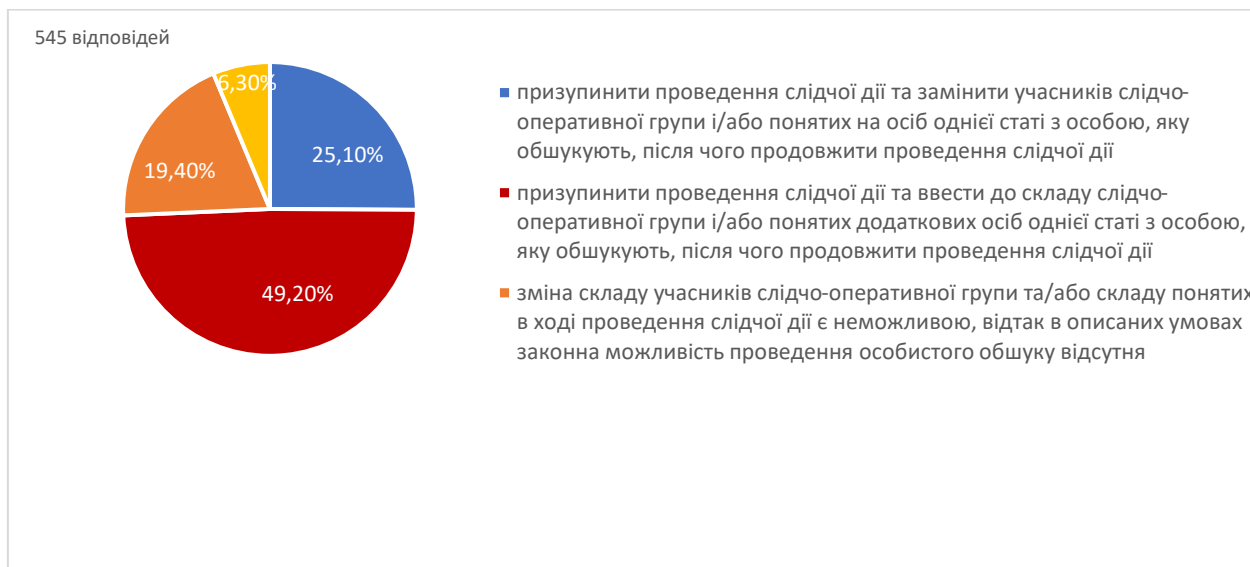

6. Під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення. Як у такому разі, на Вашу думку, має вирішуватися питання щодо відеофіксації слідчої дії?»

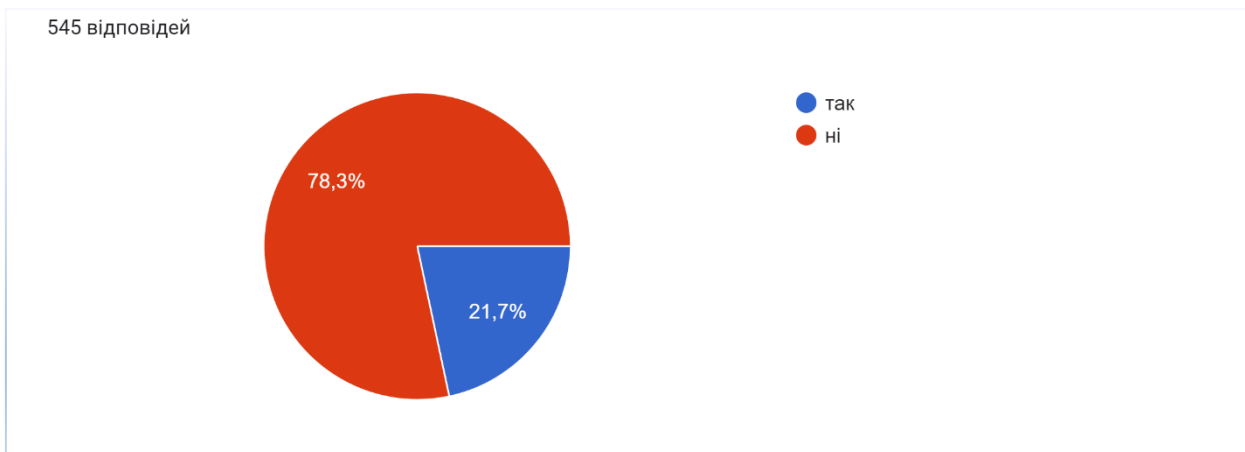
№	Інше (наводимо найбільш інформативні позиції респондентів)
1	Відеофіксація здійснюється, однак застосовуються гарантії, закріплені як мінімум у абз. 3 ч. 3 ст. 241 КПК України.
2	Відеофіксація здійснюється безперервно, відеозаписи зберігаються в опечатаному вигляді та надаються суду, який досліджує їх у закритому судовому засіданні. У випадку відсутності інформації, яка може мати доказове значення, відеозаписи підлягають знищенню на стадії досудового розслідування.
3	Фіксація відрізка з оголенням має відбуватися окремим відеофайлом зі спеціальним режимом його зберігання та дослідження.
4	Фіксувати – матеріали зберігати окремо, надавати лише суду.
5	Більш доцільно все ж фіксувати хід обшуку та опечатати носій інформації з відеозаписом з можливістю надання його для дослідження лише в суді.
6	Можливе додаткове проведення відеофіксації на інший пристрій, не порушуючи безперервності «основного» відеозапису, за умови проведення такого додаткового запису в окремій кімнаті та особою тієї ж статі.
7	Фіксацію проводити, досліджувати відео як доказ у закритому судовому засіданні, а у випадку відсутності інформації, що може бути доказом – знищувати на стадії досудового розслідування.
8	Оголення особи фіксується на окремому МНІ, що є окремим додатком до протоколу обшуку.
9	Перший варіант, але мають бути обмеження щодо доступу перегляду і вивчення відеофіксації, розповсюдження і т.д.
10	Фіксується на відео обшук, а також на відео фіксується обшук особи, але останні дії можна зробити з обмеженим доступом.
11	Відеозйомка не призупиняється, однак зйомка проводиться без участі оголеної особи в кадрі, потрібно знімати біля особи, але так, щоб вона не була оголена на відео.
12	Оголення особи має фіксуватися окремо. Слідчим/прокурором, який проводить обшук, має забезпечуватися конфіденційність даного відеозапису. Особливі обмеження та застереження щодо даного відео має бути зазначено у протоколі обшуку.

7. Під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення, однак учасники слідчо-оперативної групи та/або поняті є особами протилежної статі. Яким має бути вихід із цієї ситуації задля забезпечення допустимості доказів?

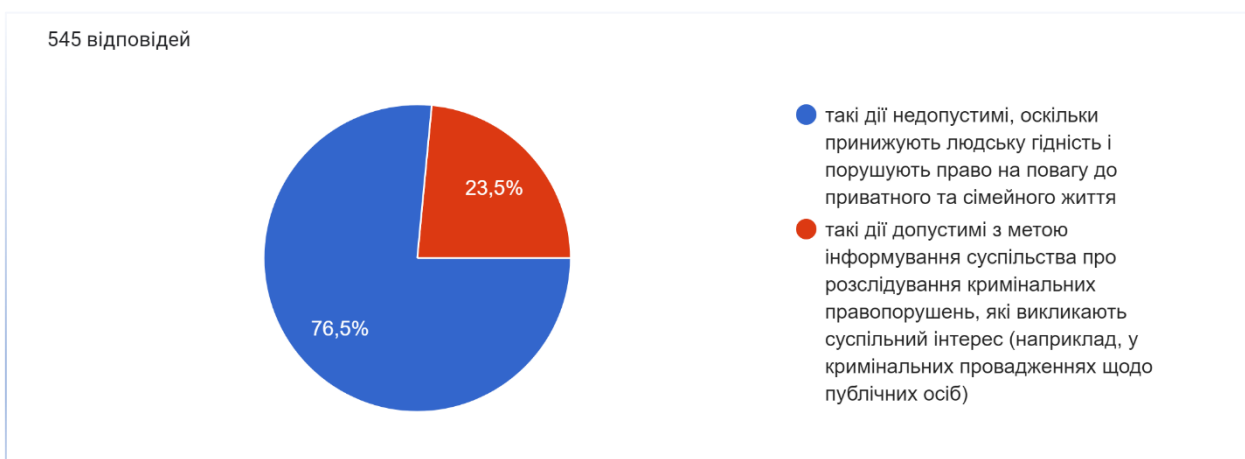

№	Інше (наводимо найбільш інформативні позиції респондентів)
1	Належним чином спланований обшук не призведе до його призупинення.
2	Уникненню такої ситуації сприяє належна підготовка до такої слідчої дії, у тому числі щодо вибору понятих та слідчого.
3	Заздалегідь враховується, і слідчий одразу прибуває на обшук із відповідною особою як зі сторони понятих (один чоловічої та один жіночої статі) і в СОГ також.
4	Треба краще готуватись до проведення обшуку і передбачати такі проблемні ситуації.
5	Попередньо підібрати склад учасників.
6	Відведення особи в інше місце і здійснення необхідних процесуальних дій, за участю осіб однієї статі.
7	Залишаються учасники однієї статі, інші покидають приміщення, проходить безперервна фіксація.
8	У своїй практичній діяльності я завжди забезпечувала присутність осіб обох статей всіх правових статусів присутніх під час обшуку.
9	Обшук не припиняється. Залучається слідчий та поняті тієї ж статі.

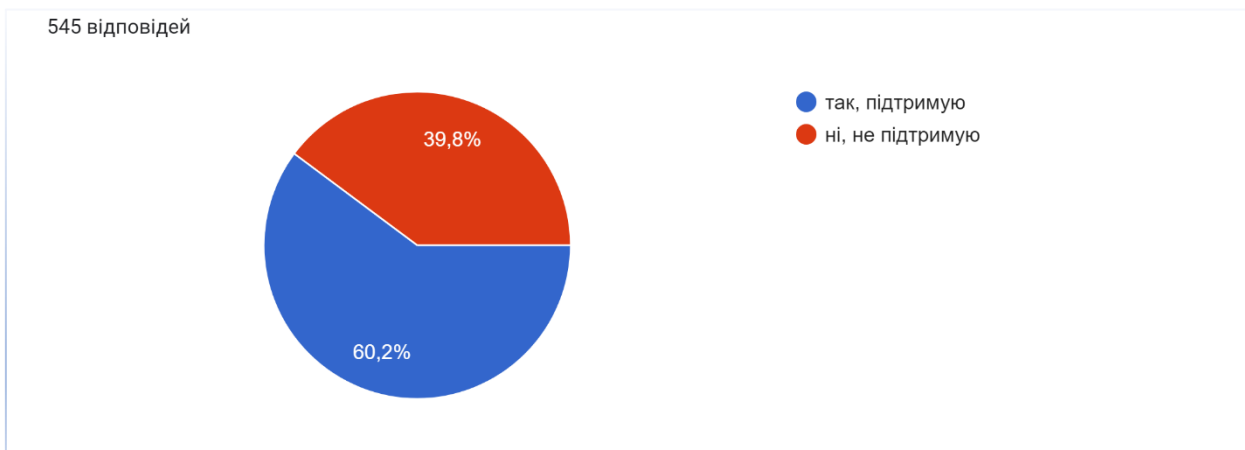
8. Чи суперечить, на Вашу думку, використання фотознімків для пред'явлення для впізнання без згоди особи, яка на фотознімку зображена, її праву на повагу до приватного і сімейного життя (зокрема у ситуаціях, коли фотознімки взято із відкритих інтернет-джерел або із інших кримінальних проваджень)?

9. Як Ви оцінюєте оприлюднення виявленої під час обшуку інформації про приватне життя особи?

10. Чи підтримуєте Ви пропозицію скасувати заборону допиту лікаря як свідка щодо відомостей, які становлять лікарську таємницю (за умови, що дозвіл на такий допит буде надаватися слідчим суддею, судом із можливістю проведення допиту в закритому судовому засіданні)?

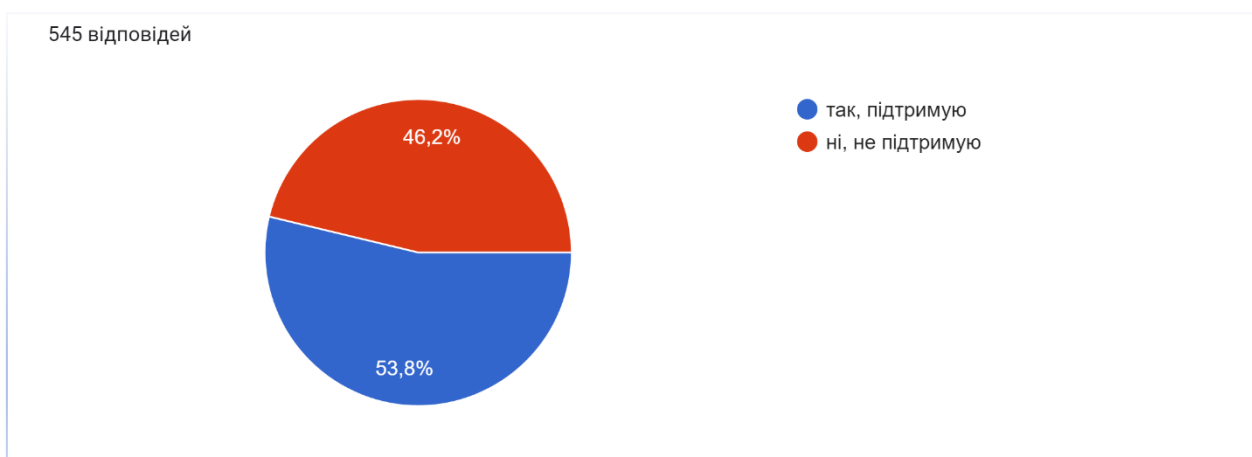
11. Як, на Ваш погляд, має діяти священнослужитель, якому стало відомо про готування або вчинення кримінального правопорушення?

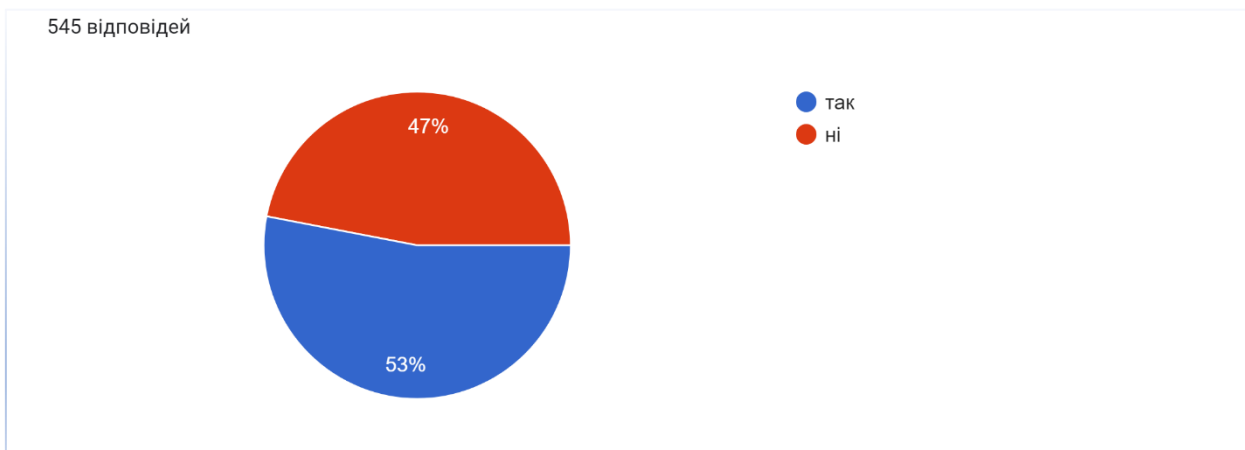
№	Інше (наводимо найбільш інформативні позиції респондентів)
1	Якщо це тяжкий чи особливо тяжкий злочин, то має повідомити органи правопорядку.

2	Залежить від категорії злочину.
3	Спершу намагатися відмовити від вчинення. Якщо не вийшло, то залежно від тяжкості злочину та об'єкта посягання – має повідомити у разі готування до тяжких, особливо тяжких злочинів проти життя і здоров'я (та інших з елементами посягання на життя і здоров'я – розбір, теракт тощо), а також злочини проти людяності тощо.
4	Вирішує сам.
5	Потрібно виходити з того, що суспільні інтереси чи життя інших людей (людини) є важливішими, ніж церковні правила та звичаї.
6	У разі, якщо злочин особливо тяжкий.
7	Залежить від свідомості людини та її моральних цінностей.
8	Так як в законодавстві вже є прописані певні норми щодо такої таємниці, то священнослужителю необхідно виходити з норм моралі та власного розсуду.
9	При вчиненні тяжкого, особливо тяжкого злочину, самостійно повідомляти правоохоронні органи.

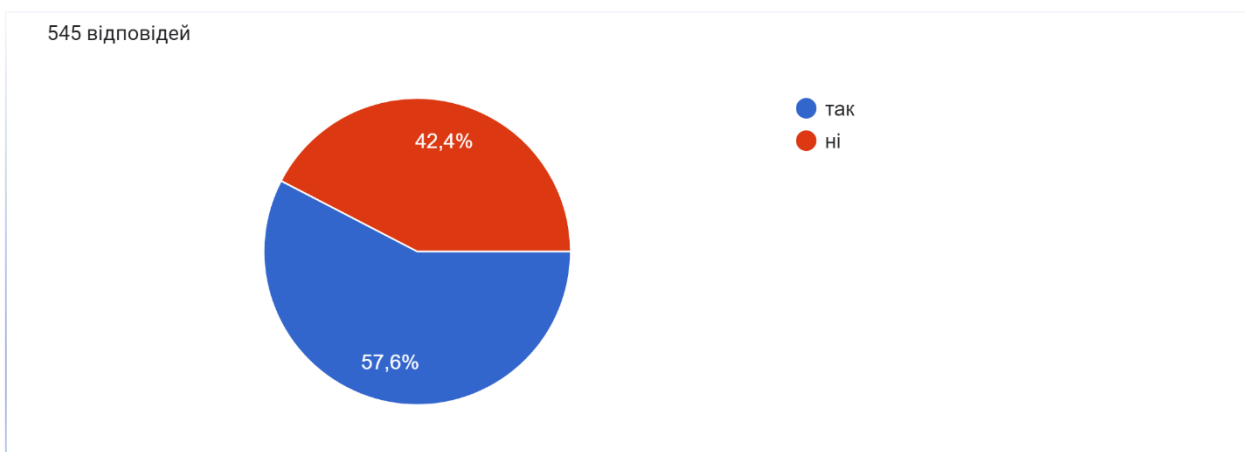
12. Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо поширення заборони допиту священнослужителя як щодо відомостей, отриманих ним під час сповіді віруючих, так й щодо відомостей, отриманих ним при виконанні інших обов'язків, які передбачені для відповідної релігії?

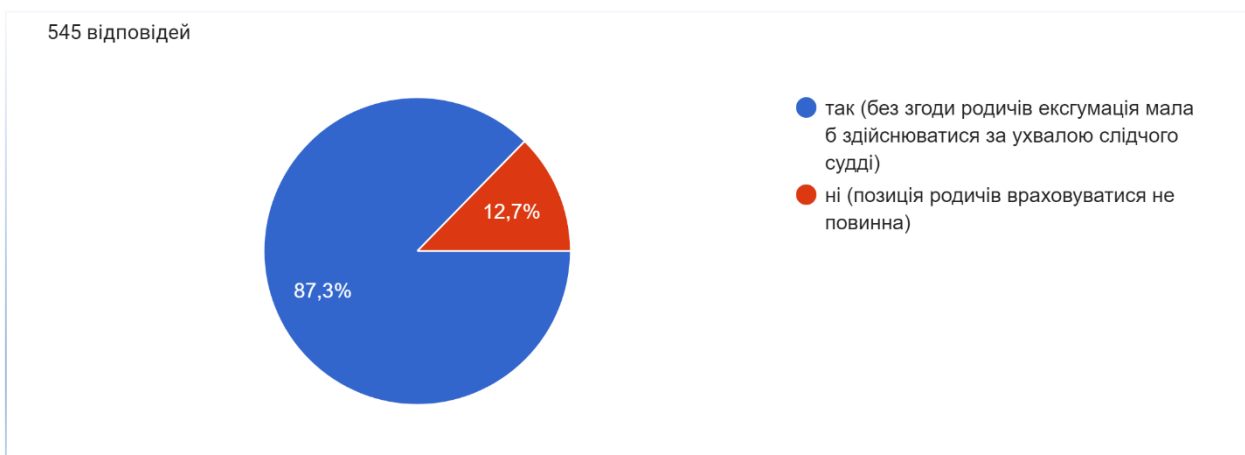
13. Чи може, на Вашу думку, адвокат бути залученим до конфіденційного співробітництва, яке НЕ буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру?

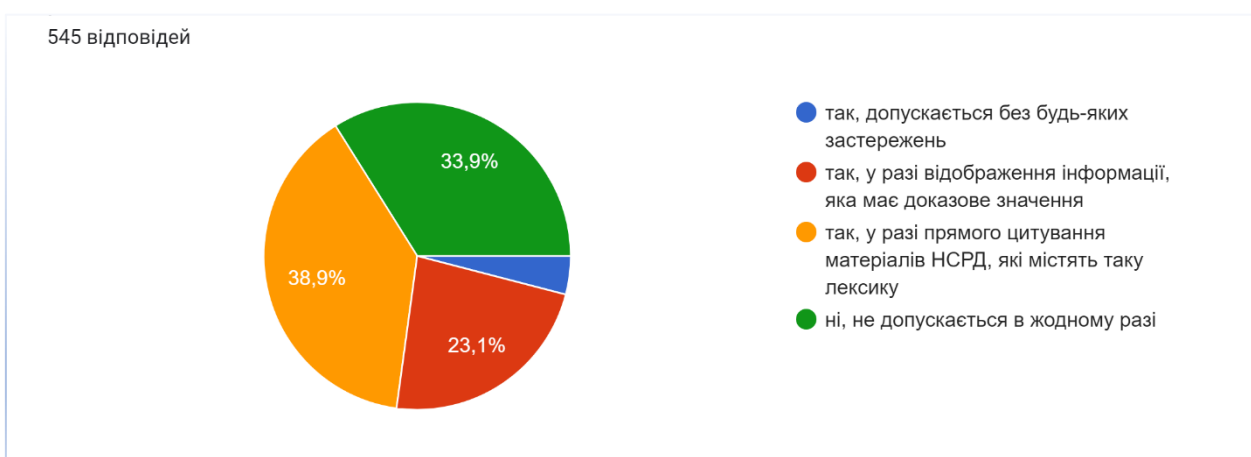
14. Чи погоджуєтесь Ви із тим, що релігійні переконання учасників кримінального провадження мають враховуватись при проведенні кримінальних процесуальних процедур?

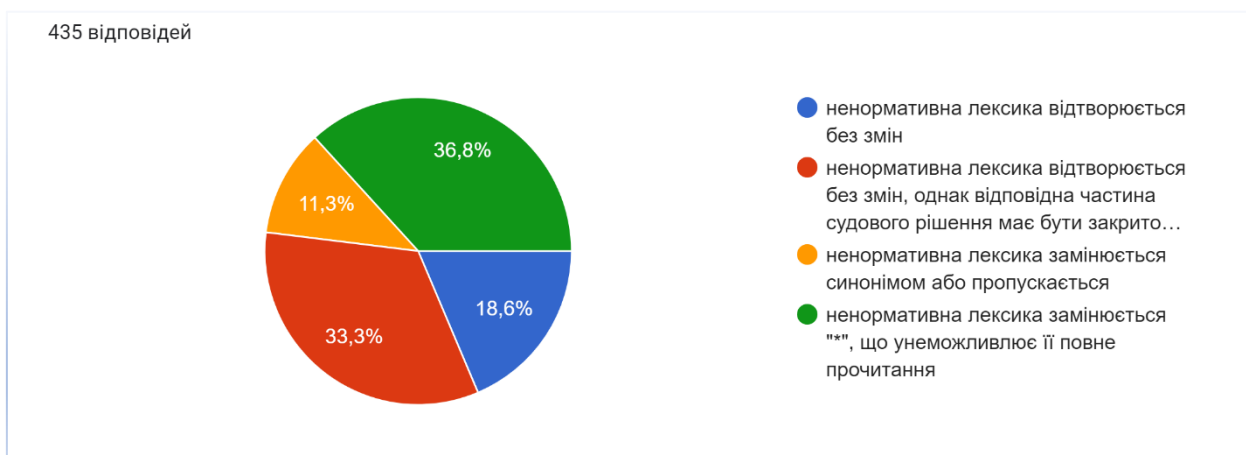
15. Чи підтримуєте Ви пропозицію щодо необхідності запровадження судового контролю при проведенні ексгумації, якщо родичі померлого не надають згоду на проведення цієї слідчої дії?

16. Чи допускається, на Вашу думку, використання ненормативної лексики у текстах судових рішень?

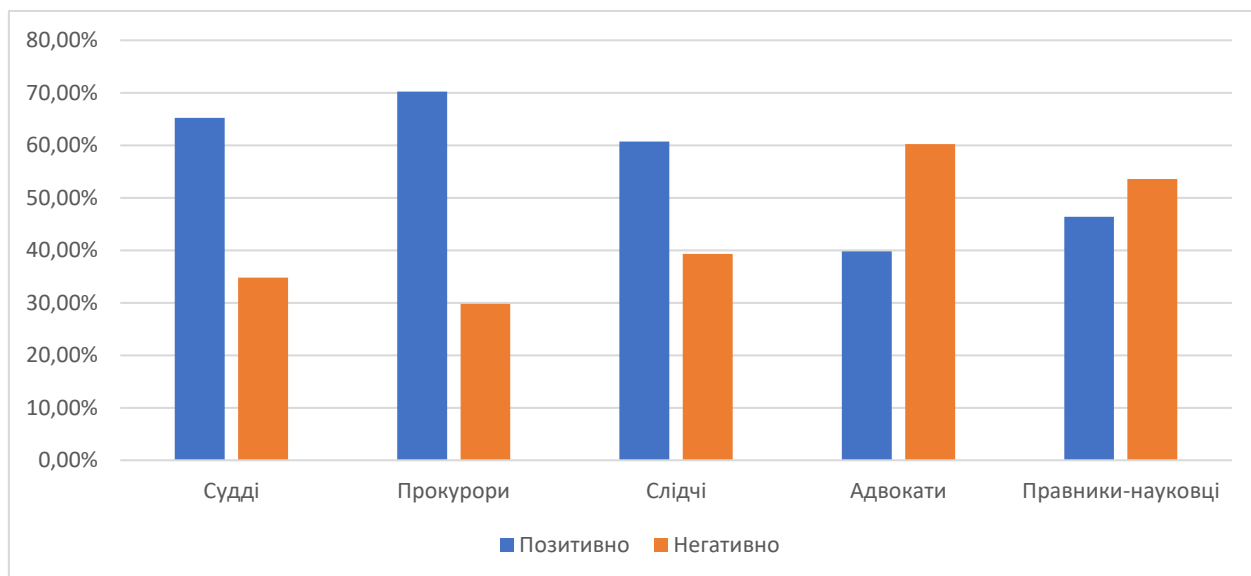

17. Якщо на попереднє питання Ви відповіли так, то як, на Вашу думку, має використовуватись ненормативна лексика у текстах судових рішень?

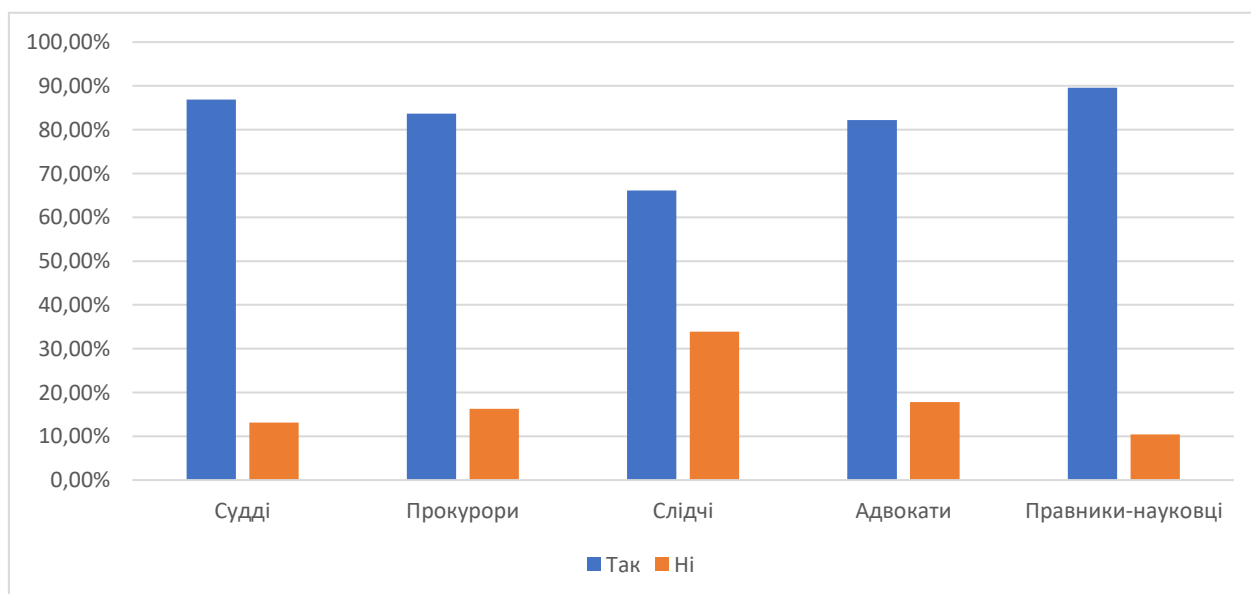

Узагальнені результати опитування за професійним критерієм (вибрані питання)

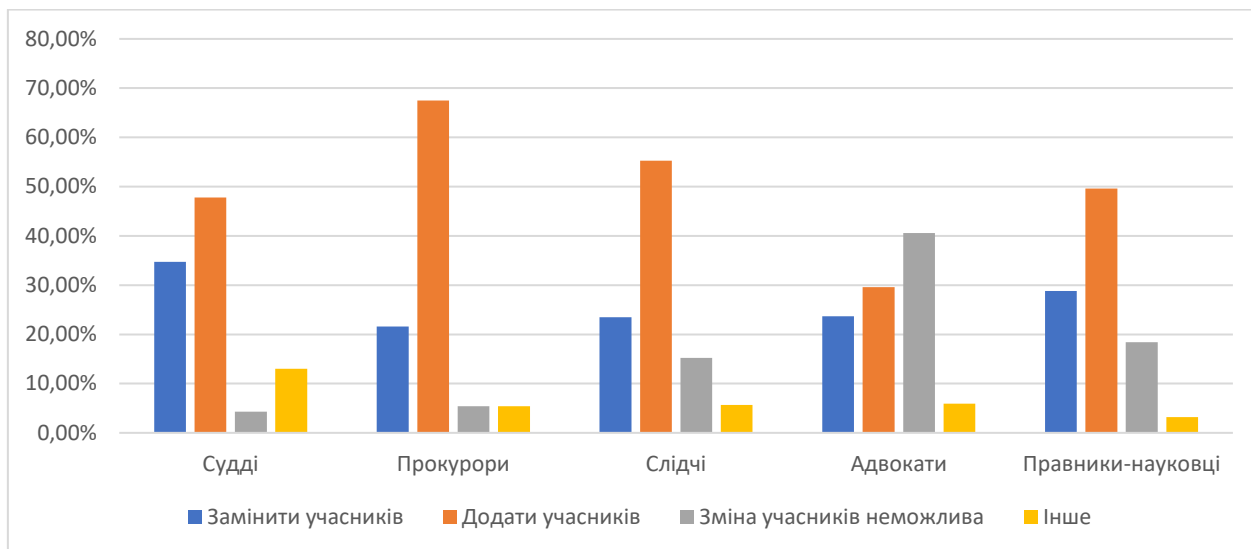
1. Як Ви оцінюєте запроваджену в КПК можливість застосовувати примусове годування осіб, які тримаються під вартою?

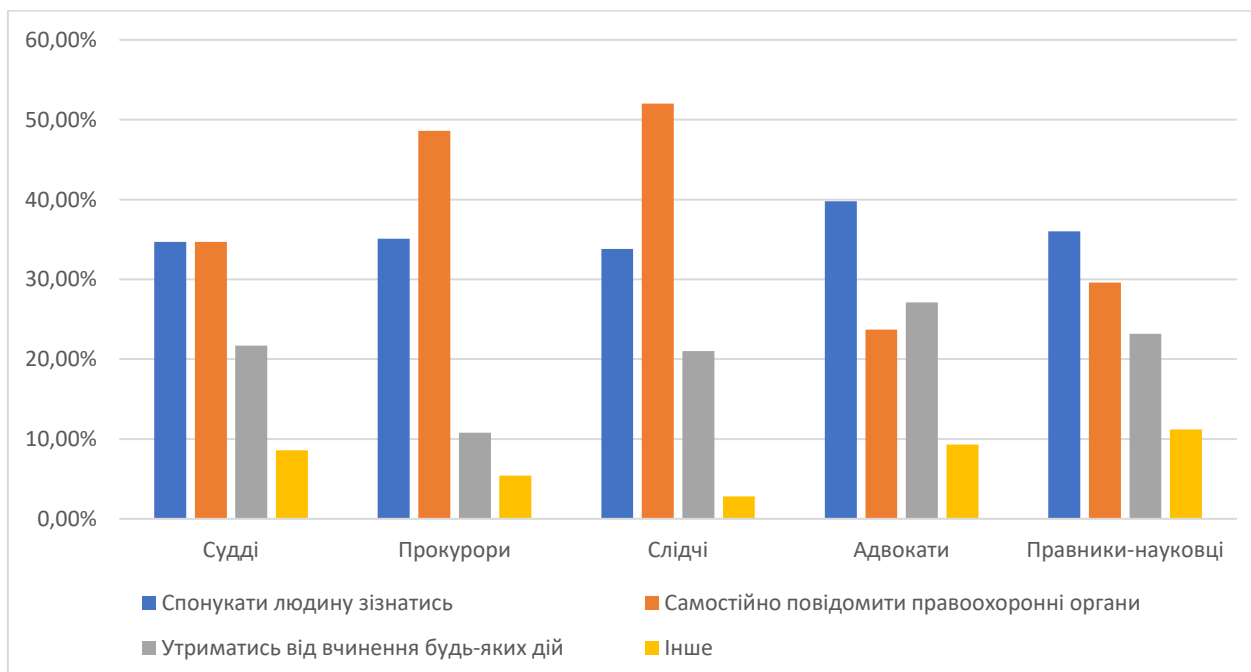
2. Чи має, на Вашу думку, розповсюджуватися право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї на представників ЛГБТ-спільноти, які оформили реєстроване партнерство (за умови прийняття ЗУ «Про інститут реєстрованих партнерств»)?

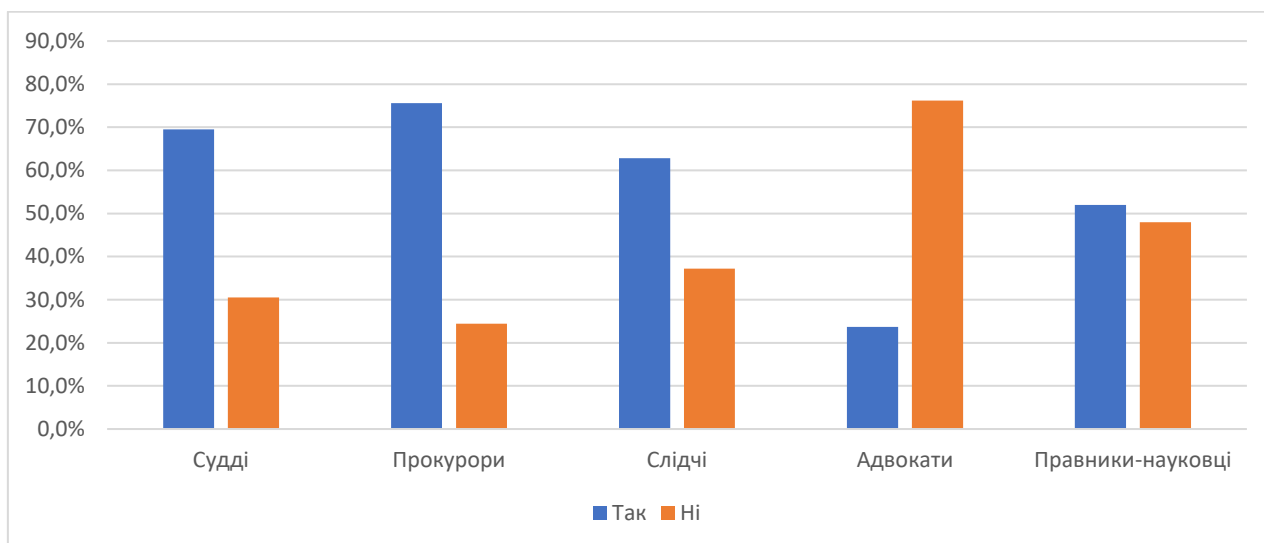
3. Під час обшуку житла або іншого володіння виникає необхідність провести обшук особи, який передбачає її оголення, однак учасники слідчо-оперативної групи та/або поняті є особами протилежної статі. Яким має бути вихід із цієї ситуації задля забезпечення допустимості доказів?

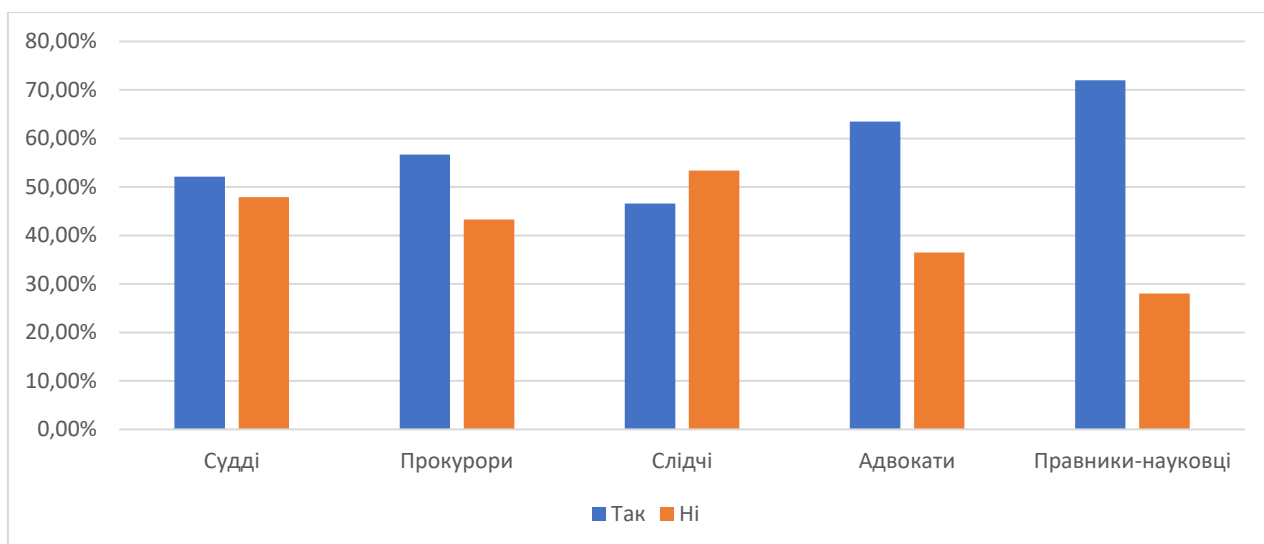
4. Як, на Ваш погляд, має діяти священнослужитель, якому стало відомо про готування або вчинення кримінального правопорушення?

5. Чи може, на Вашу думку, адвокат бути залученим до конфіденційного співробітництва, яке НЕ буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру?

6. Чи погоджуєтесь Ви із тим, що релігійні переконання учасників кримінального провадження мають враховуватись при проведенні кримінальних процесуальних процедур?

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Директор Полтавського юридичного інституту

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Ігор КРИНИЦЬКИЙ

«31» серпня 2023 р.

м. Полтава

Акт

**про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Аббасової Дарії Лазимівни «Правове забезпечення та реалізація етичних
норм у кримінальному процесі України» в навчальну діяльність
Полтавського юридичного інституту Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого**

Комісія у складі: *голови* – доцента кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Грицько Л.П., *членів комісії*: доцента кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Михайліченко Т.О., асистента кафедри кримінального права та кримінально-правових дисциплін Полтавського юридичного інституту Гнатюка А.Ю. склала цей акт про те, що опубліковані в низці наукових статей і тез наукових доповідей (зокрема: Аббасова Д. Л. Провокація кримінального правопорушення під час проведення контролю за вчиненням злочину: етико-правовий аспект. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2021. Вип. 90. С. 3–10. DOI: 10.32837/apdp.v0i90.3200; Аббасова Д. Л., Тітко І. А. Проблемні питання забезпечення права на свободу світогляду і віросповідання при відбиранні біологічних зразків, проведенні освідування та ексгумації // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 4. С. 349–353. DOI:

<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/83>; Аббасова Д. Л. Взаємодія учасників кримінального провадження під час судового розгляду: етико-правовий аспект // Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 546–549. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/130>; Аббасова Д. Л. Свобода вираження поглядів та поширення інформації про судовий розгляд: етико-правові аспекти. Актуальні проблеми держави і права. Одеса, 2023. № 98. С. 3–9. DOI: 10.32782/apdp.v98.2023.1) результати дисертаційного дослідження Аббасової Дарії Лазимівни «Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» використовуються в навчальному процесі Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого при викладанні навчального курсу «Кримінальний процес».

Голова комісії _____ _____ Лариса ГРИНЬКО

Члени комісії: _____ _____ Тетяна МИХАЙЛІЧЕНКО

_____ _____ Андрій ГНАТЮК